

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

24

werdt oock door de *Neffen* uyt-gheecht: maer heeft, door sijn dapper dreunen; noch meerder kracht. Want het en suyvert niet alleen de *Herffenen*, maer het treckt oock na hem 't geene in 't *Achter-hoof*t, ende na de *Kele* selve komt te sincken. Dan is ondienstigh, ende schadelick voor de geene die met swack *Gelicht* gequelt zijn; dewijl het, door de naderheyt, met eenen de *Vochtigheyt* na de *Oogen* drijft, die bequamelicker na den *Mondt* toe getrocken werdt.

(3) *Quijl-middel* gheknauw ofte gespoelt zijnde, treckt het *Zever* ende *Quijl* uyt de *Keel*. Dit heeft meerder kracht om de holligheden van de *Herffenen* te suyveren als die een neder-gaende wegh hebben in 't verhemelt van den *Mondt*: derhalven sal een *Quijl-middel* sijn meeste kracht toonen, wanneer dat het *Hooft* achter over, in de *Neus* ghetrocken werdt, ende daer na door het verhemelt. Ende desen *Genees-middel* is, van de *Konste*, de *Herffenen* bysonderlick toege-eygent, om dies wille de selvighe meest onderhavigh zijn vele, ende overtollighe *Vochtigheyt* te vergaderen. Sulcks is bequamelicker na het verteren van de *Spijse*, als dewijl de rauwe *Maegh* noch met de *Koft* beladen is. Dan moet met groote voorfich-

tigheyt gebruyckt werden in de geene, die veel met *Sinckingen* gequelt werden, ofte de *Teringe* onderhavigh zijn.

(4) De *Longen*, ende 't binnenste van de *Borst* werdt ontlast door de *Hoest-middelen*. Want al is 't sulcks, dat van de selve yet in de *Maegh* ghetrocken kan werden; soo is dat even-wel gheheel weynigh, ende 't meeste dat in de *Borst* door *Sinckinge*, ofte eyghen ghebreck vergadert, moet nootfakelick door *Hoesten* op, ende uyt-ghebracht werden. Hier toe zijn de *Syropen* alder-bequaemst, om dat de selvige door haer klevende dickigheyt in de *Keel* wat blijven hangen, ende soo allengskens in de *Borst* sacken, daer de dunne dingen terstondt in de *Maegh* schieten. Sommighe *Lickingen* werden gemaect om de dicke ende taeye *Fluymen* te verdunnen, andere om de geene die al te dun zijn, tot meerder *lijvigheyt* te brengen, eenige om de *scherpigheyt* te versachten.

Van *Braken*, *Clyfsteer*, ende *Set-pil* is in 't voorgaende *Capittel* ghehandelt, soo dat wy nu verhaelt hebben hoe op verscheyde manieren het *Lichaem* ontlast ende gesuyvert werdt. Wy sullen nu komen tot de *Genees-middelen*, die als werck-tuygh van de *Konst* zijn, om de *Sieckten* te verdrijven.

H E T V I E R D E B O E C K, V A N D E G E N E E S - M I D D E L E N, so Enckele, als Gemengde.

Het Eerste Capittel.

1. Gemeenen Tegen-strijdt van alles.
2. Aert van Voedsel, ende Genees-middel; midt-gaders haer bysonder Onderscheyt.
3. Twee soorten van Genees-middelen; ende de Oir-saack waerom verscheydene onder malkander vermengt werden.
4. Waerschouwinge op het Vermengen.
5. Na drierhande Hoedanigheyt der Droogen drevoudigh Onderscheyt.
6. Haer Getal, Wichte, ende Mate.

(1)
Dewijl alle *Beweginge*, ende *Werckinge* haren *Oirpronck* hebben uyt *Verschil*, ende de *Strijdt* van dinghen, die malkanderen recht *Teghen* zijn, soo heeft de *Nature*, doense de gantsche *Wereldt* een gestadige veranderingh onderworp, oock nootfakelick de selve met ver-

scheyde soorten van *Verschillen* als bezæyrt. Ende gelijk sy de vier beginselen allen dinghen, als *Vyer* ende *Warer*, *Lucht* ende *Aerde*, gantsch tegen malkander gestelt heeft, soo heeftse oock elck dinghen, dat uyt de selvige ontstaet, yets tegen-strijdende gegeven. Derhalven en kander geen gebreck in ons wesen, waer toe sy niet een *Tegen-middel* voortgebracht en heeft; hoe-wel alles door de *Konste* noch niet geopenbaert, nochte ondervonden en is. Soo dat veeltijds, als de *Sieckten* niet genesen en werden, het gebreck niet en is in de *Genees-middelen*, die de goedertiere *God* daer toe geschapen heeft, maer wel in ons *Verstandt*, dat noch tot de kennisse van de selvige niet gekomen en is. Daer en is nauwelix eenige *Sieckte*, in haer selven, ongeneeslick: maer daerom alleen, ofte datse boven-maten toegenomen zijnde voor de kracht der *Genees-middelen* niet eens en krenckt, ofte dat de swacke *Krachten* onder de langdurige genesinge gantsch komen neder te storten. Derhalven sullen wy nu de *Genees-middelen* neerstigh gaen ondersoecken, ende

ende wat Gebruyck, ende Kracht sy in de Sieckten hebben, kortelick, ende met ordreaen-wijzen.

(2) Een Medicament, ofte Genees-middel staet in Wefen ofte Selfstandigheyt regel-recht tegen het Voedsel. Want het Voedsel is Selfstandigheyt van ons Lichaem eenighlins gelijk, ende werdt ten laetsten daer in verandert, het selve voedende, ende somtijds oock vergrootende. Dit, als het soo gelijck valt, dat het in de Selfstandigheyt van 't Lichaem verandert zijnde, aen het selve ondertusschen geen vrede Hoedanigheyt mede en deelt, dan is 't een recht ende volkomen Voedsel, gelijck Brood, Vlesch, een Ey. Maer wanneer het, in Wefen eenighlins gelijck zijnde, door sijn uyt-muytende Hoedanigheyt het Lichaem verandert, dan is 't Medicamenten Voedsel gelijck Lardou, Endivye, stercke Wijn, Mispelen, Que-peren. Maer 't gene in Selfstandigheyt geheel verchiilt, noch oock eenige Hoedanigheyt en besit om het Lichaem merckelick te veranderen, dat en kan voor geen Voedsel, noch Genees-middel gerekent werden. Dan 't gene in Wefen ons ongelijck, seer uyt-stekende Hoedanigheden geeft, het zy van wegen de Gematigheyt, als Pyrethrum, Hysyamus; het zy van wegen de Stofte, als Galnoot, Alayn; het zy van wegen de Gedante, gelijck Scammonea, Aloë, sulcks is, dat wy Medicament ofte Genees-middel noemen, het welck vermacht de Natuurlicke gestaltenisse onses Lichaems te veranderen.

(3) De Genees-middelen zijn tweederhande. Sommige zijn Enckel, ofte ongemenght, de welke van sels door de Nature voort-komen; gelijck Rosen, Alfen. Andere Gemenght, als die door de Konst uyt vele Enckele vermenght zijn; soodanighe is den Theriakel. Sommige meenen, onder de welke oock is Guevara in sijne Spaensche brieven, dat men alleen enckele droogen, ende geen gemengde en behoort te ghebruycken, om dat Godt de Enckele alleen tot het ghebruyck der Menschen geschapen heeft. Maer om niet breeder te gaen, het Spa-water, ende diergelijcke kan alleen genoeg ghebruygen, dat Godt oock door een sonderlinge Konste de gemenghde geschapen heeft, als de welke uyt Alayn, Swavel, Salpeter, Yser, Zout, ende andere bestaen. Het en soude oock niet volgen, dat men alleen Enckele Droogen moest ghebruycken; alser geen Gemenghde geschapen en waren. Want van Godt Almachtigh zijn alderhande Dieren tot ons gebruyck, ende nootdrust geschapen; maer daerom en behoeft men de Visschen, ende andere, sonder eenige bereydinghe, ende vermenginge niet te eten. Ick en wil even-wel niet ontkennen, dat al wat men met een Enckel doen kan, dat men daer toe geen gemengelt en behoeft, noch en behoort te gebruycken; alsoo beter rekeningh gemaect kan werden van sijne kracht. Maer om

dat men niet altijd elke Sieckte een bysonder Genees-middel kan tegen-stellen, soo moet men noot-fakelick komen tot vermengen. Daer by komt noch een ander reden, dat wanneer het Genees-middel te slap, ofte quaet-aerdigh is, dat het eerste door vermenginge van wat scherper geholpen, als Rhabarber met wat Spijck, ofte Caneel, het ander door beter verfoet kan werden; soo versacht men de scherpigheyt van Scammonea, ende van Aloë, met Mastick, Tragacanth, Quee-appel, Rosen, Dadels. De derde Oirsaek van het mengen der Genees-middelen werdt ghenomen uyt des deels Wefen, Plaetsche, Voornamclckheydt, ende Gevoelen. Want in Gebreken van een deel, dat vast is, ende verre leyt, ghelijck de Nieren ende Lijf-moeder, mengt men gemeenlick met den eygen, ende voornamen Genees-middel eenige andere van verdunnende kracht, die soo verre konnen komen; somtijts oock soodanige, die het selve, door gelijckheydt, ende verborgene eygenschap met het deel, daer na toe brengen. Alsoo vermengt men met de Genees-middelen voor 't Hooft, Betonye; voor de Longe Hyssoep; voor 't Herte, Buglos; voor de Lever, Agrimony; voor de Milt, Scolopendrian; voor de Lijf-moeder Byvoet. Een Edel deel, ende van scherp gevoelen, vereycht (indien de voornamen Genees-middel wat sterck is) yet anders haer nature aengenaem, ende 't welck haer, ende hare krachten kan onderhouden. Derhalven moeten de Genees-middelen van 't Ingewant met versterckende onderstut werden, ende die men onder schijn van Voedsel neemt; gelijck toe-gemaecte Wijn als Hippocras, ende diergelijcke, om datse aengenaem zijn, overstreffen de andere. De vierde, ende de nootfakelickste Oirsaek van vermenginge is de Verscheydenheyt van de Sieckten, alsoo geen enckel Genees-middel een Gemenghde Sieckte kan verdrijven. Want Enckel staet recht tegen Enckel, ende niet tegens gemenght; ende alles moet door sijn recht tegenstaende verjaecht werden.

(4) Maer al is 't dat de gemenghde Genees-middelen soo wel, als de Droogen, tot ons dagelijks gebruyck nootfakelick vereycht werden: soo staet even-wel op die mengelinghe dapper teletten, alsoo men somtijds bevindt, datter groot misbruyck in geschiedt. Ende voor eerst is 't een grove ende gevacricke mis-slagh, dat het zy om welltaens wil, ofte uyt onwetenheydt, veel Droogen over hoop gehaelt werden, die verscheyden van aert ende werkinge zijn. By exempel, Als Sweet-middelen, ofte die 't Graveel af-setten, ofte 't Water, ofte de Stonden verwecken, gemenght werden met Purgerende dingen. Het welck niet alleen tegens de leere en is, van de Oude Genees-meesters: maer oock tegens de Reden, gelijck ick roerende de vermenging van de gene, die 't Graveel af-setten, met de

Purgerende, breeder aangewesen hebbe in 't *Steen-
stuck*, namentlick, beneden in het 2. Deel, 3. Boeck,
en Cap. 37. van de *Schat der Ongesontheyt*. Want
dewijl de verhaelde Genees-middelen elck volgens
haer bysonder werckinge na eenen bysonderen weg
drijven, soo en kan het niet geschieden, ofte sy moe-
ten, wanneer sy vermengt zijn, malkanderen noot-
fakelick verhinderen. In het selfde misbruyck ver-
vallen de geene, die purgerende Wijnen, ofte die 't
Graveel af-setten, ofte die Smeer verwecken, met
spijs ende dranck vermengen. Want daer op moet
seker volgen, ofte dat de Spijs minder voedsel geeft,
ofte datse noch niet verteert zijnde, door het Ge-
nees-middel uyt de Maegh gedreven werdt, waer
door verscheyde Verstoppingen in de Aderen ver-
oorsaken. En dit is onder andere Gebreken, die daer
uyt ontsaen, dat sommige van het Graveel nimmer-
meer en können ontflagen werden, alsoo sy gestadig
de Gravelige Stoffe na de Nieren doen drijven.

(5) Volgens de drierley hoedanigheden van
de Enckele Genees-middelen werden de selvige in
drierley Soorten verdeelt.

De eerste Hoedanigheyt komt uyt de vermen-
ginge der *Elementen*, ende volghet de Nature van 't
gene de andere in de Gematigheyt te boven gaet.
Hier door is een Genees-middel, Heet, Kout,
Vochtigh, ofte Droogh. Ende om dat alles, by
exempel, 't gene Heet gheseyt werdt, niet even
grootte hitte en maect, soo heeft het gebruyck daer
in vier verscheyde Trappen gheselt, ende in den
Eersten, die noch wat duyster, ende niet blijckelick
en wercken; in den Tweeden, die merckelick; in
den Derden, die dapper; in den Vierden, die op
het alderhoogste, als de welke onder de heete
branden, ende een korste maken.

De Tweede Hoedanigheyt der Genees-middelen
komt uyt haer stoffe met de Kracht van de Gematig-
heyt, ofte eerste hoedanigheyt over-goten. Van
dese Stoffe zijn sommighe Dun, die haer lichtelick
in 't Lichaem, ende door de vochtigheden versprey-
den: sommighe Dick ende Taey, die tusschen wegen
blijven hangen, ende niet diep door en dringen:
sommighe Middelmattigh, welckers kracht midden
tusschen beyden is. Nu de hitte, in wat voor Stoffe
dat sy komt, vermeordert de kracht, ende de haestig-
heyt in 't wercken, gelijk oock de Drooghte: maer
Kouw, ende Vochtigheyt houden die tegen. Uyt
dese verscheyden Menginghe spruyten de Tweede
Hoedanigheden der Genees-middelen, ghelijck
daer voornamelick zijn, het Verdunnende, ende
Dick makende, het Suyverende, ende Plaesteren-
de, het Rauw makende, ende Ver-effenende, het
Openende, ende Sluytende, het Treckende, Ver-
drijvende, ende Wegh-stootende, het Versachten-
de, ende Verhardende, het Rijp makende, ende
Verrottende, het Heelende, ende Openende, het

Vleych makende, ende In-etende, Vel-makende,
ende Brandende. Nu de Werckinge, uyt foodanigen
mengsel van hoedanigheyt ende Stoffe, gaet aldus
toe: Een Genees-middel dun van Stoffe, dat met
eenen heet is, ende sulcx onder den derden Graed,
ghelijck *Petershe*, opent van binnen de kleyn-
wegen des Lichaems, verdrijft de dunne Vochtig-
heyt, ende verweckt alsoo Water-losinghe ende
Sweeten; maer verdunt de dicke Vochtigheyt.
Van buyten op-geleyt maect het een open Huyt,
treckt oock uyt het Lichaem de Geesten ende Voch-
tigheyt. Maer 't gene dat op den vierden Graed
van hitte geklommen is, werdt In-etende genoemt,
het welck ofte brandt, ofte verweert, ofte bla-
deren verweckt, ofte wegh neemt. Dan het ge-
ne dun van Stoffe, ende ghematight, ofte oock
kout is, gelijk *Azijn*, in-ghenomen zijnde, opent
mede, ende verdunt dan soo wel niet, als dat werm
is: maer buyten op 't Lichaem, stoot het, door sijn
kouw, te rugge, ende sulcks met meerder macht,
als 't gene dat kout ende 't Samen-treckende is, al-
soo het door sijn dunnegheyt de kracht van de kouw
dieper in-voert. Maer een Genees-middel, dat
in een Matelicke stoffe kout is, ghelijck *Versuyt*,
Porcelayn, verstoet, ende weder-houdt matelick
de Sinckingen, verdrooght, ende treckt te samen.
Het gene van Matelicke Stoffe, ende met eenen
in hoedanigheden ghematight is, gelijk *Olye*, ver-
sacht, koockt, rijpt, ende maect etter. Maer
Matelick Werm zijnde, gelijk *Camillen*, stilt Pijn.
Dat noch wat heeter is, maer onder den derden
graed, gelijk *Algin*, opent in-ghenomen de Ade-
ren, suyvert de taeye Vochtigheden, ende ont-
sluyt alle Verstoppinge; het gene dunne Stoffe soo
wel niet en doet, om datse te haestigh door-schiet.
Dat nu al over den derden graed van hitte gheklom-
men is, ghelijck *Coloquint-appel*, en suyvert niet
alleen, maer dewijl het vry wat scharp is, schrapt
de Deelen, ende sulcks soo wel van buyten als van
binnen. Een Genees-middel, dat in dicke, ende
Aerd-achtige Stoffe een Gematight van hitte ende
koude bekomen heeft, gelijk *Bolus*, ofte *Gesgelle*,
Aerde, verstoppt de inwendighe Wegen, ende sluyt
de sluyt, versacht het gene te rouw is, ende heelt
't gene van een ghescheyden is. Maer dat matigh
Werm, ofte Koel is, gelijk *Rosen*, *Myrtus*, maect
de wecke Deelen valt, ende heet dien-volgende
een versterckende kracht. Maer 't gene boven
maten, als in den Vierden graed, Heet is, ghe-
lijck *Kalk*, *Oripigment*, *Rotte-knytt*, eet in, brandt,
ende maect een Korst. Dan 't gene boven
maten Kout, ende droogh is, gelijk *Cypres-weten*,
ofte *Gal-weten*, verstoppt niet alleen inwendigh de
Mondkens der Aderen, maer sluyt de selve gantlick
toe, ghelijck het oock alle andere Wegen be-
nauwt, ende toe-stopt, ende de Vochtigheden selve

selve bo-
geleyt, d
van de S
Wond
De u
en komt
de Stoffe
ende in
van het g
uyt kom
mige zij
rende.
van Wef
van dese
Boeck g
uyt een l
ghelijck P
Byvoet,
Hyssoop,
suyveren
tolligheyt
geen Pu
geen gel
Weten e
het Verg
van buy
gen-girt
du wel e
gaye.
buyten o
teer uyt-
al is t, d
ofte twe
gentlick
der oock
ende 't g
danige z
het Verg
ren, dat
ghelijck C
die Pest
drijven,
geloott,
ofte and
voor het
geleyt s
(6) A
reken m
is by all
ofte Ma
hier te L
Een Por
uyt seft
uyt twee
Dracht
tigh Gro

selve boven maten dick maect. Van buyten opgeleyt, doet de Huydt vast werden, houdt den loop van de Sinckinghen tegen, ende doet Vel op een Wonde groeyen.

De derde Hoedanigheyt der Genees-middelen en komt niet voort uyt de Gematigheyt, noch uyt de Stoffe, maer uyt de geheele Selfstandigheyt, ende en is anders niet als een verborgen eygenschap van het geheele Wesen der Genees-middelen. Hier uyt komt tweederhande Onderfcheyt, want sommige zijn Af-fettende, sommige alleen Veranderende. De Af-fettende zijn, die door gelijkheyt van Wesen yets bysonders na haer trekken. Ende van dese Purgeren eenighe, als in 't voorgaende Boeck geseyt is, uyt het geheele Lichaem, sommige uyt een Deel. Maer de gene die water doen maken, gelijk *Peterselje*, ofte de *Stonden af-fetten*, gelijk *Byvoort*, ofte de *Fluymen op doen komen*, ghelijc *Hyssoop*, dewijlse niet door trekken, maer ofte met suyveren, ofte verdunnen, ofte openen, de Over-tolligheyt uyt-smijten, konnen wel Losende, maer geen Purgerende gheseyt werden, om datse door geen gelijkheyt, ende over-een-stemminge van Wesen en trekken. Maer al treckt wel een *Scorpioen* het Vergif, dat hy gebeten heeft, uyt de Wonde, van buyten opgeleyt zijnde, ofte oock ander *Tegen-gift*, door ghelijckheyt, uyt-treckt; soo is dit wel een Ontlastinghe, dan even-wel geen Pur-garye. Hier onder zijn mede te rekenen, *Waan* van buyten op de Wonde leggende, een *Pijl*, ofte *Splint* uyt-trekken, ghelijc de wortel van *Riet*. Maer al is 't, dat de Genees-middelen, die door de eerste, ofte tweede Hoedanigheyt haer werck doen, eygentlick Veranderende genoemt werden, soo zijn der oock vele, die door de derde Hoedanigheyt, ende 't geheele Wesen veranderingh maken. Soodanige zijn, die door een verborgen Eygenschap het Vergif gantsch tegen-staen; ende soo veranderren, dat het ons Lichaem niet en kan beschadigen, ghelijc *Citroen-saet*. Waer onder mede behooren die *Pest*; ende andere besmettelicke Sieecten verdrijven, ghelijc *Misbridaet*: als mede, die men geloof, dat seker Eygenschap hebben tot het een ofte ander Deel, ghelijc *Salje* voor het Hooft, *Buglos* voor het Hert, waer van in de volgende Capittelen geseyt sal werden.

(6) Alle dingen, seyt de Wijse-man, werden gerekent met Getal, Wichte, ofte Mate. Het Getal is by alle volckeren even-cens: maer niet Wichte, ofte Mate, die niet alleen in elck Landt, maer selfs hier te Lande by-na in elcke Stadt verscheiden zijn. Een Pont bestaet door de banck by de Koop-luyden uyt seftien Onzen, maer by de Genees-meesters uyt twaelf. Een Once uyt acht Drachmen. Een Drachme uyt drie Scrupels. Een Scrupel uyt twintigh Greynen, om welckers ongelijckheyt in kleyn

gewichte, de Afen in 't gebruyck sen-genomen werden. De Kruyden ende Bloemen werden gerekent na dat men met een Handt, ofte drie Vingren kan vatten. Nattigheyt, als Wateren ende Drancken neemt men mede na Ponden, ofte Pinten, ghelijc Syropen met Onzen.

Het II. Capittel.

1. Bysondere kracht der Genees-middelen op bysondere Deelen;
2. Op Enckele, ende
3. Gemene Ongematigheyt;
4. Verscheydene Toe-bereydinge dienstigh in verscheydene Gelegenheyt; 't zy dat de Genees-middelen in-gegeven werden in haer Stoffe selfs, ofte in de uyt-getrocken Kracht.
5. Verschil der selver in Gedistilleerde, Gekoochte, Uyt-geperste, ende Geveeckte, soo groene, als gedrooghe Kruyden.

VAN de Krachten der Droogen, ofte enckele Genees-middelen is nu gesproken, ende om wat redenen de selvige moeten vermenght, ende onder malkanderen gevoeght werden. Nu sal ick in 't bysonden al haer Stoffe gaen vervolgen, ende na hare Krachten verdeelen; waer uyt gesien sal konnen werden, wat in elcke soorte voor elck ghebreck bequaemt is. Want al 't genee onder eene, ende de selve soorte behoort, ghelijc verdunnende Genees-middel, en is malkander niet gantsch ghelijc; maer elck heeft daer-en-boven noch bysondere kracht, waer door het dit ofte dat gebreck beter helpen kan, ofte het eene deel dienstiger is, als het ander. Vorders bestaet de Algemeene geneesinge in de Middelen, die de Ongematigheyt der Deelen verbeteren, die de Wegen, ende quade Vochtigheden bereyden, uyt-fluyten, ende daer na de geluyverde Deelen verstercken.

(2) De Enckele Ongematigheyt van de inwendige Deelen, ende 't geheele Lichaem, werdt verbeterd door het gebruyck van 't genee recht tegen is, het welck, in-ghenomen zijnde, ofte van wegen de Hoedanigheyt alleen, ofte met eenen van wegen de Stoffe ons verandert. Met Hoedanigheyt alleen; die niet in ons selfstandigheyt verandert en werden, maer in 't voorby-gaen haer Hoedanigheyt ons mede deelen, ende alsoo de tegen-strijdende ongematigheyt matigen. Onder dese zijn Koude, werme, Vochtighe, ende Drooghe, die wanneer sy meerder kracht hebben, elck haer tegen-strijdende verdrijven.

(3) Maer een Enckele Ongematigheyt en kan niet wel langh alleen beftaen, fonder voort te brengen overtollige Vochtigheyt van dien eygen aert, ende alfoo van Enckel, gemengt te werden: ende dat en is niet wegh te nemen, voor al-eer de quade Vochtigheyt, die het onderhoudt, af-geset is. Dese en kan oock niet bequamelick af-geset werden door bequame Bereydinge, foo van wegen het Lichaem, als van wegen de Vochtigheden. Beyde gheschiet wel fomtijds van de Nature, die door de in-gebornen wermt de Wegen van selfs opent, de bedorven Vochtigheyt fcheyt, fuyvert ende uyt-drijft. Maer alfoo de Nature niet altijd sterck ghenoech en is, om de gebreken der Vochtigheden te vermeerteren, foo zijn wy meest gedwongen, haer door hulpe van de Konfte te bate te komen, insonderheyt door Af-fetten, ende het Voor-bereyden. Hier door en werdt juyft de overtollighe Vochtigheyt niet recht gekoockt, maer heete en fcherpe gematight, dicke verdunt, harde verfacht, taeye af-geveeght, de rouwe wegen des Lichaems vereffent, ende de geflotene geopent; ende hier in beftaet insonderheyt alle de bereydinge van 't Lichaem, ende van de af-te-fette- ne Vochtigheden. Van welckers krachten wy nu fullen handelen, na dat eerft van het fatfoen fal ghe- feyt wesen.

(4) De Genees-middelen werden in de Apoteken op verfcheydene wijfe greeet gemaect, ende fulcks met goede reden, dewijl darter veel aen gelegen is op wat gedaente, het zy een gemengt, het zy een ongemengt Genees-middel gebefight werdt. Want behalven dat eenige Gedachten, ofte Fatfoenen fomminghe aenghenamer vallen, foo zijn oock eenige bequamer foo voor het Deel, als voor het Gebreck: daer-en-boven en hebben alle Fatfoenen niet even veel krachten. Want om te verdunnen, ende diep in te gaen vindt men de dunne ende weecke bequame, om te stoppen ende te verftercken, de dicke ende Vaste. Die foo genomen werden; gelijkke van selfs groeyen, ofte Verfch, als Zalaet, ende Moes, ofte droogh, als gedrooghde Wortelen, ofte Zaet, die en verftaet men niet, dat eenigh Fatfoen aen-genomen hebben. Het eerfte onderscheyt der Fatfoenen werdt daer na gerekent, dat men van een Genees-middel, het zy Enckel, ofte gemengt, fomtijts de Stoffe selfs in-geeft, fomtijts maer alleen de Kracht uyt de felvighe door de Konft getrocken. Het kan gebeuren dat het dienftiger is, dat de Kracht met de Stoffe vermengt blijft, gelijk in stoppende, verfterckende, ende verdroogende Genees-middelen: fomtijts is 't oock beter, dat de Kracht van de Stoffe af-gelcheyden wert, gelijk in de gene, die verdunnen, doen sweeten, ende af-fetten; alfoo de dicke ende vaste Stoffe de krachten tegen houdt. Derhalven is dan al het Fatfoen ofte dick, ende vast, ofte dun, ende vloeyende.

Het eerfte ende enckelste onder de vaste Genees-middelen is het Poeyer, het welck daer na oock in andere Fatfoenen verkleet werdt, als daer zijn *Conferwen, Pillen, Koecckens, &c.* Maer die alleen de Kracht behouden zijn meest weeck ende dun (ten zy Pillen van *Extrakt*) gelijk gedistilleerde ende over-gehaelde Wateren, geweekte ende gekoockte *Drancken, geleekte Wijnen, uyt-geperft Sap, ende de Syropen* daer van gemaect.

De Fatfoenen van de Uytwendige Genees-middelen konnen na de selve ordre geraemt werden, *Poeyer* om te froyen, een *Sacxjen, Stovingh, Badt, Olye, Plaester, Salf, Pap.*

Nu fal wel dienftigh zijn, dat van dese Fatfoenen in 't bysonder geseyt werdt, ende aen-gewesen op wat wijfe, ende mate van Enckele, de selve gematight moeten werden. Maer al is 't, dat de kenniffe der Kruiden, ende het toe-maken der Genees-middelen de Apotekers gemeenlick toe-gefcchreven, ende bevolen werdt: foo moet de genee, die haer voor-schrijft, hem insonderheyt daer in wel verftaen, indien hy by de felvighe niet tot spot, ende verachtighe wil wesen, gelijk ick wel in fomminghe Genees-meesters, die niet en verftonden wat ende hoe yet by malkanderen vermengen konde, hebbe sien gebeuren.

(5) Om nu te komen tot de Krachten der Fatfoenen: Al de Krachten der Genees-middelen, die ons by de Oude beschreven, ende na-gelaten zijn, die hebben sy eerst beproeft, ende gevonden in de geheele; andere daer na, om de felvige by de Siccken aengener te maken, hebbense op verfcheyden manieren van haer dicke ende aerdtachtige Stoffe af-gesondert: gelijk met over-halen, weecken, uyt-koken, ende sap uyt-perffen. *Gedistilleert Water* en is anders niet, als het dunfte van de waterighe Vochtigheyt, die uyt de Kruiden getrocken werdt, het welcke, indien het sonder reuck ofte smaect is, geene, maer indien het reuck ende smaect van 't Kruyt behoudt, noch eenige van sijn krachten heeft. Dan *gedistilleerde Olye* is een deel van sijn vette, ende aen-geboren Vochtigheyt, ende gelijk die reuck ende smaect heeft, soo vertoon hy oock veel van sijn krachten, hoe-wel daer van mede al wat door de kracht van 't yver vervlogen is. Door *Koken* werdt de kracht (in sonderheyt de welcke in een dicke Stoffe steect) merckelick uyt-getrocken, ende in het af-ziedfel gebracht; maer die in een dunne Stoffe beftaet, vervlieght meest allegader. Het *Weecken* stort veel meerder kracht in alderhande bequame vochtigheyt, ende en verliest niet, ofte weynigh van de dunne Stoffe, door dien het facht ende allengkens geschiet, sonder geweld van onmatige hitte. Het *Sap*, dat door Uyt-perffen sonder vermengen van eenige andere Vochtigheyt uyt-getrocken wert, is als het Bloedt van een Plantfoen, ende brengh

sijn m
plaers
als L
koock
dien
verfch
te Ver
in Gr
rouw,
len, v
gelijk
Glas-
ken.
halen
uyt-g
brand
ken e
veel n
ende
Verd
dring
oock
ker al
tigher
Dese
den f
uyt-p
droog
wann
Mede
werr
in gh
krach
dat h
weter
in ge

1. B
2. H
3. V
4. O
N
delen
werd
vervo
ten,
de vo
konn
breck

zijn meeste kracht mede. Dit heeft insonderheyt plaets in Kruyden, van seer dunne, ende sijne stoffe, als *Lepel-bladeren*, *Sauringh*, *Beecke-boom*, die ghekoockt zijnde, haer kracht verliefen. Maer hier dient naeder onderscheyt ghemaect van wegen de verscheide krachten. De kracht om te Verkoelen, te Vervochtigen, te Versachten, is alleen te vinden in Groene, ende die vol Sap zijn. Want noch *Lat-touw*, noch *Endsuyt*, noch *Weecbbre-bladeren* en sul-len, verdrooght zijnde, niet merckelick verkoelen: gelijk oock drooghe *Maluwe*, *Bingel-kruyt*, ofte *Glas-kruyt*, niet en fullen merckelick vochtigh maken. Ende voorwaer die kracht en kan door Overhalen met den Helm, ofte *Distelleren*, niet wel suyver uyt-ghetrocken werden, om dat de Hitte enigen brandt ende drooghte mede deelt. Maer door Koken ende Weecken blijft de kracht stercker, ende veel meerder door Uyt-perffen, gelijk in Sap, Olye, ende uyt-getrocken Slijm. Dan de Verwermende, Verdroogende, Dun-makende, Suyverende, Door-dringende, ende Tegen-houdende kracht blijft oock geheel in 't ghedrooghte, ende noch stercker als in 't Groene, alsoo hier, door de vele vochtighheyt, haer aen-geboren kracht verdooft werdt. Dese kan uyt groene Plantsoenen ten deele door den Helm getrocken werden, maer meerder door uyt-perffen; matelick, 't zy van groene, 't zy van drooghe, door weecke, ofte koken; insonderheyt wanneer sulcks geschiet in bequaem nat, ghelijck *Mede*. Want *Water* belet ende vermindert de verwermende, ende dun-makende Kruyden, die daer in ghekoockt werden, ende en kan haer gheheele krachten niet over nemen: maer is van nooden, dat het af-ziedfel een vermenghen aert heeft, te weten beyde tusschen het *Water*, ende 't geene daer in gekoockt is.

Het III. Capittel.

1. Bysonder Onderscheyt der Genes-middelen,
2. Haer Werckinge.
3. Verdrijvinge der Ongematigheyt door Middelen van tegen-strijdende Hoedanigheyt alleen;
4. Ofse met eenen oock van Stoffe.

(1)

NA dat in 't gemeen gehandelt is van de Krachten der Droogen, ofte enckele Genees-middelen, ende waerom sy somtijts moeten vermenght werden: soo sullen wy in 't bysonder al hare Stoffe vervolgen, ende de selvige, geijck als in eenige rotten, verdeelen, slaende regel-recht op ende tegen de voornamste Gebreken. Waer uyt gevonden sal konnen werden, wat Genees-middel, tot elck Gebreck, ende Deel bequaemst is. Want alle die onder

een gheslacht behooren, ghelijck verdunnende, Versterckende, &c. en zijn malkander in alles niet gantsch gelijck: maer besitten daer-en-boven elck noch een bysondere kracht, waer door sy tot het een ofte ander Gebreck bequamer zijn, ofte 't een deel beter helpen, als het andere. Dit hebben wy breeder aangewesen in de Wederlegginghe van *Montaigne*, op de 20. verdeelinghe.

(2) De Algemeene genesinge van inwendige Sickten wert volbracht door Middelen, die de ongematigheyt van elck Deel verbeteren, die de Vochtigheden versachten, verdunnen, ofte suyveren, die de Wegen onses Lichaems gemoedigh maken ende openen, waer in bestaet alle de bereydinge tot het afsetten, daer-en-boven oock door de geene, die de bereyde Vochtigheden af-trecken, ende uytwerpen, die het overschot na den af-treck uyt elck deel losen, die dan de gantsch gefuyverde deelen van alle quaet-aerdigheyt, ende onmatigheyt beyrjden, die cyndelick de selvige verstercken, ende haer vorige kracht wederom geven. Daer na sullen wy op gelijcke maniere de Genees-middelen van uytwendige gebreken mede aenwijfen. Nu wat Middelen elcke Sieckte, ofte toe-valligh gebreck door een bysondere kracht te bate komt, dat sal in de bysondere genesinge van elcks verhandelt werden. Sonder even-wel groot getal, tot ondienst van den Leser, over hoop te halen: maer alleen 't geene, dat door ervarentheyt alderbest, ende sekerst bevonden is.

(3) De Enckele Ongematigheyt van de inwendige Deelen, ende 't geheele Lichaem werdt verbeterd door het gebruyck van *Genes-middelen*, die recht tegen-strijdende zijn. Soodanige ingenomen veranderen ons, ofte door de Hoedanigheyt alleen, ofte oock met eenen door haer Stoffe. Door Hoedanigheyt alleen, die niet in de selfstandigheyt van ons Lichaem en veranderen, maer in 't voor-by gaen ons hare Hoedanigheyt mede deelen, ende hare Ongematigheyt matigen. Hier van zijn sommige Kout, sommige Werm, Vochtigh, ofte Droogh. Onder de Koude, is voor-eerst ons gemeen, kout *Water*, het weck sonder eenighe vermeerderingh van onse selfstandigheyt de groote Hitte bedwinght: waer na dan by komt *Water met Azijn* vermenght, ende verscheyden Dranck van *Water toe-gemaect*, als oock *Sap van Granaet-Appels*, *Citroenen*, *Oranagy-Appelen*, ende diergelijcke; daer even-wel noch een ander kracht, als verkoelen, by is. Onder het geslacht der Heeten stelt men *Peper*, *Geengber*, *Mosters*, ende al 't geene, dat buyten voedsel de verkoude deelen kan verwarmen. Het selve seggen wy by-na van Vochtigh, ende drooghe, dat *Water gedroncken*, ofte in een badt, al is 't sulcx, dat het binnen gaet, ende de ledige wegen vervult, dewijl het even-wel in de nature van ons Lichaem niet en verandert, alleen vervochticht, D 2 gelijck

gelijck daer zijn *Violen*, *Maluwe*, *Witten Heumst*, *Garste-water*: maer dat weynigh Drincken, ende alle Drooge dingen, dewijlſe de overtollige vochtigheyt verdoen, verdroogen.

(4) Nu van wegen Stoffe ende Hoedanigheyt wert de Ongematigheyt verbeterd, door 't geene, 't welck verteert zijnde in Bloed ende Gijl verandert, dat bequaem is om ons Lichaem te voeden. Want dewijl het selvighe noch altijd deelachtigh blijft van sijn oude Hoedanigheyt, soo brengt het in ons een Stoffe, voort sijnen aerdt gelijck, ende stelende in plaetsche van de vervlozhen Heete, een Koude, soo verandert het oock beneffens de Stoffe de Ongematigheyt, een nieuwe aldaer plantende. Soodanige zijn, die wy *Medicamentus voedsel* noemen. Onder 't rot van de Koude zijn *Lattouw*, *Concommeren*, *Pepoenen*, *Kerffen*, en andere Vruchten meer, de welke dewijlſe ons voeden, ons oock met eenen verkoelen, ende de hitte der Deelen ende Vochtigheden matigen. Onder de Wermte rekent men *Soete Wijn*, *Rozijnen*, *Pistacyen*, *sichte Doyren*, *jong Vleesch van vier-voetige Dieren*, ende *Vogelen*: want door het gebruyck van de selvige werdt de selstandigheyt van ons Lichaem gevoedet, ende van kouw werm gemaect, oock mede ons natuurlijke ende ingeboren Wermte ghekoeftert, ende verquickt. Onder de Vervochtende en zijn niet, die door overtollige vochtigheyt, maer door nutte, ende voedsame, de selstandigheyt van de vaste Deelen vervullen, voeden, ende vermeerderen, sonder eenige uyttekende hitte, ofte koude; gelijck *Room van Garst*, *Kuyckens-sap*, ofte *Kalfs-nat*, waer in oock eenige rochtige kruyden mogen gekooct, ofte gestoot werden. Maer de selstandigheyt van ons Lichaem verdrooght, ende verteert seer door *Vasten*, ende dat by toeval, dan, by sijn selven, door droogh *Bescuit*, ghebacken van gheroofte *Boonen*, *Erwteten*, *Garste*, ende *Geerſte*, ende wat *Zout*; als oock door het afweecksel van *Pachout*, *Sarza parilla*, ende diergelijcke.

Wy sullen nu vervolghens de krachten van de meest-gebruyckelicke Genees-middelen gaen verhalen, ende daer nae acnwijfen hoe, ende wanneer die in elcke Sieckte gebruyckt moeten werden.

Het IV. Capittel.

1. *Driederhande onderscheyt van Enckele Verkoelende Middelen.*
2. *Gemengde uyt de selvige.*

(1)

Onder de Droogen zijnder sommige, die alleen verkoelen, gelijck *Lattouw*; sommige, die, al verkoelende, de kracht van de scherpe Vochtighe-

den inbinden, gelijck *Sap van Granaet-appelen*, sommige die verdunnen, suyveren, ende openen, gelijck *Cichorey*: van de welke wy nu in't bysonder sullen spreken.

LATTOUW is koudt in't beginfel van den derden graed, vochtig in den tweeden, ende sulcks enckelick, ende sonder eenige uyt-muntende hoedanigheyt. Die rauw voor Salaet gegeten werdt, verkoelt maer gelijck koudt Water, bedwingt den brandt van een heete Maegh ende Ingewant; van Gal, ende heet Bloer, ende dar, sonder de Leden, ghelijck Water te verslappen: maer geeft, sonder eenigh letsel, voor heete Vochtigheyt, gematighe, ende aengename, door welke de ghematighe sy den slaep verweckt, ende vorders doet, gelijck in't eerste deel van den *Schat der Gesontheyt* onder de Moes-kruyden by ons beschreven is, ende onnoo-digh daerom alhier te verhalen.

PORCELEYNE is koudt in den derden, ende vochtig in den tweeden graed, wat wrang van smaeck, versacht ende verkoelt den brandt van de Gal in brandende Koortschen, bedwingt sijnen loop, ende vorder bedervinge. Versterckt de Mage, ende stelt het Braken, insonderheyt wanneer 't selve door overvloet van Gal veroirsaect. Hout den Galachtigen loop, ende Bloet-ganck tegen.

WEECHBRE is koudt, ende droogh in den tweeden graed, een weynigh wrang in haer bladeren ende saet, de wortel is sonderlingh bequaem om de Koortschen, te verdrijven. Sy matight mede de hitte van de Gal, stilt den Dorst, al is't dat men alleen het af-sietſel, ofte het gedistilleert Water in den mont en houdt. Sy is goet tegen alle heete Sinckingen, stelt het Bloet-spouwen, bloedige ende galachtige Loop, als oock overvloedige Maent-stonden: ende niet teghenstaende soo opent sy de verstoppingen van Lever, ende Nieren.

DE ROSE is koudt in den eersten, ende droogh in den tweeden graed, weynigh te samen treckende, insonderheyt de Witte: maer de Roode is minder kout, dan wat drooger, ende meer te samen treckende. Daerom houdt sy de hitte van de Gal teghen, is nut voor brandende Koortschen, ende alle andere, die uyt quade galachtige Vochtigheden ontsaen. Versterckt de Lever, ende de Maegh, stuyt de Damp-pen, die in de Koortschen nae't Hooft stijgen, ende versacht de Pijn van't selvige, ende verweckt den Slaep. Om datſe niet seer aengenaem van smaeck en is, soo gebruyckt men veeltijds in haer plaetsch, het Water, dat nochtans dien lieffelijcken reuck niet en heeft van het *Rosen-water*, het welke uyt Bleycke ofte Witte Rosen gedistilleert werdt, om dat sy, als oock de *Moske/saet-rosen*, zijn luchtachtigh ende geestachtigh van Deelen, die licht in den helm op-vliegen. Dese zijn bitter, ende te samen treckende, sy ondoen de verstoptheyt van de Aderen, inson-

insonderheyt des Levers, sy setten de Gal, ende waterachtige Vochtigheyt af, ende zijn derhalven seer dienstigh in de Gelesucht, ende 't beginfel van't Water.

VERJUYTS, Sap van suyre, ende onrijpe Wijn-druyven, is koudt in den tweeden graed, ende droogh in den eersten, wrangh ghelijck alle Sap van onrijpe Vruchten. Is seer verkoelende den brandt van de Koortschen, belet de Bedervinghe, ende slist den Dorst. Door sijn t'samen-treckende kracht is het de Maegh seer dienstigh, belet het walgen ende op-werpen van de selve, verweckt lust tot Eten, ende stelpt alderhande *Buyck-loop*.

De roode ende rijnsche **BOGAERT KERSSEN** zijn koudt in den tweeden, ende droogh in den eersten graed. Verstercken de Maegh die uyt hitte verswackt is, verslaen den Dorst, ende maken de Maegh graeygh. Het uyt-geperste *Sap*, klaer geworden zijnde, werdt een jaer lang bewaert, ende is seer bequaem in heete *Koortschen*, ende verquickt het Herte door sijnen aenghenamen reuck. Belet oock 't geene het mer andere sarp ende wranghe dinghen gemeen heeft) de voort-loopende Bedervinghe. Maer dat uyt foete *Kriicken* geperst werdt, is de Maegh schadelick, ende van quaden *Gijl*, ende derhalven in de Koortschen seer ondiensligh.

Derode **AELBESYEN** zijn mede gelijck de *Bogaerd-kerssen* rijnsch van smaeck, ende van geen minder kracht. Haer *Sap* is koudt, ende verdroogende in den tweeden graed, wat wrang, ende t'samen-treckende; verslaet den Dorst, verweckt begeerte tot Spijse, verkoelt de hitte van de Gal, ende van de Koortschen, wederstaet alle Verrottingen, bedwingt het *Braken*, ende galachtighen *Buyck-loop*.

Het *Sap* van suyre **GRANAET-APPELEN** is wranger, ende meerder t'samen-treckende, als het *Sap* van *Kerssen*, ofte *Aelbesyen*, maer onliclijcker. Derhalven is het krachtiger om de hitte van de Gal, ende den *Loop* in te toomen, het bedwingt niet alleen de scherpigheyt, ende verrottinge in hevighen *Koortschen*, maer oock hare quaet-aerdigheyt, het doet de qualickheyt over gaen, ende versterckt een hitte Maegh ende 't ander Ingewant.

Het *Sap* van **CITROENEN** ofte **ORAENGIEN-APPELEN** is sunder, ende wranger, als dat van *Granaet-appelen*, maer even-wel minder t'samen-treckende. Het kan oock minder *Braken*, ende *Loop* stoppen, ofte het Ingewant in sijn sterckte behouden: maer en bedwingt niet minder de scherpe ende quaet-aerdige *Koortschen*, ende suyvert door sijn sijne stoffe de wegen. Is mede seer dienstigh voor het *Graveel*.

AZYN is koudt, ende droogh in den tweeden graed; al is hy dun, diep in-dringende, ende dat hy de dicke Vochtigheden verdunt, soo en houdt hy

even-wel de Sinkingen niet weynigh tegen. Hierom is hy bequaem voor Bloeden, ende beginnende Ontstekingen, soo van buyten, als van binnen: bedwingt de felligheyt van de Gal, ende matight de hitte der *Koortschen*; verslaet den Dorst, neemt de *Walginge* wech, ende verweckt den lust tot Eten. Dan prickelt het wesen van de Deelen, ende en versterck de selve niet ghelijck de voor-verhaelde *Sappen*.

ENDIYVE ende **CICHOREYE** zijn beyde koudt, ende droogh in den tweeden graed; dan de laetste is wat t'samen-treckende, ende door hare matelicke bitterheyt wat af-vagende, ende openende, gelijck sy doet het Ingewant, ende de Lever: de welke, als oock de Maegh, ende Nieren, sy versterckt door haren t'samen-treckenden aerdt. Zijn beyde seer bequaem om de Hitte te verkoelen, ende de brandige Vochtigheden te suyveren. Al het selvighe doet mede het kruyt ende de wortelen van **PAERDE-BLOEMEN**, die ick daerom te beter achte, om dat sy van selis, ende onbedwongen hier te lande groeyen.

SEURING is koudt ende droogh in den tweeden graed, versterckt de Maegh, verquickt het Herte, verslaet den Dorst, verbetert alle inwendighe Ontstekinge, ende Verrottinge. Opent eerst ende voornamelijk de verstoptheyt van de Lever, daer nae oock van de Milt ende Nieren. Hier uyt is sy bequaem om de Geel-sucht, ende de *Blauw-schuyt* te helpen, het *Graveel* af te setten, ende de *Stonden* te doen komen, ende dit alles seer sachtelick.

De **MELONEN** ende **CONCOMMEREN**, alsoo sy quade *Gijl* maken, ende die lichtelijck bederft, soo werdt alleen uyt haer tot de *Genees-middelen* ghebruyckt het *Saer*. Dit gheheel ghekoockt zijnde, geeft het af-sietfel een matigh verdroogende, verdunnende, ende suyver-makende kracht, ende 't welck eygentlick de *Lever* ende *Nieren* suyvert, ende 't *Graveel* af-fer. Maer 't geene, dat den *Bass* quijt zijnde, ghestooren werdt met *Gerste-water* (gelijck als men *Amandel-melck* maect) ende dan door-gedaen, verkoelt het *Bloet*, ende versacht de scherpigheyt van't *Water*, ende verdrooght minder.

Het **EDEL LEVER-KRUYT** is koudt ende droogh van aerdt, met eenighe t'samen-treckinghe. Verkoelt, opent, ende versterckt de *Lever*; suyvert de *Nieren*, ende de *Blaes*.

De wortels van **GRAS** ende **ASPERGES** zijn matelick verkoelende, droogende, ende suyverende. Hier door openen sy de verstoptheyt van *Lever* ende *Nieren*, ende zijn dien-volgende dienstigh de geene, die aen de *Gele-sucht*, ende 't *Graveel* gaen.

AGRIMONYE is droogh, ende van dunne deelen, verdunt, suyvert, ende treckt matelick te samen, sonder

sonder merckelicke hitte. Opent de bellootene-
heyt van het Ingewant, maer eygentlick van de Le-
ver, met eenen de selve versterckende. Sy is seer
bequaem in langhdurige Koortschen, ende Sieck-
ten, die uyt verstoppinghe ontsaen. Tot al het
selfde is mede seer dienstigh het **BOELKENSK-
KRUYT**.

(2) Den Dorst, die in groote hitte, ofte in brandende
Koortschen dapper quelt, werdt insonderheyt
gebluft door **WATER**, 't welck suyver is, licht ende
buyten alle vremde smaekc ofte reuck, gelijk dat
uyt een suyvere Fonteyne over steenen ende sandt
komt vloeyen. Het welck even-wel noch meerder
verdunt, ende lichter gemaect kan werden, ofte
door veel bewegen, ofte door dickwils over-gieten;
als oock dat men daer in weect de Kruym van
Terwen ofte *Roggen-byoodt*, de welke door de fer-
pigheyt van de Suur-deeffem het water, behoudens
sijnen smaekc, verbetert. Het gene langen tijt in
eenen schoonen aerden Pot gekoockt heeft, al is 't
datter veel dunne dampen uyt-gewaessent zijn, soo
is het even-wel verdunt, ende lichter gheworden;
maer minder verkoelende, door dien dat uyt het
Vyer eenige kracht geschept heeft: waerom het
oock wat van sijn vorighe aongenaemheyt quijt ge-
worden is, als door de tegen-strijdende kracht van 't
Vyer verandert zijnde, ende wat van sijnen eygen
aert verloren hebbende. Nu op dat het sekerder,
ende sonder letsel van het Ingewant voor Dranck,
ende in plaets van Bier soude gedroncken mogen
worden, soo dient daer in gekoockt *heele Gerste*,
(als men veel suyveren moet) ofte *gepelde Gerste*,
(die meerder verkoelt om dat sy den wermen bast
quijt is) tot datse murruw begint te werden; niet
juyst tot datse heel splijt, gelijk de Genees-meesters
belasten, om datse quantuys het Water niet winde-
rich soude zijn; alsoo die winder-achtigheyt niet in 't
Water, (gelijk sy voor-geven) maer wel in de Ger-
ste blijft, als die niet genoegh gekoockt en is. An-
ders door al te lange Koken, werdt het Water te veel
af-getrocken van sijn verkoelende Kracht. Ende,
dewijl, daer andere soetigheyt dorst verweckt, ende
de Gal vermeerderd, het *Soet-bout* matigh van aerdt
is, redelicken vocht ende waterachtigh, ende der-
halven seer nut tegen de Hitte, ende Ontstekinge,
(soo dat selve het *Sap*, als men daer van onder de
Tongh laet smelten, den dorst verlaet) soo kan men
het selve bequamelick in 't Water op-koken, ende
te bequamer, als daer eenigh gebreck in de Borst is.
In welke gelegentheyt daer mede by gedaen kon-
nen werden *lange Reyzinen*, *Corinthen*, ofte een wey-
nigh *Suycker*, ofte diergelijcke: ende af-gefer zijnde,
kan men daer een stuccken geheele *Caneel* in ste-
ken, wanneer de Maegh swack is. Ende by aldien
de Suurigheyt aenzenamer valt, ofte datter walging
ende qualickheyt door de soetigheyt verweckt wert;

ofte datter felle Vochtigheyt moet ingetoomt; ofte
de Kracht van 't Ingewant moet behouden werden,
soo kan men daer, eens op-gekoockt zijnde, onder
vermengen het *Sap* van *Kerffen*, *Citroenen*, *Gramaet-
Appelen*, *Suuringh*, *Aelbesjen*, ofte *Aerdtbesjen*, met
een weynigh *Suycker*; ende des winters mach men
gebruycken de *Syropen* van de verhaelde *Sappen* ge-
maect; als oock van *Azijn*, *Oxyfaccharum* genoemt.
Men kan oock 't allen tijde het water op-koken met
bruyne *Suycker* (*Mascovade*, die een suyver-maken-
de kracht heeft) ende dan op 't laetste daer soo veel
Verjuys, *Azijn*, ofte van de verhaelde *Sappen* by-gie-
ten, als men het suur wil hebben. Door dese manie-
re van doen werdt het water, behoudende sijne ver-
koelende kracht; ende sijne slappigheyt, die ten
laetsten de Maegh, ende 't Ingewant verfwact,
geholpen ende verbetert. Derhalven is den ver-
haelden *Dranck* in brandende, ende quaet-aerdighe
Koortschen seer nut ende bequaem den geenen, die
een swacke Maegh ende Ingewant hebben, ende die
met walging, ofte flauwten, ofte *Loop*, ofte quaet-
aerdige *Verrottinge* gequelt zijn. Maer in langh-
durige Koortschen, ende in andere Sieckten; die uyt
hitte, ofte een oude *Verstoptheydt* van *Lever* ofte
Milt met eenigh geswel ontsaen, gelijk in *Geel-
sucht*, *Water-sucht*, in langhdurigen *Buyck-loop*,
indien de *Wijn* ondienstigh is (gelijk hy dickwils
niet en is) dan werdt bequamelick voor dranck ge-
bruyckt het *Af-ziedsel* van *Gras-wortelen*, ofte van
Suuringh, ofte van *Ubcovey* met de wortel, 't welck
het beste is. Want daer door wert onder eenigh on-
gemack, ende behoudens sijne kracht, het verhaelde
gebreck van de *Lever* geholpen: gelijk oock van de
Milt door het *Af-ziedsel* van de wortel van *Buglot*,
de bloemen van *Bernagye*, *Venus Hayr*, de schorrich
van de wortelen *Tamarsch-Boom*. Nu voor den
Dorst, de hitte van de Gal, ende den brandt van de
Koortschen, ende haer verrottinghe te beletten,
maect men *Koel-drancken* (*Iuleb* ghenoeemt) van
Wateren uyt de verhaelde *Kruyden* gedistilleert,
ende uyt het verhaelde *Sap*, met wat *Suycker*, ofte
de *Syropen* daer van gemaect. Maer alsoo het
gedistilleert Water geen groote kracht en heeft, 't en
zy van *Kruyden* die geestigh, ende dun van deelen
zijn, gelijk *Rosen*, *Confilie de Groyn*, ende ander
wel-ruyckende: soo is seer noodigh dat men (om de
volle kracht uyt het *Kruyt* te hebben) sijn eygen
Zout daer onder vermenght, insonderheyt wanneer
daer (gelijk gemeenlick in de Koortschen gebeurt)
eenige *Verrottinghe* van de *Vochtigheden* by is.
Dan alsoo uyt koude ende vochtige *Kruyden* (als in
de welke veel Water, ende weynigh aerde is) nau-
welick eenigh *Zout* getrocken en kan werden, soo
kan men by bet water van de selvige *Zout* vermen-
gen van *Kruyden*, die drooger van aert zijn, ende
het eygen insicht hebben. By exempel, N. 171.

N. Water van Cichorey, Endiyye, Suuring, van elcx 6 oncen. Syroop van Citroenen, 3 oncen. Zout van Agrimonye, 1 scrupel. Olye van Swavel, soo veel droppelen, tot dat het rinfch genoegh is. Voor een Iulep.

Die geen gedistilleerde wateren en begeert, magh het volgende gebruycken,

N. Gepselde Gersies, 1 hant vol. Thamarinden, een once, Te samen gekooct in water, tot een pinte, dan door-gedaen zijnde, daer by gemengt, Syroop van Citroenen, (ofte andere die verhaelt zijn) 3 oncen. Ol. van Swavel, &c. Voor een Iulep.

Dese Koel-dranc is dienstigh den genen, die wat Hart-lijvigh is, ende in die gelegentheynt kander oock wel meerder Thamarinden, ofte Suure Pruymen by gedaen werden. Maer in die gene die te Losch van Lichaem zijn; is bequaem een Koel-dranc van Weeghbre-water, ofte Porceleyn-water, in dewelcke lauw ghemaect zijnde de verwe uytghedrooghe roode Resen getrocken is, ende gemengt met Syroop van Suure Granaten. Dan alsoo de Rinfcheyt van de Koel-drancen in de Koortschen, soo om de Walging, ende Qualickheyt, als om den Brant ende Verrottinge van de Gal, tegen te staen, seer noodigh is, ende dat de selvige, wanneer de Sappen tot Syropen werden ghekooct, veel vervlieght ende verdooft wert; soo vinde ick best geraden, dat men het rauwe Sap met wat Suyccker, soo veel van beyde tot een aengename smaect noodigh is, vermengt met het Water. Ende dese Koel-drancen zijn bequaem om in alle Koortschen, het zy die gheistadigh zijn, ofte tusschen beyde op-houden, den brandt te sliffen. Maer de Bereydingh van de heete ende schadelicke Vochtiggheden, die in de selvige zijn, wert te wege gebracht door andere middelen, de welcke al verkoelende met eenen suyveren, ende dun maken. Want niet tegenstaende de Gal heet is, soo valtse nochtans voelwijs dick ende taey, gelijk in het Gal-blaesjen. Het gebeurt oock dickwijs, datter by foodanige Koortschen in het Ingewant, ende de dunne Aderkens een Verstoppinge is van slijmerige, ende verharde vochtigheden. Als dan moet de Verstoppinge door een Apozema (dat is een dranc van kruyden, die wy Mey-dranc voortaen sullen noemen) wechgenomen werden, t welck uyt dese, ofte diergelijcke bestaet:

N. Wortels van Cichorey, Paerde-bloemen, Gras, Asperges, van elcx 1 once; Bladeren van Endiyye, Suuring, Agrimonye, van elcx 1 hant vol; Thamarinden, 1 once; Saet van Concomert, Meloenen, van elcx een half loot. Te samen gekooct in water, ofte Suure Wey, tot een pinte, ende dan beneffens een half drachme Zout van Agrimonye, wat Suyccker, ofte enige Syroop daer onder gemengt. Een Apozema.

Indien datter eenighe Quaet-aerdigheyt by de Koortsche is, soo kan daer by ghedaen worden de

wortel van Tormentilla, Alant-wortel, Sap ofte Saet van Citroenen, Saet van Carduus benedictus; ofte het Zout van't selfde, t welck in geenderhande Mey-dranc voor de Koortsche ondienstigh en kan wesen. Indien de sake rinfcheyt vereycht, soo magh men de wortelen drie vier uyren in Azijn laten weecken, ofte by het door-gedaen af-ziedsel (maer dan moeten de verkoelende Saden daer uyt blijven) soo veel droppelen van Olye van Swavel vermengen, tot dat het aengename suyverigheyt heeft. Dan dewijl men sommige Kruyden des Winters niet wel hebben en kan, soo komen hier toe dan wel te passe de Syropen, die des Somers van de selvige gemaeckt werden, als daer zijn, Syroop van Cichorey simpel, ende met Rhabarber, van Suuring, van Endiyye, ende Byzantinus, die oock allegader de ongematigheyt, nae de Purgatie over blijvende, wech nemen, ende verbeteren.

Het V. Capittel.

1. Simpele Genees-middelen tot versachtinge.
2. ende bereydinge van de Swarte Gal;
3. Hoe tot de Gebreken, die de selve verorsaeckt, de Mengel-middelen gemaeckt werden.

(1)

DE Middelen die nu vorder tot de Swarte Gal, als oock tot de gelijcke Blauwe, ofte Groene (die van een seer verbrande Gele-gal komen) dienstigh souden mogen wesen, die selve zijn verscheyden, nae den aert van de Gal. Want indien hare scherpigheyt moet in-getoomt werden, soo dienen de selve middelen ghebruyckt, die in't voorgaende Capittel geseyt zijn de scherpigheyt van de Gele-gal te bedwingen: want door gestadigh gebruyck sullen sy soo wel de toevallen van de Swarte Gal, als van de Gele te bate komen. Maer wanneer de Hitte minder is, ende die maer versacht dient te wesen, daer toe zijn eygentlick nut ende bequaem de volgende.

DE VIOLEN verkoelen in den ersten, ende vervochtigen in den tweeden graed; wanneer sy 's morgens, eer haer kracht van de Son uyt-getrocken, ofte door den regen verdooft is, ende versch, gepluckt zijn. Matigen ende versachten alle Hitte, ende scherpe Vochtigheden, bedwingen de selligheyt van de Gal, ende verlichten Pijn in't hooft uyt de selvige ontsaende, verwecken Slaep, ende verquicken het Herte.

BERNAGVE is merckelick vochtigh, maer tusschen koude ende heete gematight, doet al't selfde dat wy van de Violen geseyt hebben, ende verweckt Blijfschap des herten, waerom het volgens de Griekische namen Εὐφροσύνη, ende Νάρκησιν wel soude Coragie mogen genoemt werden. Tot al't selve is mede bequaem de BUGLOSSE.

E

Het

Het Sap van **GULDELINGEN**, ende andere wel-riekende **APPELEN**, gelijk het doorijnen aengenamen Reuck het *Herte* verquiekt, soo bedwinght het oock al 't geene het selve schadelick is, infonderheyt de dampen van de swarte Gal, versacht met sijn wesen de Stoffe van de selve, ende verdriefft de Hert-kloppinge.

CONFILIE DE GREYN is werm, ende droogh in den tweeden graed, versoet de *Swarte Gal*, verdriefft *Schrick*, ende *Droefbeys*, die sonder oirfaeck haren oirspronck nemen uyt de *Swarte Gal*, versterckt de *Geesten*, verheught het *Herte*, ende maect *wrolicke Droomen*. Daer by heeft sy noch een suyvermakende kracht.

(2) Maer als de *Swarte Gal* moet bereyt wesen om uyt-gedreven te werden, soo dienen de volgende middelen; indien de selvige te heet ende te scherp is, vermengt te werden met de verhaelde Verfachtende: maer by aldien datte dick, tacy, ende aerdtachtigh is, ende als gist van 't Bloedt geen hitte en heeft, gelijk in de *Milt-sucht*, ende andere langhdurige *Siecken* uyt de selve ontsaende, dan sal men de volgende alleene gebruycken.

DUYVE-KERVEL is altijd gehouden geweest voor heet in den eersten, ende droogh in den tweeden graed. Dan *Rembert van Doedoens* schrijft, dat hy verkoelende is; hoe-wel sijnen scherpen, ende bitteren smaect wel teycken geeft van heete deelen. Hy opent alle verstoptheyt van 't Ingewant, het selve versterckende, set sachtjens af de verbrande vochtigheden, suyvert het Bloedt, doet galachtigh ende veel Water maken. Is een goet Genees-middel voor langhdurige Koortschen, die uyt verstoppinge van 't Ingewant gegroeyt zijn, ende voor alderhande Siecken, die uyt onsuiver Bloedt ontsaen; alsoo hy het Lichaem ende de Vochtigheden voor bedervinge bewaert.

HOPPE is heet, ende droogh in den tweeden graed, opent infondetheyt de verstopte Milt, ende daer na het ander Ingewant, set af de Swarte Gal, ende de Slijmerige, als oock Gal-achtige Vochtigheden, doet oock Water-maken; ende volght voorts in krachten de Duyve-kervel, dan met minder tegenheyt van smaect.

WRANGE is heet in den eersten, ende droogh in den tweeden graed, bitter ende t'samen-treckende, verdunt eygentlick, ende suyvert het swaermoe-digh Bloedt, ontdoet de verstopte Milt, ende Lever, geneest de Milt-sucht, ende langhsame, ende langhdurige Koortschen, dewijlse alle de Aderen van verrotte Vochtigheden suyvert, behoudende evenwel de Lever, ende 't ander Ingewant in haer volle kracht.

STEEN-VAREN werden gestelt middelmatig te wesen in vermtte ende koude, sijn van deelen, ende wat verdroogende. De bladeren en geven

geen onaengenamen smaect, ende in Azijn gefoden zijnde, ende veertigh dagen (ghelijck *Dioscorides* schrijft 3. 134.) achter een gedroncken, maken de Milt kleyn; als sy te seer geswollen is, ja nemen se heel wegh. Sy suyveren de quade Verwe, die uyt verstoppinge veroirfaect is; geneesen de *Drooppisse*, oock de Gele, ende Milt-sucht, ende doen selfs, gelijk vele schrijven, den Steen in de Blase morselen.

BOOM-VAREN (te weten haer wortels) verwermen in den eersten, ende verdroogen in den tweeden graed, sijn soet, ende met eenen wat wrang van smaect. Sy suyveren de taeye ende slijmerige Vochtigheden, doen de swarte, ende andere dicke Gal sachtjens af-schieten. Maer hare groote wrangigheyt moet met eenighe Vochtigheyt, ghelijck Schapen-nat, ofte Hoender-sap versacht werden.

CAPPERS, welckers Bloem, als sy niet ontloken is, maer noch in haer knopken schuylt, ende schorsfen van de wortelen wy gebruycken, sijn werm, ende droogh tot in den derden graed, ende dun van deelen. Derhalven hebben sy kracht om te verdunnen, ende te suyveren met een sachte t'samen-treckinge, sy drijven de taeye, ende slijmerige Vochtigheden uyt den Lijve, openen de verstopte Lever, ende versachten de verharde Milt, infonderheyt de schorsse van den wortel, die oock geloof werdte de selve te verkleynen.

TAMARISCH-BOOM is werm, ende droogh in 't beginfel van den tweeden graed, af-vagende, ende door-snijdende van krachten, met eenige t'samen-treckinge. Hy is een sonderlingh Genees-middel tegens de verstopte ende verharde Milt, ende de gebreken, die daer uyt ontsaen. Waer toe (gelijck *Cambdenus* schrijft) ten tijde van de Koninginne *Elisabeth* den selvden eerst in Engelandt gebracht is door den Aerts-Bisschop *Grindal*. De eerste kracht heeft het groen Sap, daer na de schorsse van den Wortel, ende dan de Blom, ende de Bladeren, ten laetsten het Hout; van het welck sommige Bekers laten draeyen, om de Milt-suchtige daer uyt te laten drinken.

(3) Hier van konnen bequamelick gemenghede Genees-middelen gemaect werden, voor de Swaermoe-digheyt, Ydel-hoofdigheyt, Kloppingh van 't Herte, ende diergelijckē Gebreken, die haren oirspronck uyt de Swarte Gal trecken.

De Koel-drancken kan men maken van gedistilleerde Wateren uyt *Vyolen*, *Bernagye*, *Buglos*, *Confilia de greyn*, ofte *Duyve-kervel*, met Sap van wel-riekende *de Appelen*, ende wat *Snycker*, ofte de *Syroop*, uyt beyde bestaende.

Men kan oock nemen, als het in de tijdt is, de Bloemen van de verhaelde Kruiden, met den bloesem van de wel-riekende Appelen, ende laten die wey-

Anijts
men
meng
de v
In
ding
geod
voorr
ende
sachte
bover
diend
verbo

1. M
2. S
3. D
4. D
5. D
6. B
7. M
8. S
9. C
10. J
11. A

N
als ko
by-br
zijnde
heyt v
eenig
lasten
haer S
fen, o
leen,
ende
ende
eenig
Purg
Lauw
doer
door
tighen
sulcx
len d
Voch
Brake
weck
ende

Anijs, Vrouw-merck, Peterfelie, ende Venckel, die men het geheele jaer door heeft, als oock de ghemengde *Syropen*, uyt het *Sap*, ofte af-ziedfel van de verhaelde kruyden gemaect.

Indien daer een seer verdunnende, ende diep doordringende kracht vereyscht wert, soo dienen de selve gefoden te werden in een af-ziedfel van *Pochout*, voornamelick in koude sieckten van ghewrichten, ende lidmaten: ende sulcx (mits voorgaende een sachte *Purgatye*) met sweeten, indien het gebreck boven, ende niet diep in't Lichaem en is. Maer indiender een verouderde verstoppinge in't Ingewant verholen leyt, dan en dient er geen sweet verweckt.

Het VII. Capittel.

1. *Manier van Af-drijven der purgerende middelen*,
Simpelen,
2. *De Gal Af-settende,*
3. *De Swarte-gal,*
4. *De Slijmerigheyt,*
5. *De Waterige Vochtigheden.*
6. *Braeck-middelen.*
7. *Mengel-middelen uyt de selve tot Conserven,*
ende Pillen,
8. *Ser-pillen,*
9. *Clysteren,*
10. *Drancken.*
11. *Suyveren van Hooft, Lenden, &c.*

(1)

NAe dat aangewesen zijn de Middelen, om de Vochtigheden onses Lichaems, soo wel heete, als koude wel te bereyden, so ist nu tijdt dat wy oock by-brengchen de geene, die de selvighe aldus bereyt zijnde uyt den lijve drijven, ende alsoo alle onsuiverheyt wech nemen. De Middelen, die het Lichaem eeniger wijsse van bovenen, ofte van onderen ontlasten, doen sulcx door eenighe gelegentheydt van haer Stoffe, ofte door eygenschap van haer Wesen, ofte door beyde. Door kracht van de Stoffe alleen, maken al versachtende den buyck weeck, *Ohe*, ende *Boter*, *Malive*, *Violen*, *Prinyen*, *Saete appelen*, ende diergelijcke: de welke alsoo sy niet en hebben enige eygenschap van Wesen, en werden onder de Purgerende middelen niet gerekent; als oock niet *Lauw-water* met *Ohe* gemenght, het welck nochtans doet braken. Ende de *Queen* werden oock geloofft door haer toe-treckenle kracht niet weynigh vochtigheyt uyt te persen: dan ick en kan niet sien, dat sulcx veel om het lijf heeft. De Af-settende middelen die door aengeboren eygenschap, een bysondere Vochtigheyt nae haer trecken, doen losen ofte door Braken, ofte door Kamer-ganck. Het Braken verwecken sommighe slappelick, als *Saet van Melde*, ende de *Schorffen van Radys*, sommighe middel-

maet, gelijk *Mani-ooren*, ofte *Hafel-wortel*, sommighe geweldigh, gelijk *Nies-kruydt*, *Crocus Metallorum*, ende andere, die by de Alchimisten gemaect werden. Onder de middelen, die Kamer-ganck verwecken, drijven eenighe de *Galaf*, eenighe de *Swarte Gal*, eenighe de *Slijmerighe*, eenighe de *Waterighe Vochtigheden*. In elcx wercken sommighe sacht, sommighe sterck. De *Gal* werdt sacht at-gezet door *Rhabarber*, sterck af-gedreven door *Scammony*: de *Slijmerige vochtigheyt* matelick door *Agaricus*, geweldigh door *Turbiib*, ende *Coloquint-appel*: de *Swarte Gal*, sachtelick door *Sené-bladeren*, moeyelick door *Swart Nies-kruydt*: de *Waterige*, ende dunne vochtigheden slappelick door *Mechoacan*, *Gialappa*, *Iryas*, ofte *wilde Comcomers*, onmaugh ende geweldigh door *Guttagnnau*, *Mezereon*, *Laureola*. Maer het onderscheyt van de selvige bestaet niet alleen in de kracht, ende werkinghe, maer oock in de maniere van wercken. Want al ist, datter soo veel *Rhabarber* was, dat ghe-lijcke krachten hadde met een weynigh *Scammony*, soo sal het even-wel niet gelijckelick, ofte op een maniere wercken; ende *Rhabarber* al ist seer vermenighvuldicht en kan den aert, ende de nature van de *Scammony* niet navolgen, noch *Scammony*, hoe weynigh daer van mochte wesen, en kan den aert van de *Rhabarber* niet krijghen. Want behalven de gemeene, soo is in elck noch een bysondere eygenschap, die in een ander niet te vinden en is, de welke uyt de schriften van de Ouden, ofte de ervarentheydt moet onder-vonden werden. Die in elke soorte slap zijn, setten alleen af uyt de naeste plaetschen, de *Maegh*, *Dermen*, *Dermen-scheyl*, *Lever*, ende *Milt*: die stercker zijn, trecken met gewelt uyt vergelegene plaetschen. Vorders gelijck van de Vochtigheden, soo moeder op de Deelen, die te suyveren zijn, acht genomen werden, volgens den aert van't Genees-middel; het welck gelijck het met seker Vochtigheyt over een komt, soo doet het oock met het Deel, dat te suyveren is. De *Agaricus* is het *Hooft*, de *Cassia fistula* de *Borst*, den *Aloe* de *Maegh*, ende *Dermen*, den *Rhabarber* de *Lever*, de *Sené-bladeren* de *Milt*, de *Hermadachylen* de *Gewrichten*, door eygenschap toe-gedaen, waer mede sy oock hare kracht daer nae toe strecken, ende uyt de selvighe stercker trecken. Dit is in't gros de kracht, ende 't onderscheydt van de Af-drijvende middelen, het welck wy nu in't bysonder sullen vervolgen.

2. *Middelen, die de Gal suyveren, ende af-jagen.*

MANNA is een douw, die uyt de lucht op boomen, kruyden, steenen, ende d'aerde vallende in enige stucckens stremmelt. De beste is, die in *Calabryen* (een Provincye van't Koninck-rijck *Napels*) valt, insonderheydt op de bladeren van de boomen;

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

de welke daer uyt te kennen is, dat sy bestaet uyt kleyne, vette, ende doorluchtige greynen, gelijkende die van *Mastic*, wit, ende liefdelijk van smaek. De tweede plaetsch heeft de gene, die van tacken versamelt wert, de derde die van de steenen. Dese is Grover, ende soo suyver, noch soo klaer niet. Een treffelijk Genees-meester *Christoffel van Vega* getuyght in Spaengjen yet ghesien te hebben, 't welck soude strijden tegens 't gene *Galenus*, ende alle andere meenen, dat de *Manna*, gelijk wy geseyt hebben, soude wesen een hemelschen dauw.

In 't jaer (schrijft hy) 1532, ende de twee volgende, is in de Somer op vermakelike plaetschen gevonden veel schoone, ende spier-witte *Manna* op de wilgen, die suycker-soet was, ende van een yegelijk, die begeerde, van de boomen ende steenen versamelt werde. Ick hoorende van mijn Meesters, dat het *Manna* was, ginck 's morgens vroegh in de Maent van Julio met eenige vrienden dier nae toe. Wy vonden een groote vergadering van kleyne Byen, in gedaente van livighe muggen, die drie vier openingen in 't lijf hadden uyt-puylen, daer eenighe kleyne witte druppelen uyt-leecken, gelijk eenen dauw op de biaderen leggende, &c.

Manna is ghemaricht, ofte werm in den eersten graed, versachtende, ende sachtelick suyverende, set de Galachtige vochtigheyt sachtjens, ende sonder eenige verswackinge af. Derhalven kan sy wel kinderen, van twee jaer, ofte daer onder inghegheven werden, tot twee drie drachme in wat *Grillen-water*, ofte *Hoender-nat*: in volwassene en zijn drie oncen nauwelijcx ghenoegh. Dan alsoo de soetigheyt oock dickwils in Gal verandert, soo ist best, dat de *Manna* gesmolten wort in een af-sietel van *Thamarinden*, suyre *Pruymen*, ofte diergelijcke.

Het morgh, uyt de verffe ende niet rammelende pijpen van *CASSIA* ghetrocken, is werm, ende vochtigh in den eersten graed, versacht de scherpigheyt van de Gal, ende den brant van Coortschen, maer verweckt winden, waerom datter gemeenlick wat *Anijs-seet* by gedaen wert. Set in de kinderen sachtjens de Galachtige vochtigheyt af, in ghegheven tot anderhalf drachme; in volwassene tot 1 once, ofte anderhalf. Wert bequamelick ghebruyckt om de gebreken van de Longe, ende Borst te versachten; maer is ondiensligh in een swacke, ofte walghende Maegh.

De *THAMARINDEN* zijn suyre vruchten van een Indiaenschen boom, den *Pruym-boom* gelijkende. De beste zijn de gene, die uyt den swarten wat nae de rosachtighe verwe trecken, versch ende sacht, met veel sentwen, ende vesclingen, ver, ende rinsachtigh van smaek. Soodanige verkoelen ende verdrooghen tot by nae in den derden graed, ende setten de Galachtige vochtigheyt, sonder moeyelick-

heyt, uyt den lijve. Derhalven is haer af-sietel, een nut ende aenghenaem drincken in alderhande Coortschen ende Geel-sucht, verslaet den Dorst, verkoelt de Maegh ende Lever, ende bedwingt de hitte ende seherpigheyt van de Gal. Haer af-sietende kracht is soo weynigh, datse niet eens, maer dickwils moeten genomen werden.

De bleyck-roode *PROVENCY-ROSEN*, zijn werm ende droogh in den eersten graed, bitter, afvegende ende opende. Haer *Sap*, ofte Af-weecksel, met suycker gemengt, ofte tot *Syroop* gekoockt, doet de Gal, ende Galachtige vochtigheyt seer sachtelick nederfacken, te weten, die niet valt, maer alreede losch ende gereet leyt; derhalven wert in de selve gemeenlick, by de Apoteeckers *Rhabarber*; waer na de *Syroop* dan oock haren naem treckt van *Syroop van Resen met Rhabarber* geweekt, om meerder te werken, ende is bequaem om met suyre *Wey* in te geven. Dienen eygentlick voor verstopte Lever, Geel-sucht, beginfel van Water-sucht, ende langhdurige Coortschen: dan zijn ondiensligh voor Swangere vrouwen, alsoo sy de Aderen dickwils ontsluyten.

RHABARBER, die valt in wesen, ende van de meluwen niet door-knaeght en is, verwermt ende verdrooght in den tweeden graed, is bitter-achtigh van smaek, in sijn dicke deelen 't samen-treekende ende versterckende, maer in sijn dunne suyverende ende af-sietende. Derhalven moet hy daer toe met seer weynigh Caneel in eenigh nar, ofte af-sietel geweekt, ende dat door-gedaen zijnde, om sijn droogte te marigen, met eenighe *Syroop* vermengt werden. Hy is een nut ende seker Genees-middel in alle jaren. De jonghe kinderen hebben genoegh aan het af-sietel van een ofte anderhalf drachme; de volwassene mogen wel komen tot een loot ofte anderhalf. Het *Extrad* is oock seer bequaem tot een scrupel in drie pillekens genomen. Hy is, seyt den Arabischen *Mesue*, een sachte, ende uytnemende *Medicine*, die alle deughden heeft van een af-drijvende dranck. En hierom wert hy oock een bysonder Genees-middel, ende 't welck by al het Menschelike geslacht alle eerbiedinge weerdigh is, genoemt van den Spaenschen Dr. *Christoffel van Costa*. Hy suyvert versterckt eygentlick de Lever (waerom hy oock by de treffelickite Genees-meesters genoemt is de *Siel van de Lever*) opent alle der selver verstoppinghen, ende ont doet de beginnende verhardinghe, geneest de Geel-sucht, suyvert mede ende versterckt de Maegh, ende sulcx sachter als *Aloë*. Maer en treckt de quade Vochtigheden uyt geen vergelegene plaetschen, ende daerom en is sy soo bequaem niet voor stercke luyden, ende in de welke grove Vochtigheden door nauwe wegen moeten gehaelt werden, als oock om dat hy nae het af-drijven wat 't samen-trekinge achter laet, waer toe insonderheyt tegen

is dat h
wel fe
sion
van t
haest
dragen
ven D
wert d
Dr. Fu
vocht
3; de
gevoel
van de
ende d
wy gef
dienst
sticht.
versch
meeste
door de
de 't
kende
tegen
letus,
gegot
tweede
tegens
goische
Pereda
tegen
zijn, a
en laet
van een
gebran
sluyt;
weynig
der ma
schiede
droogh
van be
ten *Fuc*
A t c
van sek
in 't G
het gae
Zee-ka
schrijft
heyt se
het ooc
tuyfch
dyen M
Aloë
rende,
daente
ofte or
gelijck

is dat hy geheel ingegeven wert. Ende dat is evenwel seer nut, ende dienstigh voor *Braken*, *Bloeds-spouwen*, ende *Buyck-loop*, te weten een half drachme van't poeyer met *Weebbre-water* ingegeven. Dit heeste en soude het verschil niet raken, of men oock dragende Vrouwen *Rhabarber* soude mogen ingeven. De gemelte *Mesue* was van dat gevoelen: maer wert daer over berispt van den Hoogh-duytschen *Dr. Fuchs*, als of het af-trecken van de Galachtighe vochtigheden niet en konde als met een ontroerings, de Swangere Vrouwen schadelick zijn: dan het gevoelen van *Mesue* wert wel te recht voorgestaen van den Italiaenschen Kruyt-beschrijver *Matthiolus*, ende door reden (alsoo de t'samen-treckinge, die wy geseyt hebben dat hy nae laet, voor soodanighe dienstigh is) ende ervarentheyt genoeghsaem bevestight. Aen d'ander zijde valt hier noch een ander verschil in't poeyer, het welcke sommige Geneesmeesters in den Buyck-loop gerooft ingeven, waer door de af-drijvende kracht soude vermindert, ende de t'samen-treckende vermeerderd werden, streckende om de Dermen te verstercken. Maer dit wert tegen-gesproken van den Françoischen *Dr. Rondelini*, die beter acht, dat het eerste af-sietfel uytgegooten zijnde, ende dan wederom geweeckt, dat tweede gebruyckt wert. Dan tegen hem, als oock tegens den Portugyschen *Amatus*, ende den Françoischen *Hollerius* komt wederom den Spaenschen *Pereda*, seggende dat sy luyden door een kleynen reden teghens den gheroosten *Rhabarber* ingenomen zijn, alsoo het weynigh roosten geen brandt nae en laet, maer het geweldigh, het welck de gedaente van een ding kan veranderen, gelijk men siet in gebrande, ende swarte Gal, in *Kalk*, &c. Tot besluyt, in Galachtighe, ofte ander Buyck-loop isser weynigh aen gelegen, of men het op d'een, ofte d'ander manier doet: maer het roosten moet maer geschieden in een papier, ghelijc men den *Taback* drooght. Even-wel is best dat in *Root-melixoen* geen van beyde ingegeven wert, gelijk van den gemelten *Fuchs* oock wel aengemerckt is.

A L O E, die wy gebruycken is het geronnen sap van seker Oost-Indisch Kruydt, mede soo genoemt in't Griecx nae *Alis*, het welck zout beteyckent, daer het gaerne mede besproeyt werdt, als meest aen de Zee-kant wassende, gelijk den Italiaenschen *Pena* schrijft, ofte om dat het uytwendigh eenige sultigheyt schijnt te hebben, als *Lebel* meent: want dat het oock in de woestijnen wast, betuyght ons de Portugysche *Dr. Garcias ab Orta*, die dertigh jaren in Indiyen Medicijn van den *Vigeroy* geweest is.

Aloe moet verkosen werden, die suyver, glinstrende, uyt den rossen, ende vast is, de *Lever* in gedaente gelijkende, ende daerom *Hepatica* genaemt; ofte om dat sy geloofst werde daer toe nut te zijn, gelijk oock den Italiaenschen *Manardus*, ende den

Duytschen *Fuchsius* soecken te beweren; dan sulcx wert wel te recht mispresen van den hoogh-geleerden *Scaliger*. Die, seyt hy *Exercit. 160. Sect. 3. ontkennen*, dat de *Lever* door den *Aloe* geholpen wert, zyn waerdigh den geessel van de eroarenthey. Wy hebben sulcx nu in veertigh jaren onderuonden, ende onder-tusschen vele genesen, die't gebruyck qualick bekomen was. Ende de treffelicke Genees-meester van wijlen den Koning van Vrankrijck, *Fernelius*, geeft reden, dat *Aloe* de *Lever* schadelick is, om datse des sels teere ende dunne Aderen door haer bitterhey, ende scherpte al te veel schrap, ende ophaelt.

Aloe is heet in den tweeden, ende droogh in den derden graed, wat t'samen-treckende, ende bitter van smaek. Drijft af de galachtighe, ende slijmerige Vochtigheden, maer langsaem, ende insonderhey uyt de Maegh ende Dermen, welcke Deelen sy al suyverende, ende ontlastende met eenen versterckt. Men magh haer geven van een tot een vierendeel, ofte anderhalf loots. Dan sy is beter in de *Bitterheylig*, in de welcke sijne traghe werckinghe, ende scherpigheyt door de by-gevoegde middelen verbetert wert. Helt eygentlick de *Walginge*, *Rauwigheyt*, ende de gene, die de Maegh, ofte *Ingewant* met vele rauwe Vochtigheden overladen is; bequaem in koude, ende vochtige Lichamen; want de selvige drooght sy genoegh op. Dan, gelijk *Galenus* schrijft, ende treckt nauwelicx yet dat boven de *Lever* leyt. Belet alle verrottinge, ende bederffnisse: opent oock alle verstoppinge, ende dat soogeweldigh, dat sy de Aderen schrap, ende door veel gebruyck haer mondekens so opent, dat sy bloeden. Waer door sy oock de Maent-stonden verweckt, ende voornamelick het *Speen*. Soo dat sy seer schadelick is voor de gene, die *Bloet spouwen*, ofte anders quijt werden, ende die met *Speen* veeltijds gequelt zijn. Ende daer van had ick onlangs by nae een ongeluck ghesien, in seker *Juffrouw*, die door raet van een *Apoteker*, *Swanger*, ende de *Speen* onderhavigh zijnde, pillen ende *Aloe* ingenomen hadde, waer van de *Ambeyen* soo hoogh opswollen, dat sy scheen van pijn te fullen borsten, ende gevaer liep van misdraght. Soo dat *Aloe* seer schadelick is voor *Bevruchte Vrouwen*, als oock voor *Kinderen*, ende oude luyden, die geen groote vergadering van overtollige Vochtigheden by haer en hebben: ende om de selfde reden dientse niet gebruyckt in heete, drooge, ende dorre Lichamen.

SCAMMONYE, is een Kruydt de *Winde* seer gelijk, groeyende in *Syrien*, ende *Antiochyen*, heeft alleen gebruyck in't sap van sijn wortel, gemeenlick *Diagrydium* genoemt, het welck by den Prince van de Arabische Genees-meesters *Avicenna*, gestelde wert heet ende droogh in den derden graed, daer in hy oock van de gemelte *Fernelius*, ende ande ghevolgt werdt. Dan onsen *Dodoens* wil het veel eer gestelt

geitelt hebben onder 't getal van de matelicken werme, ende drooge dingen. Want in't smaken, seyt hy, en kan men daer in geen geweldige hitte op de tonge gevoelen ofte gewaer werden: gemerckt dat het by eenigh nat, ofte ander dinck vermenght zijnde, 't selve geen bitterheyt ofte scherpigheyt mede en deelt. Heeft gemeenlick by haer veel suckerigheyt, die sy af-leyt, als men de selve twee dagen laet met *Brandewijn* te weeck staen in werm water, ende dan verscheyde reysen door een strumijn, ende dick papier kleynst. Treckt de galachtige ende waterachtige Vochtigheden met groot geweld, ende selle ontstellinghe uyt het gantsche Lichaem. En is derhalven ondienstigh voor kinderen, voor oude, ende swacke luyden, voor swangere vrouwen, voor de gene die een brandende Koortsche, ofte eenighe andere hevighie Sieckte hebben: maer moet alleen gebruyckt werden by den genen, die fris, ende sterck is, ende veel af-treck van doen heeft. Men magh evenwel vordelick een weynigh somtijts vermengen onder eenige slappe middelen, om haer traghe kracht wat te wackeren. Dan de gene die het alleen ingegeven kan werden, dat magh wesen *van s's aefen eet wortel*, doch even-wel verbeteret zijnde, het welck geschiet, dat het eerst gekooct werdt in suyvere *Quee-appel*, uyt-gheholt zijnde, met wat *Olye* van soete *Amandelen*, ende een weynigh *Mastick*, ofte gomme *Tragacanth*.

3. Middelen, die de Swarte Gal af-setten.

SENA is werm, ende droogh in't beginfel van den tweeden graed, doet haer werck door de bladeren, ende blaesjens met het faet. De Genees-meesters, ende Kruidt-beschrijvers en zijn niet eens, welcke van beyde de meeste kracht hebben. Den Arabischen *Mesue* schrijft die toe de blaesjens, hauwkens, ofte faet-huysjens, ende wert daer in gevolght van *Fernelius*, *Brauvolus*, *Sylvius*, ende *Fuchsius*: maer tegen-gesproken van *Manardus*. Dit geschil kan aldus gelicht werden: De Hauwkens van de *Sene*, die gedrooght bewaert werden, zijn tweederley. Een dat al op sijn n struyck verdrooght was, daer swart, ende nietigh faet uyt genomen wert, het welck geen, ofte seer weynige kracht heeft. Het ander wert voor sijn rijpighet af-gemaeyt, ende is dick, swaer, ende sappigh, het welck men op matten in de schaduwe drooght. Indien *Mesue*, ende sijn navolgers van dit laatste spreken, soo hebben sy gelijck. Maer alsoo sulcke *Hauwkens* seer selden in de Apoteken gevonden werden, ende dat sy oock veel winden in den Buyck verwecken, ende krimpelingen in het Lichaem maken, soo ist best dat men de Bladeren gebruyckt, in welck gevoelen oock steken den Italiaenschen *Fallopis*, ende den Francoi-

schen *Mizaldus*, te meerder alsoo de af-drijvende kracht betaet in de sappige stoffe, ende dat die meest in de Bladeren.

De *Sene-bladeren* zijn wat bitterachtigh van smaect, ende af-vegende van krachten. Setten bequamelick af de verbrande Melancholye, de Gal, ende dick Slijm, niet terstont uyt de verlegene plaatsen, maer insonderheyt uyt de Milt, daer nae oock uyt het ander Ingewant, ende het Derm-scheyt, daer de vergadering is van alle Onsuiverheyt. Derhalven zijns een bequiem middel voor verouderde Koortschen, Swaermoedighet, Laserye, Schorft, Vallende Sieckte, ende voor alle Onsuiverheyt. Scherpen oock de Sinnen, verheugen het Hert: dan maken veeltijds Krimpinge, niet soo seer van Windachtigheyt, maer om dat de vast-klevende, ende dickwils scherpe Vochtigheden niet en kunnen sonder pijn, ofte moeyelickheyt af-getrocken werden. Is evenwel nimmermeer bevonden, dat sy de Derm geschrapt, ofte bloet verweckt hebben: maer seer sachtelick af, met geenderhande hoedanigheyt beschadigende, behalven datte de Maegh wat verswakken, gelijck *Mesue* schrijft, ende derhalven noodigh hebben, dat daer by gevoeght werden eenighe dingen, die de Maegh kunnen verstercken, de Winden verdrijven, ende de trage werckinge wat doen wackeren, gelijck daer zijn *Gember*, *Caneel*, *Anijs-faet*, ofte *Spyck*; ende die all versachtende nae beneden leyden, gelijck *Vleesch-nar*, *Pruymen*, *Rozijnen*, *Lijben*, *Violen*, *Heymst-wortel*, *Boomwaren*, ende de Syropen, die daer van gemaect werden. Ende al ist, dat *Manardus*, ende *Matthiolus* voor-given, soo verre van daen te wesen, dat de *Sene-bladeren* soude verbeteringe van doen hebben, datte eerder door hare droogende, ende t'samen-treckende kracht de Maegh verstercken: so wert even-wel dese meeninghe met vele redenen by *Lobel* wederleyt, als selfs oock door de dagelicksche Onder vindinge.

Het gebruyck van de *Sene-bladeren* en is noch kinderen, noch oude luyden, noch swangere vrouwen schadelick. Wert ingenomen in poeyer tot een half loot ten hooghten: in't af-weecksel van drie drachmen tot ses.

NIES-KRUYDT, te weten de wortel, is heet, ende droogh in den derden graed. De witte *Nies-wortel* doet braken, maer met schrickelick geweld, ende vrees van sticken, door sijne venijnige hoedanigheyt. Derhalven is best, dat hy uyt het Lichaem blijft. Maer de swarte *Nies-wortel* treckt de Gal, insonderheyt de swarte, ende de taeye Slijmerigheyt in de Derm, niet alleen uyt het Ingewant, maer selfs uyt de Aderen, ende de Hersenen. Derhalven kan hy dienstigh zijn voor de Laserye, Canckers, Quact-seer, Vierdedaeghsche Koortsche, Melancholy, Dulligheyt, Hooft-draeyinghe, ende Vallende Sieckte. Even-wel is foodanig af-drijven seer moeyelick.

lijck,
deren
gestelt
de noo
die vo
ken, s
gelege
gewey
ofte ir
water,
wel ni
verme
selven
andere
laenfo
den C
zijnde
van e
Koort

4. A

A
noelye
boome
lichtst
sten, e
ken be
Huyse
is. He
rende
slijmer
Gal, i
Leve
versto
derde
slapper
ende u
en heet
de Ma
daer w
weeck
kens g
van e
van tw
te veel
beter d
der on
ofte ge
gelijck
ben.
ende C
oock
van de
werde

lijck, ende schrickelijck, ende en moet in geen kinderen, noch oude, noch swacke luyden in't werck gestelt werden: maer alleen in de aldersterckste, als de nootfelijckheyden van een hertneckighe Sieckte, die voor geen andere Middelen en heeft willen wijcken, sulcx ten hooghten vereyscht. In foodanigen gelegentheyden mogen de schorffen van de wortels geweyckt worden *van een scrupel tot een drachme*, ofte in *Schapen-nas*, ofte in *Mede*, ofte in *Gersten-water*, ende door-gedaen, in-gegeven: doch evenwel niet alleen, maer met andere sachter Middelen vermenght. Insonderheyden het poeyer niet op sijn selven, op datter geen treckinge van zenuwen, ofte andere swarigheyden verweckt en werde. De Italiaensche Hystory-schrijver *P. Iovius* verhaelt van den Cardinael van Pavyen, dat hy noch niet oudt zijnde, gestorven is, om dat hy 't selfde, door raet van een *Quack-salver*, voor de Vieren-daeghlic Koortsche, ingenomen hadde.

4. *Middelen die de Slijmerige Vochtigheden af-drijven.*

AGARICUM is een manier van Boom-campernoelyen, wassende aen de vermolmden Lorckenboomen; het beste moet gekeurt werden het witste, lichtste, ende breucksaemste. Is werm in den eersten, droogh in den tweeden graed, tot vele gebreken bequaem, waerom het oock eertijts *Medicine des Huysejns* van den Philosoph *Democritus* genoemt is. Heeft een door-snijdende, af-vegende, suyverende, ende dun-makende kracht. Drijft af de slijmerige Vochtigheden, daer na oock beyde de *Gul*, insonderheyden uyt de *Maegh*, *Derm-scheyl*, *Lever*, *Milt*, *Lijf-moeder*, ende *Longen*: welckers verstoptheden, ende daer uyt-spruytende verouderde Sieckten het wegh neemt. Dan treckt wat slapper uyt de *Hertsenen*, *Zenuwen*, *Gewrichten*, ende uytterste deelen, alsoo het geen groote kracht en heeft. Is seer tegenstaende van *smaeck*, ende de *Maegh* onaengenaem; werd daerom met *Wijn*, daer wat *Gember*, ofte *Nagelen*, ofte *Spijck* in gheveekt is geweest, tot kleyne *koexkens* ofte *pillekens* gemaect. Tot poeyer werd het in-gegeven *van een drachme tot twee*, in *af-ziedsel* ofte weecksel te veel uyt-geeft, ende seer tegenstaende valt, soo is beter dat het niet alleen geweekt zijnde, weynigh ofte geen af-drijvende kracht in 't nat over en geeft, gelijk *Maffariat* oock getuyght bevonden te hebben. Anders is 't een genees-middel dat *Jonge*, ende *Oude*, die noch niet stock-oudt en zijn, als oock *Swangere Vrouwen*, indien de gelegentheyden van de Sieckte sulcx mede brengt, in-gegeven kan werden.

TURBITH, te weren de wortel van een melckachtigh sap-gevende Kruyt, alsoo genaemt, werd voor best uyt-gekofen die wit, ende gomachtigh is (hoe-wel *Gracias van Orta* die keur losch stelt) verhit ende verdrooght in den derden graed. Treckt niet alleen de dunne slijmerige Vochtigheden, maer oock de dicke ende taeye, uyt de *Hertsenen*, *Zenuwen*, ende *Gewrichten*, ende noch meerder uyt de *Longen*, ende het *Ingewant*. Is nut voor oude ende verkoude Sieckten, in de welcke een slappe Purgatye niet uytgherecht en heeft. Dan keert de *Maegh* om, *turbeert* ende ontroert het *Lichaem*, ende maect onmatighe drooghte. Sulcx werd verbeterd door vermengen van *Gember*, *Mastick*, *Olye* van soete *Amandelen*, ende *Suycker*. Het en moet niet alleen in-genomen werden, maer vermenght met slapper dingen, in poeyer van een tot twee ofte drie scrupels, in *af-ziedsel* van een drachme tot twee; ende van niemant, als die ganfcher sterck van naturen is.

HERMODACTYLUS, wiens ronde wortel van binnen ende van buyten wit, vol-lijvigh, ende redelicken vast is, verwermt ende verdrooght in 't beginsel van den tweeden graed. Treckt de dicke, ende taeye slijmerigheyden eygentlijck uyt de *Gewrichten*, (derhalven goet voor de *Gicht*) dan seer slap ende langhsaem, ende werd daerom nauwelijck alleen gebruyckt: maer door stercker dingen kracht gegeven. Beschadicht de *Maegh*, ende verweckt *Windden*: welke schade wegh-genomen werd door *Cumijn*, *Gember*, ofte *Spijck*. Het poeyer is gebruyckelick van een halve drachme tot een geheele: maer het *af-ziedsel* van een geheele tot twee.

COLOQUINT-APPEL, die rijp, wit, ende licht is, verhit ende verdrooght in den derden graed, in alle haer deelen uyttermaten bitter van *smaeck*, ende daerom af-vegende, suyverende, ende openende. Doet al 't gene van den *Agaricum*, ende *Turbith* verhaelt is, ende sulcx noch stercker. Maer ontstelt dapper de *Maegh*, het *Ingewant*, ende 't geheele *Lichaem*: opent de *Aderen*, ende treckt het bloed daer uyt, veel krachtiger als *Aloë*, ofte yet anders, (soo dat een sterck man, gelijk *Dodoens* verhaelt in *Obs.* van een vierendeel loots, met een *Clysteer* in-gegeven korts daer aen storf, ende doot zijnde hem veel bloedt van anderen afgingh) ende de *Dermen* schrappende, verweckt *snijsinghe*. Derhalven werd hy, dun gheftoeten zijnde, vermenght met *Olye* van soete *Amandelen*, ende daer by doende *Tragacanth*, ende *Mastick*, tot kleyne *Koexkens* ghebracht; ofte gekooct in vet *Vleych-sap*, ofte eenighe andere versachtende Vochtigheyden, ende dat van een scrupel tot een half drachme, ende niet sonder met andere vermenght te werden, ende alleen in de aldersterckste *Lichamen*.

5. Die de Waterachtige vochtigheden quijt maken.

Onder de Drooghen, die de Waterighe vochtigheden af-setten, is de МЕНОАСАН wel de vermaerste, hoe wel de selve by ons niet lange en is bekent geweest. Want is eerst by de Spaengjaerts gevonden in't jaer 1524, doen het Lantschap Mechoacan, (waer van dese wortel de naem treckt) een deel van nieuw Spaengjen in West-Indyen, veertigh mijlen boven Mexico, van Ferdinand Cortesius werde ingenomen. Dit is een seer vruchtbaer lant, van gematighde, ende gefonde Lucht, ende dat veel Kruyden voort-brenght, tot verscheyde Sieckten gantich dienstigh; ende bequaem; waerom al de buyren, voor de komste der Spaengjaerden, hier nae toe plegen te komen, om van hare qualen genesen te werden. Dan kort nae de veroveringh zijn aldaer gefonden Franciscaner Monicken, die even-wel, de Lucht, als van de Spaensche veel verschillende, niet gewent zijnde, in Sieckte vervielen, onder welke mede was haren Gardiaen. Dese onderhiel groote vrientschap met den Oversten van al dat gewest, die hem seer kranck siende, gaf te kennen, een van sijn Onderfaten te hebben, die hy voor Genees-meester gebruyckte, ende wel lichtelick goeden raet soude weten voor sijn sieckte. Dit was den Gardiaen seer aengenaem, die van andere Genees-meesters ontbloot zijnde, versocht dat de selve by hem soude moghen gebracht werden. Hy komt, ende de Sieckte ondersocht hebbende, seyt sijn Heer, dat hy den Monich sal genesen, indien hy maer wil in-nemen het poeyer van een wortel, dat hy hem soude geven. De Gardiaen, hakende nae sijn gesontheyt, nam het poeyer met een weynigh Wyns in, ende kreegh daer van sonder eenighe krimpigh soe veel af-treck, dat hy groote verlichtingh dien dagh gevoelden, ende noch grooter de nae-volgende, tot dat hy sijn vorige gesontheyt wederom bequam. Hier door is daer nae dese Wortel niet alleen by de Spaengjaerts in Mexico, Peru, ende andere plaetschen van West-Indyen met groot voordeel gebruyckt: maer oock in Spaengjen selfs over-gefonten, alwaer hy soe seer in swangh gaet, dat de Spaensche Genees-meester Manardus getuyght, uyt seker Apoteker verstaen te hebben, in een jaer, behalven 't gene by de Borgers gesleeten was, by hem meer als duyfent pont daer van versonden te wesen. Soo dat tegenwoordigh de Mechoacan in alle landen in gemeen gebruyck is gekomen.

Van dese plante (gelijck, nae de Spaensche Schrijvers de hooch-geleerde de Laet, aenmerckt in't 5. boeck van sijn West-Indische beschrijvinge, op het 39. capittel) werden drierhande soorten gevonden; welckers onderscheyt meesten-deel bestaat in de dichte, ofte dunte van den wortel. Onder de sel-

ve is dealder dunste, doch langste, XALAPA genoemd, mede nae de plaetsche, daer sy eerst ondeckt is; ende en is soe wit niet als de ander.

De МЕНОАСАН wert van sommighe witte Rhabarber, Indische, ende Mechoacaensche Rhabarber genoemd; dan heeft gantsch geen gelijkenisse met den Rhabarber, ghelijck Dr. Dodoens oock aenmerckt. Want de wortel van Rhabarber is geel, die van Mechoacan wit; behalven dat het loof oock gantsch verscheyden is. Dan dese naem-gevers hebben wel lichtelick gesien op de kracht, waer in sy malkanderen gelijcken, als beyde sacht ende matigh werckende. Andere meenen, dat dese plante van wegen sijn klimmende, ende om-windende taxkens beter onder Wilde-kruyden mach gerekent werden. Ende de gemelte Dodoens seyt, dat de selve met het Scammonium wel over een komt, ende een soorte schijnt van Americaensche, ofte West-Indisch Scammonium. Want, schrijft hy, Scammonium kruypt als de Winde-kruyden, ende heeft eenen witten, ende dicken wortel, welckers sap weynigh smaect heeft: waer in de Mechoacan met het selve gantsch over een komt. Maer sy verschillen seer veel in werckende krachten; alsoe de Mechoacan sachtelick af-set, ende de Scammonium geweldigh af-drijft. De beste ghelijckenisse soude noch wesen, soo van wegen de om-windende taxkens, groven, witten, gomachtighen, ende rimpelenden wortel, als oock van wegen de kracht, op de Waterige vochtigheyt werckende, met den witten Wijnjaert, waerom sy oock, gelijck Manardus getuyght, by sommighe voor eens, ende de selve plante, ofte alij van eender soorte, gehouden werden. Evenwel soe is sulcx mede niet toe te staen. Want al zijn de taxkens van beyde kruyden, ende haer met om-windselen vast makende, soe is niettemin de gedaente van bladeren, bloemen, ende vruchten seer verscheyden. Daer-en-boven is de wortel van witte Wijnjaert, soo groen, als droogh bitter van smaect, ende scherp op de tonge, daer de Mechoacan smets is, sonder eenighe scherpigheyt, by nae gelijck meel. Soo dat wel geseyt is, van den Italiaenschen Pena, de geene, die in sulcken gevoelen steken, evencens bedrogen zijn, als die den Laurier voor een soorte van Caneel houden.

Wat den Aert van den Mechoacan belanght: Dr. Dodoens stelt hem in't midden van hitte, ende kouwe, doch heel droogh. De meer-gemelte Manardus (in sijn Spaensche beschrijvinge van Euckele Genees-middelen) schrijft den selven te zijn werm in den eersten, ende droogh in den tweeden graed. Soo dat my seer vreemt dunckt 't geene d'Heere de Laet seyt, hem te wesen werm, ende drooghende in den vierden graed; nae dat de Spaengjaerden na schrijven. Wie dat schrijft, is my onbekent: maer de smaect selve overtuuyght sulcx van on-waerheyt. Andere houden hem werm by nae tot in den tweeden

den, ende droogh tot in den derden graed, eensdeels gemaect van luchtige, ende sijne deelen, waer door hy de verstopte Aderen, ende de taeye en de slijmerige Vochtigheden ontdoet, ende losch maect; eensdeels van eenige aerdtichte stoffe; de welke wat t'samen-treckinge veroufaect, gelijk daer uyt blijkt, dat hy, nae het werken, t' Lichaem niet en verfwackt, gelijk de Af-drijvende middelen gemeenlick doen, maer t' selve stercker laet, als het voor t' in-nemen geweest is.

Wy komen tot de *Krachten*. De Mechoacan doet sachtens af-schieten de Weyachtige, ende Slijmerige Vochtigheden, ende is derhalven bequaem tegens de Siekten, die uyt de selve ontsaen, gelijk Water-sucht, Slijmerige Maegh, Hoofst-pijn, Valende Siekte, Hoest, ende diergelijke. Opent oock de Verstoptheyte van Lever, ende Milt, ende helpt, dien-volgende, de Gele, ende Bruyne-sucht, Swaermoodigheyt, ende andere Siekten, daer uyt spruytende.

Dese wortel, alsoo hy slappelick werckt, geeft weynigh kracht aen het nat, daer hy in geweckt is. Derhalven is nutter het poeyer gebesicht uyt een lepel met wat *Syroop van Violen*, ofte *bleycke Rosen*; ofte gemenght onder foodanige *Conserve*, ofte *Geley van Queen*. Want alsoo dese wortel geen smaect en heeft, soo kan hy op die manier voor lieflickheyt in-genomen werden. Het selve poeyer is oock bequaem te gebruycken met wat *Vleysch-nat*, ofte *lietver Wijn*. Men kan oock *Pillekens* maken van het *Extract*, met *voor-loop van Brandewijn* uyt-getrocken.

Het Poeyer van de gemeene Mechoacan mach ingegeven werden van een vierendeel loot tot twee, dan kinderen hebben genoegh aen een half vierendeel loot in *Suycker-koexkens* gegeten, ofte onder *Maret-peyn*, gebacken. Maer de *Xalapa*, als veel stercker werckende; dient niet, als in seer hart-lijvige, hooger gebruyckt, als tot een vierendeel loot. Dan de meerder-gemelte *Manardus* meent, datmen de mate van de werckinge sels in de hant heeft. Want; schrijft hy, sijne werckinge, met wat *Vleysch-nat* ofte diergelijke te nemen, komt op te houden. Het welck den *Byvoeger van Dodoens* een teughskan *Wijn* oock toe-schrijft. Maer sulcx wert wel te recht berispt in *Manardus* van een ander *Spaensch Genees-meester Fragoso*, die voor hem de *Ondervindinge* heeft.

WITTE WYNGAERD, ofte *Bryonia alba*, is van de selfde kracht, doch, gelijk alreede geseyt is, in 3. en 5. van onse *Inleydinge tot de Hollantsche Genees-middelen*, soo en sullen wy alhier daer van geen wijt-loopiger gewach maken. Onder de Water-afstertende Winde-kruyden is mede de *Tamus*, *Labrusca*, ofte *WILDEN WYNGAERD*, gemeenlick *wilde Bryonie* genoemt, selver oock by *Lobel*, hoe-

wel *Dodoens* sulcx teghen-spreect. De wortel is werm, ende droogh tot in den derden graed, met een af-vegende kracht. Doet de waterige vochtigheden, t' sy in *af-ziedsel*, ofte *poeyer* losen. Het selve konnen oock de *Bezyen*, doch wat slapper.

Dit is alleen dat men in jonge, oude, ende slappe Luyden, als oock water-suchtige Vrouwen, die swanger gaen, soude mogen in-geven: dan de gene die volgen; alsoo sy sterck ende krachtigh werden, en dienen niet als voor heel stercke Lichamen.

CARTHAMUS, ofte *wilde Saffraen*, wiens saet alleen gebruyckt wert, is werm in den eersten, ende droogh in den tweeden graed. Dat saet gestooten, ende t' sap daer van uyt-geperst zijnde, met *Mede*, ofte *Hoenders-sip* in-gegeven, jaeght af niet alleen de taeye Slijmerigheden, maer oock de waterige vochtigheyt. Opent mede de Lever, helpt de Gelesucht, ende t' Water. Dan beroert de Maegh, ende doet walgen; het welck gebetert wert, midts daer by mengende *Anijs-saet*, *Gember*, *Mastick*, ofte diergelijke, die de Maegh konnen verstercken. Uyt het binnenste *Merg* wert een goede Genees-mengeling in den Apoteock gemaect, *Diacarthanum* genoemt, om alle waterige, dunne ofte weyachtige vochtigheden uyt den lijve te drijven, ende daerom seer nur om de waterfuchtige menschen van haer overvloedigheyt te ontlasten. Men magh de *Species*, ofte het toe-gemaect *Poeyer* in-geven van twee scrupels tot vier.

BREM, ofte *Genista*, is verwormende ende verdroogende tot in den tweeden graed, ontluytende ende suyver-makende, ende dun van deelen, insonderheit het saet, t' welck oock meest ghebruyckt wert. t' Selve, als mede de Bladeren, ende Toppekens in *Wijn* gefoden, ende die gedroncken openen alle Verstoptheyde, ende serten het Water seer af. Waer toe noch krachtiger bevonden wert het *Zout*, getrocken uyt de Looghe van de drooghe taxkens, ofte rijskens tot aschen verbrant.

VLIET is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, nut ende bequaem voor de water-suchtige; dewijl sy de waterige, slijmerige, ende galachtige vochtigheden af-drijft, hoewel niet sonder beroeringe van de Maegh. Sulcx doen sachtelick de jonge scheutjens, die in t' voor-jaer uyt de wortel, gelijk *Asperges*, voort-komen, als *Salaet*, ofte *Moes* gebruyckt, ofte oock het uyt-geperste sap gedroncken. De versche blaemen hebben de selve kracht, die sy ghedrooght zijnde verliefen. De groene *middel-schorffe* van de taxkens is de bladeren, ende jonge scheutjens niet ongelijck van werckinge, anders dan het sap daer van met *Wijn* ofte *Wey* uytgedouwt stercker is, ende dapper doet braken: De *saden* ofte *beyen* in *azijn* geweyckt, dan gedrooght, tot *poeyer* gebracht, ende een *drachme*, met een weynigh *Anijs-saet* in wat *Wijn* eenige dagen na malkander

der ingegeven, jaghen sachtelick de waterige Vochtigheden uyt den lijve.

HADIGH is werm, ende droogh in den tweeden, ofte in't beginsel van den derden graed, drijft het water van de Water-suchtighe door de kamer-gang af, somtijds oock door braken, ende beswaert de Maegh. Het sap heeft de meeste kracht, ende wert getrocken uyt den wortel, ofte de middel-schorffe van den stam, gestooten zijnde met Gersten-water, ende vermengt met *Suycker*, ende een weynigh *Caneel*, ofte *Noten-muscaet*, ende *sulx* tot een *once*.

LISCH met een purpere blom (noch stercker is de witte) is heet ende droogh in den derden graed, scherp ende bijtende, ende daer door de Maegh ende 't Ingewant seer tegen. Jaeght seer krachtelick af de waterachtighe Vochtigheden, daer nae oock de Gal, ende Slijm, ende opent de Verstoptheyt. Daer toe is bequaem een *once* van het sap geperst uyt de versse wortelen, ende vermengt onder *Wey*, ofte *Corinthen* ofte *Resijnen-sap* met wat *Suycker* ende een weynigh *Caneel*. Het selfde met *doyers van eyeren* dickwils gebruyckt, geneest de verouderde Water-sucht. Het poeyer van de gedrooghde wortelen moet genomen werden van een *drachme* tot twee, uyt het selfde nat. Gekooct zijnde en geeft geen af-drijvende kracht over. Is ondienstigh voor de gene, die al te swack zijn, insonderheyt voor swangere vrouwen, alsoo het, gelijk andere dingen, die het Water sterck af-setten, de Stonden ende Vrucht af-drijft.

ZAUTENELLE, ofte *Zee-winde*, is heet ende droogh tot in den derden graed, bitter en brackigh van smaek met eenige scherpigheyt de tonghe bijtende. Lofst sterckelick door den kamer-ganck alle rauwe ende waterige overtolligheyt, ende opent de verstoptheyt van de Lever, ende he'pt dien-volgende de Water-suchtighe met wat *Rhabarber* geweect, ofte het *Sap* tot een *half once* met eenigh *vlesch-nat* in-gegeven, ofte oock het poeyer tot een *drachme* met wat *Caneel*, *Gember*, ende veel *Suycker*, in het selvighe nat. Want anders beroert het al te seer de Maegh. Wy zijn hier te lande ghewent de bladeren te sulten, ende in tonnekens te legghen, om voor Salaet, ofte tusschen de spijsse te gebruycken.

WILDE ofte **ESELS-CONCOMMER** is van de selfde hoedanigheden, gelijk de *Zautenelle*, seer bitter, af-vegende, ende de mondekens der aderen openende. Drijft insonderheyt het Water onder, ende boven af, als oock het Slijm ende de Gal, het welck even krachtigh de wortel oock doet, maer noch krachtiger het sap uyt de rijpe vrucht in't nae-jaer sachtelick geperst, het welck men *Elaterium* noemt. Dan het werdt vermengt, ende ghematigt met eenigh versachtende nat, ofte met *Traga-*

canth, daer by doende een weynigh *Caneel*, ofte *Spijck*. Men geeft dit *Elaterium* van *thien* tot *twintigh asen*. Dan *Castor Durant* schrijft, dat hy te Romen veel Water-suchtighe genesen heeft, haer in-gevende alle daegh maer *drie asen* met een *drachme Consetf van Rosen*. Het poeyer van de wortel magh men gebruycken van *vijfthien* tot *dertigh asen*: het af-ziedsel van een *half* tot een *geheel drachme*.

Also mede met al te groote hevigheyt het water af-gedreven wert door *Wonder-boom*, ofte *Mollen-kruydt*, *Wolfs-melck*, *Duyvels-melck*, *Esula*, *Meze-reon*, *Laureola*; als noch heviger door *Euphorbium*, ende dat wy de selvige ongeraden vinden te besigen, als meer schade den Lichame by-brenghende door haer geweld, dan voordeel door af-setten: soo hebben wy onnoodigh geacht daer van hier breeder te handelen. Maer ick en kan niet over-slaen een Genees-middel, dat over weynigh jaren uyt China ghebracht is, den *Aloe* wel ghelijckende, zijnde oraengie-root, klaer, breuckigh als gesmolten *Hars*, **GUTTAGAMMAU** ghenoemt. Geest in't eerst weynigh smaek, dan brandt daer nae soo dapper, dat *Clusius* twijffelde, of het soude wesen sap van *Euphorbium*. Wert van *vijfthien* tot *twintigh asen* in-gegeven om het water af-te-setten. Dan geen heel stercke Maegh treffende, beroert die mede tot *braken*.

6. Die het Braken verwecken.

OXYMEL (dat is Syroop van Honigh ende *A-*zijn) wert van formighe onder de Braeck-middelen gestelt, dan en kan daer toe niet veel selver doen, maer wel helpen. Want als de Maegh overladen is, met veel taeye, ende slijmerighe vochtigheden, soo kunnen de selvige bequaemelick door het *Oxymel* te voren verdunt, ende bereyt werden, insonderheyt door het geene dat met *Agaricum* vermengt is, het welck oock tot het braken doet.

RADYS, (insonderheyt de schorffen, die scherper van smaek, ende stercker van kracht zijn) voor den eten gegeten, doet sonder moeyelickheyt braken, insonderheyt met het gemelte *Oxymel* in-geeven. Verdunt, ende suyvert de slijmerigheyt van de Maegh, ende smijt die boven uyt, sonder ongemack van jonge, ofte oude luyden. Werden twee *oncen* van den selfden in schijfkens gesneden kleyn gestampt, ende dan met *Honigh-water*, ofte *Mede* het Sap uyt-gesperst, ende lauw in-gegeven: dan van het *Saet* ('t welck stercker is) drie ofte vier *drachme* gestooten, oock met *Mede*, ofte *Wey*, ende *Gerste-water*.

De Wortels van **PEPOENEN** en hebben geen uyt-stekende hoedanigheyt, suyveren mede (gelijk de *Radys*) door braken, de Maegh, sonder eenige moeyer.

moeyelickheyt, ende sulcx, tot poeyer gebracht van twee scrupels tot een drachme.

NETELEN zijn wat scherper, als de voorgaende, en werpen niet alleen de slijmerige Vochtigheden uyt de Maegh, maer treckense oock uyt de omliggende deelen, ende doen, sonder verhitten ofte bijten, lichtelick braken. Men geeft het gestooten saet met Mede, ofte yet anders, van een half tot een heel drachme.

De plante die in 't Griex, ende Latijn *Asarum*, in 't François *Cabaret* geheeten wert, voert by ons den naem, nae de gelijkenisse van de bladeren, **MANS-OOREN**, ende, om dat het veel onder de Haselaers groeyt, **HASEL-WORTEL**, gelijk oock by de Hooghduytschen *Hasel-wurtz*. Is heet ende droog in den derden graed, dun makende, ende openende, doet stercker, als de voorgaende, losen, eerst de Maegh, daer nae oock de naest, ende verder gelegene Deelen, ende sulcx met weynigh moeyelickheyt. De wortel gestooten geeft men van een half drachme tot vier scrupels: maer in eenigh nat geweeckt, van anderhalf drachme tot drie. Met koocken vervlieght sijn kracht, gelijk oock van andere Braeck-middelen. In de Somer valt het ge-reeder het Sap van de bladeren te gebruycken, uytgeperst met Mede, *Wijn*, *Wey*, ofte diergelijcke. Men is gewoon daer toe de bladeren te tellen, dan alsoo het eenegrooter ende swaerder is, als het ander, soo maect sulcx onfekere rekeningh. Derhalven is 't beter, dat de selvige gewogen werden; ende soo kan men nemen van een, tot anderhalf, ofte 2. drachmen, ende by het uyt geperste mengen een once *Oxy-mel* met *Agaricus*.

Nu, om de selvige het heele jaer door te kunnen gebruycken, ende dat ick bevonden hebbe de Bladeren des *Winters* nergens nae soo veel kracht te hebben, als *Somers*, soo laet ick in de *Mey* daer van *Conserve* maecten, met drie mael soo veel *Suycker*, ende daer van een once, ofte derà half loot in 't voorsz. nat een nacht, werm staende, weecken: ende dan uytperffen.

De middel-schorffe van een **OCKERNOTEN-BOOM**, insonderheyt wannecr hy in sijn volle sap is, gedrooght, ende kleyn gestooten, verweckt overgeven; ende noch sachter de kleyne *kattaken*, die voor het bloeyfel gaen, ende af-vallen als de bladeren komen. Want in den oven gedrooght, ende dan gestooten zijnde, doen van een half drachme tot een geheele braken, met *Wijn*, ofte eenigh versachtende nat in-gegeven, ende genesen de pijn in den Buyck, ende Nieren.

(7) Ende dit is belangende de simpele af-drijvende middelen. Nu werden uyt de selfde oock gemengde gemaect, ende in den Apoteek tot het gebruyck gereet gehouden.

Soodanighe zijn om Alderhande Vochtigheden

af te fetten *Diacatholicum*, ende *Extractum Catholicum*: om de Gal, *Syroop van Provençy-Rosen*, *Bitter-Heyligh*, *Pruym-Cruydt*, *sin-pel* ende *gemengt*, *Suycker van Rosen*; als oock dese sachte Pillen, de *Hiera*, *Stomachica*, *Affaieret*, *Ruffi*, ende die stercker zijn, *Sine quibus*, ende *Aurea*: om de Slijmerigheyt, *Conserf van Dadels*, *Benedicta Laxativa*, *Hiera Diacolocynthidos*, *Diacarthamum*, Pillen van *Agaricus*, *Lucis*, *Cochia*, de *Hermodactylus*, ende *Polychrestia*: om de Swarte Gal *Diasena*, *Confectio Hamech*, Pillen van *Duyvekervel*, *Indæ*, de *lapide Cyaneo*: om het geel Water, *Diacarthamum*, *Elect*. *Hydragogum*, *Elect*. ende Pillen de *Thymelea*.

Men kan uyt de Simpelen met weecken *Extract* maeken, gelijk van *Rhabarber*, *Sene-bladeren*, *Agaricus*, *swart Nies-cruydt*, ende andere, in *Brandewijn*, waer van dan in kleynder hoop Pillekens konnen gemaect werden.

Om vorder te vertoonen, op wat wijze de verhaelde af-fettende Genees-middelen moeten in 't werck gestelt werden; soo sal ick beginnen van de *Setpillen*, ende *Clysteren*, ende komen dan tot de gene, die uyt elck deel des Lichaems de overtolligheyt losen.

(8) Den Buyck wert geprickelt tot Kamergangh door **SET-PILLEN**. Daer toe konnen voor jonghe kinderen dienen een wortelken van *Beer*, ofte *Althea*, met zoute boter vet gemaect. Men kan oock nemen een endeken van een dun *Keersjen* mede alsoo bestrecken: ofte een *Doeyer* van een versch *Ey* met zout, ende een weynigh *Saffraen* in een dun langh *doucxken* gedaen. Sommighe fetten de selve een langhwerpighe gesuyckerde *Amandel*. Hier toe kan mede genomen werden *Spaensche seep*, ofte een langhwerpighe reep van *Speck*. Maer de meeste *Set-pillen* werden gemaect van *Honigh*, in een yfere lepel gekoockt tot dat hy swart ende hart wert; want daer van krijght hy een scherpigheyt, waer door hy den aers-derm tot losingh pricket. Ende als hy noch scherper dient, soo wert daer zout onder gemenght, ende moet hy noch stercker wesen, *Musc-keutelen*, poeyer van *Bitter-heyligh*, ofte *Coloquint*. Dan dit en zoude niet dienen de gene, die met speen gequelt zijn, ofte die eenighe sweeringhen aen 't endt hebben, (alsoo daer toe versachtende, ende suyverende middelen dienstigh zijn) noch oock bevruchte vrouwen. Want, gelijk een *out Griex Genees-meester* schrijft, de gene, die drie maenden gedragen hebben, bederven met scherpe pillen haer vrucht.

(9) Dewijl tot een lichte, ende gereede ontlastingh de wegen, door de welke de overtolligheyt af-gedreven wert, nootsaekelick dienen vry te zijn, soo mach een **CLYS-TEER**, die de Dermen suyvert, ende de mondekens der aderen van 't *Derm-scheyl* opent, wel gerckent werden onder de bereydende

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

46
 middelen. Hier te lande plagh men voor desen
 groote swarigheyt te maken om een *Chysteuer* te laten
 setten, ja men dede de vrienden daer over vergade-
 ren, als ofte den hals daer aen ghehangen hadde, ge-
 lijk ten deele oock te sien is in de Aenmerckingen
 van Dr. Pieter van Foreest van Alekmaer. Nochtans
 is het de alderfachtste *Genees-middel*, dewijl sy niet
 eens eenigh voornaem deel en raect, als over by de
 dicke *Dermen* (gelijk hier voor in 3. Capittel,
 3. boeck, en N°. 4. van de *Schar der Ongesontheydt*,
 verhaelt is) niet schietende: waerom wy oock som-
 tijts, wanneer het gebreck sulcx vereyscht, scherpe
 dingen, daer by vermengen, die het deel anders niet
 en soude kunnen verdragen, ende nochtans sonder
 eenigh letsel geset werden. Veel minder kunnen
 beschadigen, die wy versachtende, ende verkoelende
 noemen, tot *Koortschen*, ende andere heete *Sieckten*,
 in de welke niet en komt, als dat men wel van bo-
 venen soude mogen in-nemen. Maer de *Chysteuer*
 werden bereyt van verscheyde krachten: Sommige
 versachten de verharde *Vuyligheyt*; ende doen losen
 de gene, die op-gestopt is, Andere verdrijven de
 beffote *Winden*, Eenige suyveren de *Dermen* van
 dick ende taey slijm, die aen de selfde ghekleeft is,
 Andere trecken de overtollige *Vochtheden* van
 bovenen na beneden, Sommige stillen ende ver-
 sachten de scherpigheyt van de *Pijn*, Sommighe
 houden den *Buyck-loop* tegen, stoppen het bloedt,
 ofte genesen de sweringen in de *Dermen*: Een *Chy-
 steer* bestaet gemeenlick uyt *ihien* ofte *elf oncen nat*,
drie oncen Syroop ofte *Olye*, ende een *weynigh Zout*;
 ende somtijds een *once*, ofte meer van af-drijvende
Electuaren.

Een versachtende *Chysteuer*,

N. *Heemst*, ende *Leyen-wortels*, van elcx 1 once,
Bl. v. in Maluwe, *Violen*, *Bilsen-kruydt*, *Glas-kruydt*,
 van elcx 1 handt vol. *Lijn-siet*, *Fennu-gryeck*, van
 elcx 1 half loot. Gekoockt in water, ofte half foete-
 melek tot op 10 oncen, ende dan door-gedaen zyn-
 de, doet daer by *versse Boter*, *Gans-sinout*, van elcx
 1 once, *Olye van Violen* 3 oncen. Menght.

Een *Chysteuer* om de winden te verdrijven.

N. *Glas-kruydt*, *Orego*, *Calaminthe*, *Camillen*, *Dil*,
 van elcx 1 handt vol. *Bakelaer* 1 once, *Anijs-siet*,
Venckel, *Carui*, *Cumijn*, van elcx 1 loot. Gekoockt
 als boven, tot 10 oncen, ende dan by-gedaen *Conferf*
van Dalen 1 once, *Olye van Wijnruyt* 3 oncen, *Zout*
 1 drachme. Menght tot een *Chysteuer*.

Een suyverende, ende af-vegende *Chysteuer* werdt
 aldus gemaect:

N. *Calaminthe*, *Averrone*, *Alfsem*, *Kleyne Santorye*,
Winter-gerste, *Magera Semelen* van elcx 1 handt vol.
Saet van Wilde Saffraen, 1 loot. G. tot 10 oncen,
 ende dan by-gedaen *Bitter-hesligh*, 1 once, *Honigh*
van Rosen 3 oncen, *Zout* 1 drachme. M. tot een
Chysteuer.

Hier van kan men oock een *Chysteuer* maken die
wercke, ende af-*Aryst*, daer by kokende 1 once *Zent-
 bladeren*, ofte 1 loot *Coloquint*, ende stercker *Elect.*
 by-mengen, als *gemengt Pruym-kruyt*, *Conf. Hamech*,
 ofte diergelijke. Sonder eenige *Olyen*, ofte *Vetig-
 heyt* daer by te doen.

Na den *afstreck* isser somtijts van nooden een *Chy-
 steer*, ofte die *Pijn* kan stillen, ofte den onmatigen
Loop tegen-houden, ende de *Dermen* verstercken,
 ofte het *Bloet-stoppen*, ofte de *sweringen* der *Der-
 men* genesen.

Een *Pijn-stillende* kan gemaect werden even als
 de *Versachtende*, alleenlick daer by doende twee
Doyeren van Eyeren.

Een *stoppende* sal men aldus bereyden:

N. De *Wortels van Hertstonge*, d. 1. *Bistorrt*,
 1 once, *Bladeren van Wechbye*, *Wit Walle-kruydt*,
 van elcx 2 handt vol. *Bloemen van Wilde Granaden*,
Rode Roosen, van elcx 1 handt vol. *Saet van Poter-
 leyn*, *Suuringh*, van elcx 1 loot. Gekoockt in *Smit-
 water* tot 10 ofte 12 oncen, sonder *Olyen*. Tot een
Chysteuer.

Noch meerder sal het stoppen, het bloedt stelpen,
 ende de sweringen der *Dermen* verdroogen, ende
 heelen, indiender by-gedaen werdt *Draken-bloedt*,
Bolus Arm. van elcx 1 half loot, ende indien het ge-
 koockt werdt in plaets van *Water* in *sap* van 2 *samen-
 treckende Kruyden*.

(10) Daer zijn oock sommighe dingen, die in-
 genomen den *Buyck* weeck maken, ende fachtelick
 de *Vuyligheyt*, die sy ontmoeten, doen losen. Soo-
 danighe werden bequamelick voor den eten ghe-
 bruyckt, op dat sy door de selvige neder-geset zyn-
 de, te rasscher mochten af-schieten. Derhalven
 indien om den *buyck* sacht te maken niet en helpen
 noch *Moes*, noch *Olie*, noch *Boter*, noch *Pruymen*,
 noch *Corinthen*, dan sal men een ure voor den eten
 in-slorpen een once ofte anderhalf *Manna* in *Vleys-
 nat* gesmolten, ofte een *once Morgh* van *Cassie* met
 wat *Suycker* ende *Anijs*. Maer als hier met eenen
 oock vereyscht werdt eenighe suyveringhe van de
Maegh, soo kan men een half-*drachme* van *Maegh-
 pillen*, *Pillen Ruffi*, van *Aloe*, ofte *Rhabarber* tot vijf
 ofte seven *Pillekens* ghemaect, ofte een *scrupel*
Extract van Rhabarber mede voor den eten in-ge-
 men was. Sulcks bevinden wy dat bequamelick des
avonds geschiet, want dan werckt het 3 *andere*
daeghs 's morgens wel, ende gemakelick. Die dese
 dingen, hoe-wel geheel sacht, noch tegen staen;
 mach *twelf Pruymen* koken in eenigh nat, daer te
 voren twee ofte dry *drachme Zent-bladeren* in ge-
 woect zijn geweest, ende eten die met wat *Suycker*.
 Op de eyghe maniere werden in den *Apoteeck* be-
 reyrt de *Geconsijte Corinthen*, tot den selfden eynde

dienende. Wanneer den buyck noch weecker dient
gemaect te werden, sonder merckelicke beroeringe
der Vochtigheden, voornamelick in het Weder,
brandende Koortschen, ende sellen Dorst, dan sal
men 't volgende voorschrijven:

N. *Manna*, 2. oncen. Smeltse in een Af-ziedfel
van *Thamarinden* in Hoender-nat gedaen, tot een
Drancxken, ende drie uyren voor den eten in-gege-
ven.

Ofte noch stercker aldus:

N. *Het megh van Cassia* 10 drachme, met wat
Sp. Diauisi, ende bereyde *Wijn-steen*, voor een *Bol-*
lus.

Ofte soo:

N. *Simpel Pruym-kruydt* 6 drachme, *Discaholi-*
cum 1 loor, mede voor een *Bolus*.

Maer als de Vochtigheden besonderlick moeten
af-gedreven werden, dan moet de Genees-middel
langer tijdt voor de spijsse gaen, op dat het suyver,
ende door geenderhande gemenghel gebroken uyt
de Maegh schiete, ende eerder in de Aderen door-
dringe, als het door het by-komen van de spijsse belet
kan werden. Om de Maegh te suyveren ende te
ontlasten, is *Aloe* bequaem, voor de Lever *Rhabar-*
ber, voor de Milt *Sene-bladren*, voor de Dermen,
ende het Derm-scheyl *Aparicum*; hoe-wel oock
elck noch in andere deelen, ende op andere Voch-
tigheden haer krachten doen. Door dese werden
dan uyt het eerste deel des Lichaems sonder het vor-
der Lichaem te beroeren de bereyde Vochtighe-
den ghetrocken. Ende by exempel aldus uyt de
Maegh:

N. *Pillen van Assaieret*, ofte van *Bitter-Heyligh*
een half drachme, *Extrakt van Rhabarber* 1 scrupel,
ofte *poeyer van Rhabarber* een half drachme, met *Sy-*
roep van Alssen. Maeckt 9 ofte 11 Pillekens.

De pillen blijven langer in de Maegh, ende suyve-
ren dien volgende beter als een drancxken, hoe-wel
geloofst wert, het selfde de kanten van de Maegh
beter af te spoelen. Behalven dat de bitterheyt van
de drancxkens meerder gepraefst wert, ende derhal-
ven meer regen-staen. Dan die niet wel pillen, ofte
Bolus slicken en kan, mach men in-geven, het vol-
gende.

N. *Specyen* ofte *Poeyer van Bitter-Heyligh*. *Rha-*
barber, van elcx een half drachme, Gemenght met
Alssen-wijn 1 once. Tot een *Drancxken*.

Indien het stercker wesen moet, soo kan men daer
by doen *Conserf van Dadels* een half loot.

Maer als de Slijmerige, ofte Galachtige onsuuyver-
heyt van de Maegh, qualickheyt, walging, met een
swacke pols, ofte oock flauwte veroirsaeckt, dan
moet men met sachter dingen de sake seker bestie-
ren. Indien yemandt oock de bitterheyt van den
Aloe tegen is, die mach *Rhabarber* gebruycken, ende
den gene, die den *Rhabarber* walght, kan *Sene-blade-*

ren besigen op die maniere, gelijk ick terstont sal
seggen. Maer wanneer nu de Galachtige vochtig-
heyt dieper om de Maegh, om het Buyck-klier-bed-
de, om het Derm-scheyl, leyt, dan moeste aldus
wech-genomen werden.

N. *Rhabarber dun gesneden* 3 drachme, *Caneel* een
half scrupel, 's nachts geweect in *Cichorey-waer*
2 oncen; des morgens door, ende dan daer by ge-
daen *Simpel*, ofte *Gemenght Pruym-kruydt* (nae het
sterck moet wercken) 3 drachme. *Syroop van Cicho-*
rei met Rhabarber een half once. *Bereyde Wijn-steen*
een half drachme. G. voor een drancxken.

Als het haestigh te doen is, en heeft men maer in
te nemen anderhalf loot van *Conserf van Dadels*,
Pruym-kruydt, ofte een loot ofte anderhalf *Snycker*
van Rosen, by sijn selve, ofte liever met de voorschre-
ven *Syroop, Wijn-steen*, ende gedistilleert water, als
van *Endiwee*, ofte *Agrimonye* vermenght.

Wanneer het quaet soo vast steect in dese plaet-
schen, datter te vresen staet, het selvighe voor een
Purgatye niet en sal wijcken, dan kan men een *Mey-*
dranek maken, om in drie vier reysen te drincken,
ende foodanighen, die met eenen bereyt, ende af-
drijft, gelijk volghet:

N. *Wortels van Cichorey, Peterselye*, van elcx een
once, *Schorsfen van Cappewortels*, in azijn ses uy-
ren geweect een half once. *Bladeren van Agrimo-*
nye, Endiwee, Chamedrys, Duyve-kervel, van elcx een
hant vol. *Anijs-saet* een half loot. Te samen in wa-
ter gekoockt tot 9 oncen, ende dan 's nachts in 't
doorgedane geweect *Sene-bladeren* 6 drachme,
Rhabarber 3 drachme, *Caneel* een scrupel, 's Mor-
gens by het door-gewrongen gemenght, *Syrup, By-*
zamin, ofte van *Cichorey met Rhabarber* een once.
M. tot een Apozema, voor 3 reysen, 's morgenste
drincken.

Nae dit voorschriefft konnen voor alderley Voch-
tigheden Drancken bereyt werden, om de onsuuy-
vere uyt het eerste deel van 't Lichaem te drijven.
Maer even-wel in Water-sucht, alsoo het Geel wa-
ter in vaste vliessen besloten leyt, ende van den pur-
geer-wegh wat af-gelegen, soo wert aldaer vereyfcht
de kracht van stercker *Purgatyen*.

(II) Vorder de Onsuuyverheyt der Vochtighe-
den in het tweede deel van 't Lichaem, dat is, in de
grootte Aderen, zijnde, moet, by aldien sulcx de
Swackigheyt van de krachten, ofte de Sterckte van
de Sieckte niet en beletten, door stercker middelen
wech genomen werden, ende dient by de verhaelde
gedaen andere die *Scammony, Turbith, Hermodactyli,*
Quint-appel, ende diergelijke in hebben; gelijk
daer zijn *Disarthanium, Conserf, Hamech*, ende oock
eenige te voren algenoemt.

Nae dat dan de eerste deelen van ons Lichaem
wel geopent, ende gefuyvert zijn, soo komt men tot
het derde, 't welck is van d'uyterste deelen, gelijk de

de onfuyverheyte van Hoofst, Lendenen, Gewrichtren, als oock de waterachtighe vochtigheden in de Water-fuchtighe, moeten met noch stercker uytgetrocken werden; de welke na de krachten fullen wesen, ende het Lichaem bereyt is, in behoorlijk gedaente, ende gewicht, dienen in't werck gestelt.

Het VIII. Capittel.

Bysondere Genees-middelen voor het Hoofst, ende de Herffenen,

1. Die de Slijmerighe Vochtheden door den Neus trecken,
2. Door het Niesfen uyt-drijven,
3. Door den Mont doen uyt-quijzen,
4. Hoe daer toe uyt enckele, de gemengde Genees-middelen in't werck gestelt werden.

(1)

NA dat wy verhaelt hebben de Genees-middelen, soo de geene, die de schadelicke Vochtheden bereyden, als diefe uyt de algemeene deelen des Lichaems drijven, soo sal ick nu gaen vervolgen die, de welke het over-blijffel van de algemeene Purgatyen uyt elck deel, insonderheyte uyt de Herffenen, uyt de Longen, uyt de Borst, uyt het Herte, uyt de Lever, uyt de Milt, uyt de Nieren, uyt de Lijf-moeder, ende Gewrichtren trecken ende doen losen. Ende foodanige dan oock, die de deelen, nu gantsch gefuyvert zijnde, verstercken, ende in hare vorighe gesontheit herstellen. Sulcx moet met Genees-middelen geschieden, de welke door bysondere gaven elck deel te bate komen. Derhalven trecken het Snot ende 't Slijm door de Neus de volgende:

(1) **MARIOLEYNE** ghewreven, ende in de Neus-gaten ghesteken, ofte 't sap daer af door de Neus opgenomen, fuyvert de Herffenen, als af treckende alderhande slijmerige ende taeye Vochtigheyte uyt den Hoofde.

SALYE, ende **BETONYE** beyde gestampt ofte ghewreven, ende dan in een van beyde Neus-gaten wat lang laten steken, trecken de slijmerigheyte sonder moeyten uyt, ende verlichten wonderbaerlick de Herffenen.

BEETE, soowel Roode, als Witte, treckt met hare bracke Salpeterachtighe kracht de vuyligheyte uyt den hoofde, wanneer het sap met wat honigh-water in den Neus op-getrocken wert. Daer toe magh men oock de wortelkens selve gebruycken.

KOOLE treckt mede met sijne Salpeterachtigheyte, gelijk de Beete, in den Neus gesteken zijnde, pe slijmerige vochtigheyte uyt het hoofde, ende ontlafst de Herffenen van alderhande overtolligheyte.

Ick sal nu seggen hoe de verhaelde Middelen vermenght in't gebruyck gebracht werden:

N. Bladeren van Salve Koole, Marioleyne, Beete, van elcx i hant vol. Gestampt, ende het Sap met wat *Wijn*, ende *Betony-water* uyt-geperst (tot een Slijm-uyt-treckende middel) in de Neus op-getrocken.

Moet her stercker wesen, soo kan daer by gedaen werden Sap van *Lisch*, *Elatarium*, ofte yet anders van't gene terstont volgen sal. Maer als dan en dient het Sap niet opgetrocken, dan alleen een langwerpigh ende gedraeyt doeccken, dat daer in geweeckt heeft, in den Neus gesteken. Want dat Sap in de Herffenen komende, sal daer wel veel slijms uyt-trecken, maer met een scherpe, hoe-wel niet langduerige pijn: waerom mede niet goet en is, dat men het poeyer van drooge kruyden (gelijk gemeenlick geschiet) door een schacht in den Neus blaest. Men moet oock met het gene men in-steeckt de Neus-gaten niet geheel stoppen, op dat den aeffem, als hy gehaelt wert. Den damp ende de kracht van het Neus-middel mach brengen in de Herffenen. De Siecke moet oock sijn hoofde voor over houden, op dat de vuyligheyte, die om de Herffenen ende haer Vliessen hanght, te gereeder mach in de Neus-gaten schieten.

(2) Die vorder nu de slijmerigheyte door Niesfen uyt-drijven, hebben verscheyden aert. Want sy zijn scherper als de verhaelde, ende drijven door beroeringe van de Herffenen hare overtolligheyte na voren, ende de Neus-gaten. Van foodanighen aerdt zijn de volgende:

De Wortel van ons hierlants **LISCH**, in de Neus-gaten gesteken doet niesfen, ende verweckt het losen van de slijmerigheyde; het welck het Sap noch stercker uyt-voert, als veel scherper zijnde, ende derhalven oock van nooden heeft met eenigh versachtende nat gematigt te werden.

ELATERIUM, ofte het Sap van wilde *Concommers*, daer hier voor van gehandelt is, gaer noch het Sap van *Lisch* in kracht te boven, soo datter oock meerder gematigheyte van nooden is.

SEEP-KRUYDT is seer heet ende droogh van aert, dapper fuyver-makende, waerom het voor Seep gebruyckt wert, om de wolle te suyveren, daer van het oock de naem heeft van *Lanaria*, dat is *Wollekruydt*, ende *Herba fullonum*, *Herbe à foulon*. Verweckt niesfen, ende treckt de slijmerigheyte uyt het Hoofde, met Honigh ghestampt, ende in de Neus-gaten gebracht.

GROOTEN VEYL, in't Latijn *Hedera major*, wert oock *Hedera Dionysia* by *Dioscorides*, ende by andere *Bacchica* genoemt. Want de oude Griecken hadden de Veyl *Bacchus* toe-geeygent, ofte om dat sy altijd groen, gelijk hy jeughdigh, blijft: ofte, om dat gelijk de *Veyl alles*, waer sy by kan met haer bladeren, vastelick om-vat, dat oock alsoo *Bacchus*, dat is, de Wijn het verstant der Menschen met maligheyte verstrickt. De Vrouwen (seyt *Plutarchus* in

in zijn Roomsche vragen) die haer overgegeven hadden tot den Rasenden (daerom *Menades* in't Griecx genaemt) Godts-dienst van *Bacchus*, loopen regelrecht na den *Veyl*, scheuren die af, ende etense; soo dat het niet ongelooftick en is, het gene sommighe seggen, datter eenen geeft in de *Veyl* is, die *Rasernye* verweckt, ende de *Sinnen* beroert, ende ontstelt, ende een dronckenschap maect sonder wijn. De Poeten plachten oock haer kranffen van *Veyl* te doen vlechten, ende die op haer hooft te setten, gelijk *Plinius* verhaelt 16. 34. dewijl sy mede, gelijk *Democritus* van haer gevoelde, in een halve *Rasernye* verffen maken. *Horat.* 1. *Carm.* 1. roert dit aen:

*Me doctarum hederae praemia frontium
Dis miscent superis.*

Dese *Veyl* is seer heet van aert, scherp, doordringende, ende wat t' samer-treckende. Het sap van de bladeren, ende bezyen, door den neus opgehaelt, doet niesen, suyvert de *Herffenen*, ende treckt uyt het Hooft de overtollighe taeye, ende slijmerige Vochtigheden.

BEVERSWYN, gelijk het in andere krachten de *Herffenen*, ende *Zenuwen* helpt, so suyvert het oock de selvige door niesen.

De wortel van *HANEN-VOET* is seer scherp, gedrooght ende gestooten zijnde, ende in de neuse gesteken, verweckt het niesen.

WITTE NIES-WORTEL doet sterckelick niesen indien men maer een snafel in den neus steeckt, ende noch beter indien de selve te voren in brande-wijn geweekt is. Het poeyer daer van en dient niet in den neus gedaen, t'en sy yemant door *Slapende* siect, ofte *Popelsye* vervoert is.

EUPHORBIUM is in den reuck alleen een nieskruyt: met welckers *Olye* oock de neus-gaten bestreken zijnde, laten veel *Waterigheyt* uyt-leken.

Seep-kruydt, ende *Hanen-voet* moeten gestampt, ende geweekt werden in *Honich-water* ofte *Mede*, ende de *wiecxkens* daer in gedoopt in den neus gesteken.

Nu dewijl alle de selvige zeer scherp van krachten zijn, op datter niet onverhoets over en kome, soo is sekerder dat elck bysonder, ende niet vele onder malkander gemenght zijnde, gebruyckt en werden.

(3) De Middelen die het Slijm uyt het Hooft door t'gehemelte in den mont treken met knauwen, ofte gorgelen, zijn de volgende:

MASTIEK (te weten, die klare, ende uyt-gelesene greynen) geknauwt zijnde, treckt sacht, ende soetjens de *Slijmerigheyt* meerder uyt de mont, ende de keel, als uyt verre gelegene plaetsen, gelijk by nae alle anderé dinghen, die men langhe in den mont laet omgaen.

ROSYENEN met *Amandelen*, ende *Peper* geknaut, suyveren mede met sacht quijlen,

Maer *MOSTAERT* gestooten, ende in de mont genomen treckt het slijm uyt de *Herffenen*, ende in de neus-gaten gesteken doet niesen.

KERSSE vermach met haer saet het selvde dan nu van het *Mostaert-saet* geseyt is.

Gelijk door grooter ende scherper hitte noch stercker doet de wortel van *PYRETHRUM* ofte *Bertram*.

Lange PEPPER, al is hy zeer heet, en is evenwel soo krachtigh niet om de *Slijmerigheyt* uyt den Hooft soo overvloedigh in den mont te doen koomen.

LUYSS-KRUYT niet alleen van wegen dat het door sijn scherp saet in den mont ende keel sijnen brandenden aert toont, maer oock van wegen bysondere kracht, treckt de *Vochtigheyt* ende *Slijmerigheyt* uyt de *Herffenen*, ende doetse uyt de mont loopen.

(4) De verhaelde Middelen moeten aldus in t' werck gestelt werden.

N. Snycker Candy, 1. onçe, *Mastick*, 1. loot. *Lange Peper*, *Bertram*, *Luyss-kruydt*, van elcx 1. drachme Dit tot poeyer gebracht, ende in popjens gebonden, tot een quyl-middel, om in den mont te houden, ende te knauwen, suyvert de tanden, het tandt-vleyfch, wanghen, ende alle deelen van den mont, ende keel, te weten tot de welcke haer hitte kan reykken. Maer met gorgelen, alsoo hare kracht dan dieper doordringht, treckt het noch verder uyt de keel selve, uyt de amandelen, uyt de stroot, ende de holligheyt van t' gemelte. *Sodanigen Gorgel-water* kan op dese manier bereyt werden:

N. Mostaert-saet in azijn gestooten 1. onçe. *Opgekoockt* in *Honich-water* tot 1. pint, ende door-gekleynst zijnde, vermengt met *Sap van Kerffe* 1. onçe tot een *Gorgel-water*. Ofte *N. Vygen in riemen gesneden* No 4. *Rozijnen sonder karlen* 2. onçen, *Soet-hout* 1. loot. *Gekoockt* als boven, ende dan by-gedaen *Fijn poeyer van Bertram* 1. drachme. *Lange Peper* een half drachme tot een *Gorgel-water*. De kracht van *Kerffe*, *Bertram*, ende *Peper*, vermits haer sijne ende geestige stoffe, vervliegt met koocken.

Even-wel en wert noch door het gorgelen t' binnenste van de *Herffenen* niet wel gesuyvert, om dat het niet en raect den gront van de *Herffenen*, daer hare *Overtolligheyt* meest nae toe vloeyt. Maer de beste, ende bequaemste suyvering der *Herffenen* sal geschieden door het gemelte, indien eenigh goet nat den neus ingehaelt zijnde met het Hooft achter over, komt vallen in de keel. Want voor by den gront van de *Herffenen* gaende, soo opent het den wegh, door den welcken de *Overtolligheyt* sijnen loop heeft, druckt sijn kracht in de *Herffenen*, ende brengt hare *Vuylicheyt* uyt. Sulcks nat moet wat sachter wesen, gelijk op de volgende maniere:

N. Beet-wortels, *Heynst-wortels*, van elcx 1. onçe

G

Win-

Winter-garst, Soet-bout, Rozijnen, van elcx 1. loot. G. in Mede tot 12. ongen; waer in men weycken zal Wortel van Bertram een half drachme. Het doorgevrongen nat te gebruycken als geseyt is, tot een op-snuif middel.

Het IX. Capittel.

1. Verkoelende Simpelen, om den brandt van 't Hooft, ende de Rasernyete bedwingen, als oock Slaep te verwecken.
2. Hoe uyt de selve de Mengel-middelen gemaect, ende gebruyckt werden.

(1)

ROSE droogh zijnde, belet de Sinckingen, die haren reuck verweckt, stilt de Hooft-pijn van hitte, doet Slapen, versterckt de Hersenen, ende het Verstant, soo dat de Griecische poët Anacreon niet sonder reden tot lof van de Rosen de volgende versen gesongen heeft, die niet minder lieflickheys en hebben, als de Rosen selve:

*Rosje, 't schoonste van de bloemen
Die oyt mensche konde noemen,
Die oyt Godt op aerden sent,
Of aen Nymphen zijn bekent,
Ghy hebt reuck en groote krachten,
Ghy kont drouwe pijn versachten,
En of seboon uw' glans vergaet
Noch soo doeje groote baet.
Schoon uw' bladers zijn verstorven,
Uwe geur is niet bedorven,
Ghy kont wesen sonder zeught,
Maer en zijt noyt sonder deught.*

Daer zijn weynigh bloemen, die soo vele deughden in hebben, ende so vele deelen in ons Lichaem dienstigh zijn, als de Rosen; daerom verciert Anacreon, dat die glinsterende roodigheyt haer aengeblafen is, door dien de Goden de selvige met haren Nectar, ofte Deel-wijn besproeyt hadden.

VIOLLEN verkoelende, ende vochtigh-makende versachten met haren reuck ende wesen den brandt van 't Hooft, ende d'onstelde sinnen met het in-brennen van een sachten slaep.

De geheele **PLOMPEN** verkoelen in den tweeden graed, haren wortel ende faet verdroogen, maer de blom vervochticht, de selvige voor de neusgaten, ende 't voor-hooft gedaen verminderen de Hooft-pijn uyt brandt ofte gal ontstaende, verweckt den Slaep, ende in-genomen verdriest alle Hitte.

LATTOUW soo van buyten opgeleyt, als van

binnen gebefight, kan alderhanden Brandt uyt-bluffen, stilt de op-loopende Sinnen, ende verweckt door haren lieflicken damp den Slaep, ende sulcx slap, ende sonder eenige hindernisse.

NACHT-SCHADE, te weten de Tamme, ofte Hof-Naskeye, van buyten op-geleyt, verweckt mede slaep, ende verkoelt den brandt, dan moet met voorzichtigheyt gebruyckt werden, om de hitte niet te veel in te slaen, immers en dient niet van binnen in-genomen.

BILSEN-KRUYT, dat een witte bloem, ende wit faet heeft, komt alleen onder de Genees-middelen: maer het swarte, ofte gele, om dat het rasernye, ofte swaren slaep veroirsaect, moet men schouwen; hoe-wel de witte selver mede niet veyligh en is, alsoo sijn veel gebruyckt Mal maect. De witte bloemen van **H**EUL ofte Manckebollen, zijn mede kout in den derden graed, als oock den grooten **D**ONDER-BABERT, maer sonder eenige quaetaerdigheyt. Dese drie voor den neus ende 't voor-hooft gedaen, bedwingen de scherpe Sinckingen, sliffen den Brandt van 't Hooft, versachten de Pijn van hitte, ende heete Coortichen gekomen, maken Slaep, ende stillen de Rasernye.

De Saet-bollen van den witten **H**EUL, noch niet volkomen groot zijnde, werden wat gesneden, ende gequest, ende de melckachtige druppels, die uyt de sneden vloeeyen, laten sy daer aen, tot datse wat dick worden, door de kracht des luchts, ofte der sonnen. Dit wert by de Indianen, die het maken, *Opium* genoemd, in onse Apoteken *Opium*.

Door geheel Afsyen, ende Afrijcken is het gemeen volck aen dit *Opium* soo gewent, datse in stervensnoor schijnen te wesen, wanneer sy 't selve niet meerder en eten: al ist dat het gebruyck van *Taback* de achinghe van *Opium* nu onlanghs in Turckyen zeer vermindert heeft. Want eer den *Taback* in 't gebruyck quam, soo en ontsagh een slecht man niet zijn laetste gelt aen *Opium* te besteden, gelijk wy hier te lande sien in *Taback*. Ende gelijk by ons de gene, die daer op gestelt zijn, een *Taback*-doosjen by haer draghen, ende waer sy komen gestadigh *Taback* suygen: even-eens zijn de Turcken gewent te doen met haren *Opium*, die sy altijd by haer hebben, maer noch alder-meest gebruycken in tijde van oorlogh, insonderheyt wanneer sy met haer vyanden slaegs sullen gaen. Want sy voelen, door het gebruyck van 't *Opium* haer selven kloeckhertiger, ofte (om beter te seggen) het gevaer minder bevroeyende, ende dien volgende minder ontsiende; gelijk, in soodanige gelegentheyt onse matrosen een glas Spaensche ofte Brande-wijn voor de mast geschonken wert. Want dat kan oock, gelijk de poët *Horatius* wert seyt, een ongewapent man in den strijd stooten.

*Quid non ebrietas de signat? opera recludit,
Spes jubet esse vas as, in praesentia trudit inermem.*

Hier

Hierom als den Grooten Heer te velt gaet, dan en isffer in Turckeyen nauelijcx *Opium* te koop te vinden. *Presper Apinus* doeter noch by, datse nae het in-nemen van *Opium* slapende, een genuchelicken droom hebben, ende schijnen groote hoven vol boomen, kruyden, ende bloemen te sien. Sy nemen gemeenlick 't sevens van de twintigh tot de vijftigh azen, jae sommige (gelijck ick hier oock kenne, die dagh voor dagh twintig, ende dertigh pijpen Taback drincken) een half drachme, ende dat tot een onçe daeghs, ende sulcx sonder eenig leffel, anders dan dat sy droncken schijnen te wesen. Ende hier te lande heeft men genoegh aen drie azen, ende in de grootste noot, ende sware Rasernye ses, ende sulcx moet noch al met groote voorsichtigheyt in-gegeven werden, ende van *Opium*, dat zijn bereytsel, ende verbeteringe by hem heeft, waer toe insonderheyt streckende is het *Beverswijn*.

Opium is yan alle tijden gehouden geweest koudt in den uyerersten, ofte vierden graed, ende op dat insicht hebben de Genees-meesters in alle Mengel-middelen, daer *Opium* in komt, om die kouwe te matighen, de heetste simpelengemenght, gelijck onder andere te sien is in *Philonium Romanum* daer sy sels tot het brandende *Euphorbium* komen. Dan by aldien uyt den smaect, ende werckinge te kennen is de gematigheyt ende hoedanigheyt der Genees-middelen, het *Opium*, dat wy gebruycken, zijnde niet alleen bitter van smaect, maer oock sooscherp, dat het maer een weynigh in den mont gehouden, den mont, ende de keel ontsteekt, ende eenen brant op de borst maect: soo is daer uyt wel klaerlijck af te nemen, dat het van seer heete hoedanigheyt is. Het welke noch meerder bevesticht werdt, door den stercken, ende swaren reuck, die het van hem geeft. Hier uyt blijkt volkomenlick, wat een schadelicke leere het is van sommighe, die alles willen brenghen tot de eerste Hoedanigheden, ende alle oirsaken juyt willen halen uyt hitte, koude, vochtigheyt, ende drooghte. Welck misbruyck dus langh gemaect heeft het vast gevoelen, dat den Slaep in-gebracht werde door koude: daer noch tans de saecke, by aldien men alles wel insiet, geheel anders gelegen is; ende dat sels de Middelen, die voor den slaep werden in-gegeven, niet kout, maer heet en zijn. Sulcx bevinden wy in den *Wijn*, *Dolick*, *Dil*, *Styrax*, *Kennip-saet*, *Noten-moschaet*, *Perlick-kaernen*, bitter *Amandelen*, *Allsen*, *Hop*, *Loock*, die allegader merckelick heet zijn, ende even-wel Slaep verwecken. De andere, die gehouden werden door haer kouwigheyt te doen slapen, en zijn niet allegader kout. Selver het *Bol-saet*, 't welck geloofst wert kout te zijn, en is 't niet, dewijl den Olye, daer van geslagen, soo wel in de lamp brandt, als andere. Niet anders en is 't met

het sap, ofte *Opium*. Waer noch by komt, dat het selde, ofte *Landanum*, maer tot twee ende drie azen in-gegeven zijnde, niet en zoude konnen het geheele Lichaem (insonderheyt alffer een heete Coorts by is) soo verkouden, noch soo veel dicke ende grove dampen, om al de weggen van de Herffenen te sluyten, konnen op-brenghen. Dewijl het dan mer soo weynigh hoops, niet alleen een diepen, ende vasten Slaep, maer oock wat te veel in-ghenomen zijnde zijn broeder, den Eeuwighen slaep verweckt: soo ist beter, dat men die slapende kracht toeschrijft een verborghene, ende by-sondere cygenschap, bestaende in een swavelighen geest, ghelijck uyt den reuck, ende het licht branden, te merken is. Want desen geest maect de Zielicke geesten in de Herffenen traegh, loom, ende als onbeweeghlick: waer door sy dan onbequaem zijn tot haer werck, ende sy stil zijnde soo valt den Mensche in slaep, die *Opium* niet alleen krachtelick en verweckt, maer bedwinght oock d' aldergrootste pijn, niet (gelijck beter was) in 't wech nemen van d' oirsaec, maer in 't verdooven van 't ghevoelen, ghelijck veeltijds nae het verlichten van de pijn, een doovigheyt ende swackheyt in het deel laet, het welck hier door verswakende, daer nae soo veel te meerder, de wijl die soo veel te stercker gemeenlick weder keert, te lijden heeft. Derhalven is 't veel beter, dat men voor-eerst besouckt, of men door uyt-wendighe Middelen ofte den slaep doen komen, ofte de pijn kan wech-nemen: dan in de selde dient mede wel gelet op de Sieckte, ende op de Nature, te weten, datse niet ghebruyckt en werden, voor dat de alghemeene Middelen voor-ghegaen zijn, ende gheen stercke en leydt op Kinderen, ofte sachte Lichamen. Want in foodanighe laten sy een verdooftheyt, beschaedighen de Heughenisse; ofte verwecken eenigh ander ghebreck. Ghelijck sommighe in de slaep van 't Hooft met *Opium* gestreken zijnde, voor den slaep, daer van een slapende sieckte gekregen, andere op die plaetsch altijt een kouw gevoelt hebben, ghelijck *Dr. Forest* wel aenghemerckt heeft 7. *Obs.* 22. 23. hoe wel *Platerus* schrijft sulcx met uytterlick op-legghen by hem noyt vernomen te zijn. *Galenus* leert ons hier wel, de middel-maect te houden. Want, seyt hy 12. *Metb.* 1. die de siecken zoucken te behaghen, gaen in dese Genees-middelen de maect te buyten: ende die alte nauw gaen, ende de selvige gansch niet en willen gebruycken, laten de siecken van pijn sterven. Derhalven indien men tot sijn oogenmerck kan komen met die Genees-midden, die de oirsaec van de sieckte wech nemen, soo zal men het Slaep-kruydt laten blijven. Dan indien de sieckte door waken, en-

de pijn sijne krachten verliest, soo mach het wel ingegeven werden t' sijner tijdt, alijdt denckende dat het Lichaem daer van wat beschadicht wert, maer dat de schade beter is, als de doot. Hier dient wel waer genomen, ofte de Krachten sterck genoegh zijn om de sieckte soo lange te wederstaen, tot dat de oirfaeck van 't waken, ofte de pijn door gewoonlycke Genees-middelen kan wech genomen werden: ende men moet niet eerder tot Slaep-kruydt komen, voor al eer dat men vreesst voor eenigh ongemack, dat het langh waken, ofte de pijn zoude moghen veroirsaken. Men moet oock wel letten ofte de Krachten door de sieckte niet te seer verzwakt en zijn, ofte alleen van wegen de pijn, ende 't waken gevaer loopen. Want in die gelegentheydt mach men sonder bekommerngh, als andere dinghen niet en helpen, slaep-kruydt ingeven: het welck door den slaep maect, dat de Pijn niet gevoelt en wert, de Geesten verquicken, ende de Sieckelicke stoffe, door de versterckte wermte, te beter gekoockt ende overwonnen wert.

In 't gebruyck van slaep-kruydt moet men alijdt beginnen van 't slaptste, eerst van Spijse, daer nae van Genees-middelen, ten laetsten komen tot *Opium*, ende 't geene daer van gemaeckt wert. Dan wanneer niet alleen van wegen het waken, ende de pijn gevaer en is, maer als oock van de sieckte selve de Krachten neder-geslagen zijn, soo dat men al van 't Leven vreesst, dan en moet men geen *Opium*, ofte eenigh ander *Bol-kruyde* ingeven; het welck in foodanighen gelegentheydt anders niet en doet, dan met de Geesten loom ende traegh te maken, de Doot te verhaesten. Staet oock waer te nemen, als het de krachten al toe-laten, het selve niet dickwils te besigen, op dat het de Herffenen niet en bedwelmt, noch de Maegh ende 't ander Ingewant niet en beschadicht. Dan in een volle *Borst* en dient het nimmermeer gebruyckt, alsoo het de werstopte *pijpkens* van de *Longe* voorts sluytende, den adem verstickt; gelijk ick meerder als eens bevonden hebbe.

MANDRAGORA wert gestelt kout in den derden, droogh in den eersten graed, gebruyckelick in haer wortel, blad, ende vrucht. Heeft een sonderlinge kracht om te verkoelen, ende den brandt van heete Coortschen te versachten, als oock de Hoofspijn, ende Rasernye, maer insondertheyt om den Slaep te verwecken, ende 't gevoelen te verdooven, ende sulcx doet sy soo door den reuck van de vrucht, als door de wortel, ende bladeren gestampt, ende met *Olye van Rosen* over 't Voor-hoof, en den slaep, van 't Hoof geleyt.

CANFER is een gomme van een Indiaenschen boom, den Ockernoten-boom in gedaente niet ongelijck, tranende uyt de spleten ofte kloven, als oock

uyt het binnenste van den stam. Sy wert gehouden koudt ende droogh in den derden graed, is scherp, van stercken reuck, ende van soo dapper sijne deelen, datse dickwils in waesdommen vervlieght. Hierom, als oock om datse seer lichtelick onsteeckt, ende 't vyer vast behoudende langh brandende blijft, meenen andere, dat sy werm is. Blijckt even-wel dat sy in ontfekinghe, ende verbrantheytt een seer verkoelende kracht uyt-brenght. Dan men zoude mogen seggen, dat sy de heete dampen uyt-treect, door gelijkheyt van selfstandigheyt, gelijk op verbrant geen kouwe dinghen, maer heete, op verkoude des winters geen wermte, maer snee ende kout water gewreven werden. Op de selve wijze konnen oock vochtige middelen de vochtigheyt uyt het Lichaem trekken, gelijk het *vleysch* van *Slecken* van buyten ongeleyt de Vochtigheyt heel diep uyt-treect, als *Galenus* aenwijst, ende de *Ervarentheydt* bevesticht. De *Canfer* beneemt de hitte, ende de pijn daer uyt onstaende van 't Hoof, onder den neus gehouden, ofte met *Sandelhout*, ende *Rosen-water* het voor-hoof, ende den slagh van 't Hoof *gestoof*, stelpt het bloeyen uyt den neus, verquickt met haren reuck de verhitte Herffenen, dan beneemt (hoe-wel sulcx ontkent wert van *Scaliger exerc. 104, sect. 8*) ander verquickings, niet alleen geleyt ter plaetsche, maer oock aen geroken.

*Canfer is gom, die wonder kan,
Haer reuck allen out-mant een man;
En neemt men in dit selsaem kruydt,
Soo gaet de lust tot vrouwen uyt.*

(2) Dit is de voornaemste stoffe, waer uyt tot het verhaelde gebruyck gemaeckt werden *Syropen*, *Pillen*, ofte *Electuaren*: gelijk daer in den Apotheek bereyt staen: *Syrop van gedrooghe Rosen*, *Syrop van Plompen*, van *Bollen*, *Pillen van Hons-tonges*, *Confer van Bollen*, *Trochiscen van Amber-steen*, ende van *Canfer*. Maer datelick kan men maken *Stovingen*, *Strijck sels*, ende *Pappen*. Gelijk in brandende Coortsche, ende in Hoofspijn uyt hitte, wert een *Stoving* toebereyt, als volght:

N. Gedistilleerde Wateren van Weeghbree, Rosen, Nachtschade, van elcx 3. onzen, *Azijn van Rosen*, anderhalf onze. *Canfer* een half drachme. Een ander, *N. Rosen, Violen, Plompen, Lattoon, Donderbaert*: van elcx 1. handt vol. *Saet van Lattouw, Bollen, Bilfen-kruyde* van elcx 1. loot. Gekoockt in water tot op 1. pint tot een stoving, in 't laetste daer by gedaen een muddeken *Roos-azijn*, ende dan lauw met een wollen douck om 't voor-hoof tot aen de ooren toe geslagen, ende dickwils nae malkander ververst.

Het overblijffel met *Betonye* ende wat *Wijn-ruyt* gemengt, ende dan gestampt, ende door een teems geslagen, ende daer dan onder gemengt *Roos-salfolte* *Popel-*

Popeljoen-salf, ofte Olye van Bollen, tot anderhalf of te twee oncen, tot een cata plasno, ende tusschen twee doucken voor het Hooft gebonden, is een bequame Pap voor de rasende Coortschen. Ten selfden eynde kan oock een Strijckinge gemaect werden. Uyt Olye van Violen, van Rosen, van witte Bollen, ende Mandragora: waer by, als het de uyerste nootd vereyfcht, Opium gedaen kan werden, maer niet die gematigheyt, dat elck onze Olye maer thien azen en ontfange. Hier Wasch onder gemengt, zal een Plaester wesen, om over 't voor-hooft, ende den slaep van 't hooft te leggen. Uyt de selfde is noch een ander Genees-middel te bereyden, om op de selfde plaetschen te brenghen Oxyrhodinum genoemt, als meest bestaende uyt Olye van Rosen, ende een weynigh Azijn, die daer by gedaen wert, om door sijn dunnigheyt, den Olye te dieper in te leyden. Dit middel en is niet alleen seer gereet, maer wert oock by Galenus gekurt voor het alder bequaemste, die daer toe neemt het vierdepart Azijn. Dan die mate en kan soo effen niet bepaelt werden. Want in de gene, die een teer, ende open Lichaem hebben, en behouft den Olye niet veel behulps tot inleydingh: maer wel in foodanige, die vast ende besloten van huyl zijn. In vochtige Herffenen magh men oock vryelick by de Olye meerder Azijn mengen, weyniger in drooge. Want den Azijn verdrooght, ende betet dien volgende den Slaep. Men kan een Oxyrhodinum bequaemlick maken, als volght: N. Olye van Plompen, Bollen, Violen, van elcx 1. onze. Water van Beconie, Nachtschade, Azijn tot een Oxyrhodinum van Rosen, van elcx een half onze. Onder een geslagen, ende daer mede het Hooft voor ende boven lauwer gestoof. Een Plaester tot het selfde.

N. Populhoen-salf, Roos-salf, met Azijn van Rosen gewasschen, van elcx 1. loot, Saet van Bollen, Vloeykruydt kleyn gestooten, van elcx een half loot, Wasch 1. loot. Te samen gemaect tot een Plaester, om op douck gestreken voor het Voor-hooft te doen. Hier toe kan mede strecken (alsoo sommige de kouw ende de nattigheyt van de Stovingen, als oock de Vettigheyt van de Olyen, ende Plaesters niet en kunnen verdragen) het volgende Saexken:

N. De Kerne van Persick-steenen, 1 onze, Gedroogde Beconye, Roode Rosen, Bilsen-kruydt, Saet van Latrouw, Bollen, van elcx 2. drachme. Alles grof gestooten, ende als een langhweygh Saexken, ofte Kuffenken, tusschen twee doucken ingestickt, ende dan wat besproeyt met Rosen-water, ende op een stoof, ofte anders werm gemaect, geleyt op het voor-hooft ende den slaep.

Het X. Capittel.

1. Werm Simpelen, die de over-blijffels van de

koude Sickten der Herffenen door by-sondere eygenschap verdrijven.

2. Hoe uyt de selve mengel-middelen gemaect en gebruyckt worden.

DE Bloemen van den LINDEN-BOOM zijn werm, ende droogh van aert, ende seer sijn van deelen. Doen groot voordeel den genen, die met Hooft-pijn. ende Draeyingen gequelt is, haren oirspronck uyt koude hebbende. Zijn mede nut, ende dienstigh voor de Popelssy, ende Vallende-sieckte. Soo wert oock de jonge Kinderen, die de Stuyppens hebben, het gedistilleert Water bequaemlick ingegeven.

MEY-BLOMKENS (*Lilium Conuallium* genoemt) wassen overvloedigh in 't Haeghsche-boech, ende zijn werm ende droogh van aert, dun makende, ende verterende. Sy werden met groote baet gebruyckt in Draeyinge, Beroertheyt, Popelssy, Vallende-sieckte. Ende het Water geeft men mede de Kinderen in, voor de Stuyppens. Sommige doen se op Wijn, om de Heugenis te verstercken, waer toe, als tot de verhaelde Gebreken, de selvige beneffens Lavenderbloemen, Rosmarijn-bloessem, de knoppen van Conflye de Grey, ende diergelijcken, in Wijn eenige dagen geweect, ende dan het Water met een helm over-ghehelt zijnde, niet alleen de Herffenen, maer oock het Hert sonderlinghe verquickt, ende versterckt.

SALVE OFTE SALYE, is werm, ende droogh in 't hoogste van den tweeden graed, de kleynste werm voor de krachtigste gehouden, ende daerom Edele Salve genoemt. Is wat t' samen-treckende van aert, ende itelst dien volgende het Bloedt, versterckt de Macgh, ende Herffenen, verweckt den verloren lust om te eten. Maer is bysonder nut, ende bequaem om de Zenuwen te stercken, ende al de gebreken die daer in uyt koude ende vochtigheyt vallen, door hare verwermdende ende opdroogende kracht, te genesen. Daerom en doen niet qualick de oude luyden, die alle morgen de bladeren van Salve op haer Borer-enbroot eten. De Schole van Salerno heeft dit kruydt soo hoogh geacht, dat sy schrijft niet te weten, hoe een Mensch komt te sterven, die Salve in sijnen hof heeft.

*Cur moriatur homo, cui Salvia crescit in horto?
Contrarium mortis, non est medicamen in hortis.
Salvia confortat nervos, manuumque tremorem
Tollit, Et ojus ope febris acuta fugat,
Salvia sal vatrix, naturae conciliatrix.*

Ofaldus:

Waerom toch sterft een mensch, wiens Hof bey Salve geeft?
Om dat voor 't Wee des doots zijn Thyn geen Kruyds en heeft.

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

54

De Saly Zee'won sterckt, weerd't beven van de handen

En bluscht de Coortseben uyt die sel en tinnigh branden.

Sy is een Heylandin, versoenster der Natuur

Die't leven als vernieuwt, en in-stord jeughdigh Vuur.

BETONYE is al van oudts by de Romeynen, ende noch in Italyen seer veel geacht, Sy komt de Herffenen to hulpe, de weick sy oock alleen door den reuck verquickt. Daerom is sy dienstigh den gene, die niet wel met het Hooft bewaert en zijn, die de Vallende-sieckte, Beroerte, ende Lamme leden hebben.

MARIOLEYNE is heet ende droog in't beginfel van den derden graed, zeer doordringende, versterkt met haren lieffelicken reuck de Herffenen, ende Zenuwen, ende ondoet in de selvige de winden, ende dicke slijmerigheden, ende de hier uyt veroisfaecte, verstoptheyt.

ROSMARYN is van de selfde gematigheyt, maer noch beter als *Marioleyne* om het Hooft, ende de Zenuwen te verstercken, als oock om de Geheugenisse, ende al de Sinnen. Helpt de Schuddinge, ende Lam-migheyt.

STECHAS, wiens bloemen ofte knopkens alleen in't gebruyk zijn, geeft een sonderling behulp aen de Herffenen, ende Zenuwen, hare koude ghebreken met matelicke wermte genesende, ende dien volgen-de seer dienstigh voor Suysfeling, Vallende-sieckte, ende Swaeremoedigheyt.

ACORUS, ofte *wel-riekent LISCH*, is verwer-mende ende verdroogende in den derden graed, be-quaem tot de koude, ende winderige gebreken van de Maegh, ende Herffenen, die hy, in de neus gestek-ken, versterckt, Geknaut zijnde maect eenen goeden adem, ende verweckt de geyligheyt, gelijk *Avicenna* schrijft.

WYNUYT is heet ende droogh in den derden gaed, bedwingt, geroken ende van buyten op-geleyt de verwaeyde Sinnen, ende ydelheyt der Herffenen, verset het swaeremoedig schricken, ende met *Oxyrho-dinum* gebruyckt versacht de Hooft-pijn van alderhande oisfaken. Het Sap met Honigh, Olye van *Res-sen*, ende Olye van *Bakelaer* vermengt, geneest de *Dowigheyt*, ende het Tuyten van de ooren, als men't dickwils in de ooren druypt, insonderheyt wat *Bever-swijn* daer by doende.

LAVENDER, wiens bloemen wy maer en ge-bruycken, is mede heet ende droogh in den derden graed, dun ende geestig van deelē. Geneest alle koude gedreken des Hoofts, als swijmeling, Slapende sucht, Beroertheyt, ende Vallend e-sieckte.

De kleyne **SANTORVE** is een behulp-middel voor de Stinkingen, de Zenuwen seer bequaem, also

sy de selvige te seer vervochticht zijnde buyten scha-de ontlaft ende verdrooght.

LAURIER is een wel bekende heester, ende by alle Schrijvers seer vermaert. De Poēten vergieren dat *Apollo* verliest zijnde op de schoone *Daphne*, ende haer vervolgende, sy verandert is in een Laurier, sulcx haren naem oock beteyckent. Hier over spreekt *Apollo* by den poet *Ovidius* sijn veranderde *Daphne* aldus aen, in 1. boeck van de *Metam.*

Indien ick tot mijn vrou u niet en kan verweven,

Noch sal in mijn gemoet u liefde niet versteroven,

Ghy sult mijn eygen zijn, en dat voor alle tijt,

Schoon gy nu tot een boom, Eylas! verandert zijt.

Ick sal ontrent uw loof mijn dickmael gaen verlusten,

Mijn luyt, en pijn, en boogh sal op uw' tacken rusten,

En als ick in het wout van jagen ben vermoeyt,

Dan sal ick komen sien hoe dat mijn boomtje groeyt.

Doch als een moedigh heldt den vyandt sal verjagen,

Sal by een groene kvans van uwe bladers dragen,

Tot loon van sijn bedrijf, en ridderlicke daet,

Terwijl een by geuygh tot aen den hemel gaet.

De plaetschen, daer veel Laurier wakt, werden ge-rekent een seer gefonde Lucht te hebben. Ende daer-om oirdeelden de oude, dat *Antiochyen* de gefontste stad was, om te bewonen, van geheel *Afyen*, dewijl het lant daer rontsom den Laurier in overvloed voort-brengt. Sulx wert oock bevestigt van den Griekischen History-schrijver *Herodeanus* in sijn 1. boeck, daer hy schrijft van een Pest die geheel Italyen door-ging. De keyser *Commodus* (seyt hy) heeft hem doen, volgens den raet van sommige Genees-heeren, begeven nae de Stadt *Lauretum*. Want die plaets koel zijnde, ende donckerachtigh door de dicke boschen van Laurier (waer van de plaets den naem treckt) werde geoir-deelt bequaem te zijn om de Gesontheyt te bewaren; als mede om de bedervinge van de Lucht te weder-staen, soo van weghe den liffelijcken reuck, als van wegen de vermaeckelijcke schaduwe der Boomen.

Den Reuck van de Laurier wert oock seer gefont gehouden in gefonde Lucht, ende sels oock goet te zijn om de Vallende-sieckte te beletten, ende't ver-stant te scherpen, waerom de Poeten eertijds daer mede gekroont plegen te werden, gelijk oock van *Petrarca*, ende andere te lesen is, ende noch de Keyser gelaurierde Poeten maect. Dan zoude goet zijn, dat hy met den kroon van den *Apollischen-boom*, haer me-de den geeft konde geven. De Bladeren zijn werm, ende droogh diep in den tweeden graed: de *Bayen*, ofte *Bakelaers* werden met andere Genees-midde-len gemengt tot verlichtinge van de moeyigheyt der zenuwen, ende by Salven om te verwermen, ende te verteren. Het sap laet men in de ooren druypen voor de Pijn, ende *Hart-borigheyt*.

PEONYE manneken is beter, als wijfken, ver-wermt in den eersten ende verdrooght in den twee-den graed, gebruyckelick in wortel, bloem ende fact.

Ver-

Verquickt wonderbaerlick de Herffenen door haren reuck, maer meerder opgeleyt ende in-genomen zijnde, stilt de onstelde Sinnen, verdriefft Schrick ende Vreesachtigheyt, helpt de sware Droomen, ende het 's nachts over vallen, ofte rijden van de *Nacht-merrye*. Dan insonderheydt is van alle tijden seer vermaert geweest voor de Vallende-sieckte, selver maer om den hals gehangen. *Galenus* gaet hier in soo breedt, dat hy schrijft een jongh kint gesien te hebben, het welcke somtijds acht geheele maenden, mits dese wortel aen den hals hangende, vry was van de Vallende-sieckte, ende die wortel namaels door ongheluck af-vallen zijnde, het van stonden aen wederom de selve sieckte kreegh. Maer wanneer de wortel, ende 't saet, het kint wederom aen den hals gehanghen werde, dat het aldan daer af bevrijt bleef. Hy, om hier in seker te gaen, seydt sulcx wederom van den hals af-genomen te hebben, ende dat het kint daer over wederom in de selve Sieckte verviel. Waerom hy daer nae dat niet meer en heeft willen besoucken, maer een groot stuck van de versche wortel wederom aen sinen hals gehanghen, waer door het van de sieckte ontslagen, ende volkomenlick genesen is geweest. Hy, hier van reden ondersouckende, meent, dat eenighe deelen, ofte dompen, die uyt dese wortel quamen, ende door den aeffem van dit kint in-getrocken wierden, de crancke ende gebreckelicke deelen des Lichaems konden genesen, ende de quade gestaltenisse der Herffenen verbeteren: ofte dat de Lucht, die de onstelde Herffenen schadelick was, eenpaerlick door dese wortel verandert, ende verbetert zijnde, de Vallende-sieckte in dit kint niet meerder veroirsaken en konden. Hoe het zy, wy en kunnen die groote, ende soo wonderbare kracht in de *Peonye* huynen daeghs niet bevinden.

T H Y M is in den selfden graed verwermente ende verdroogende, van door-snijdende kracht. Sijnen reuck is seer nut, gelijk *Plinius* getuyght, voor de gene, die de Vallende-sieckte hebben, als daer door opstaende ende wederom bekomende. Daerom is 't goet, dit kruyd tusschen haer lakens, ende ronstom haer bedde te itoven. Is mede dienstigh voor de gene die swaermoedig van geest, ende sonder reden vreesachtigh zijn, met wijn gebruyckt.

QUENDEL, ofte *Wilden Thym*, 't welck oock *Onser Vrouwen bed-stroo* genoemt wert, is van de selfde hoedanigheyt met den *Hof-Tym*, mede scherp, sijn van deelen, door-snijdende, ende dun-makende. Geroken, ende met *Oxyrhodinum* opgeleyt, helpt ende versterckt de Herffenen, so dat hy daer door de Pijn, ende Rasernye verlicht met slaep te maken. Kan nier-te-min teghen houden, ende verdrijven, van buyten op-geleyt zijnde, de Snauf, ende koude Sinc-

De wortel van *L I S C H*, ende *A L O G*, behalven datse slaep verwecken, soo stillen sy oock de Hooft-pijn met *Resifals* voor 't hooft, ende op den slagh gellreken: ende daer aen geroken zijnde verquicken de Herffenen.

(2) Van dese werden weynigh gemengde Genees-middelen gevonden, ende de voornaemste sijn *Syroop van Stechas*, ende *Betonye*, *Diacorum*, *Canf*, *Capitalis*, *Diapanias*: maer elckers Water wert bewaert; oock sommige *Conserven*, als van bloessem van *Resmarijn*, *Salye*, *Betonye*. Als mede *Wijnen* van *Salye*, *Resmarijn*, *Lavender*, ende *Olyen* van *Thym*, *Bakelaer*, *Wijnruyt*.

De Turcken pleghen de versche wortelen van *Acorus* schoon af te schellen, ende te confijten: ende daer van 's morphens met nuchteren monde wat te knauwen teghen de quade lucht, in tijde van *Pest*. Dan sy kunnen oock tot al het verhaelde gebruyckt werden, ende daer toe zijne in onse Apoteecken mede te vinden. Nu voor yet dat wy terstont geereet maeken, alser ofte de stoffe van koude sieckten te verdrooghen is, ofte de Herffenen moeten versterckt werden, soo koockt men vele van de selvighen met *Genever-besjen*, *Venckel*, ende *Anijs-saet* in *Loogh* van *Wijngaert-rancken*, ofte in Water, daer op 't laest wat *witte Wijn* by gegoten wert. Daer toe en magh men niet alleen de groene Kruyden, maer oock de gedroogde nemen, dewijl de selvige haer volkomen kracht behouden. Men kan oock eenen *Olye* tot alderhande koude Sieckten aldus toe-bereyden:

N. Baeckelaer, *Genever-besjen*, van elcx 1. loot. *Saet van Venckel*, *Wijnruyt*, *Peonye*, van elcx 3 drachme. *Salye*, *Betonye*, *Mariolene*, *Bloemen van Stechas*, *Resmarijn*, *Lavender*, van elcx een half loot. Grof gestooten, ende daer op-gegogen ses ongen *Brandewijn* tot dat alles door nat is, ende dan met twaelf ongen *Olye* gekoockt, tot dat alle den *Brandewijn* vervlogen is, ende daer na den *Olye* uyt-geperft, ende bewaert tot gebruyck.

Alle dese Genees-middelen, die wy nu by-gebracht hebben voor de overblijffels van de koude Gebreken der Herffenen, en moeten niet gebesight werden, wanneer daer groote menichte van vochtigheyt by ghemenght is. Want door het gebruyck van foodanighe heete dinghen, die door haer eyghen aert het Hooft vervullen, ende swaer maecken, wert de Sieckte vermeerdt, ende den crancken in noot van zijn leven gebracht: insonderheydt als daer geen behoorlicke Ader-latinghe, ofte andere ontlastinge voor-gegaen is. Het welck wel waer dient genomen by de gene, die in slapende Coortschen, ende *Popelsy* terstont met de heete Wateren in de weer zijn, sels daer toe oock de mont opbreken, ende dat sonder onderscheyt, ofte aensien van de gelegentheydt des Crancken, die sy aldus wel een korte sieckte, maer met eenen geen langer leven maecken.

Het

Het XI. Capittel.

1. Enckele, ende
2. Gemingde Genees-middelen om de Sinckengen tegen te houden, ende de Herffenen te verstercken.

(1)

POUCHOUT komt van een boom in West-Indyen, van waer het hier te lande gebracht wert. Heeftijnen naem aldaer *Guayacan*, ende by ons *Pouchout*, om dat het de *Pocken* geneest, die by de Indianen, een gemeene sieckte zijn, ende aldaer weynigh geacht. Want, dewijl de Nature de Genees-middelen in elck lant voort-brenghet voor de Siekten, die aldaer gemeen vallen, gelijk wy ook elders aenwysen namentlik in de Inleydingh tot de Hollantsche Genees-middelen, cap. 1. Soo laet sy oock voor de *Pocken*, een algemeene sieckte in West-Indyen, een Genees-middel aldaer overvloedigh wassen, te weten het *Pouchout*, uyt het welke de inwoonders, noch verfeh zijnde, het Sap perssen, ende daer mede de *Pocken* licht, ende haelt genesen. Het wast meest in 't eyland *San Domingo*, het welck in 't jaer 1493. door *Christofel Colombo* ondeckt zijnde, heeft daer van vele Vrouwen, ende slaven met de *Pocken* in Spaengjen gebracht, ende zijn uyt Spaengjen (daerom *Spaensche pocken* genoemt) so voort geset, die oock in 't jaer 1496. de prinsesse *Iohanna*, bruyt van *Philips*, eerts-hertogh van Oostenrijck over-brenghende, de Zeeuwen, als sy lange tijdt voor Vliissinghen lagen, mede deelden. Soo dat elck daer nae het Genees-middel heeft moeten foecken in 't lant, daer het gebrek eerst van daen gekomen was.

Het beste *Pouchout* is swaer, dick ende vast, binnen swart, buyten geelachtigh, bedeckt met een effen schors vast aen 't hout klevende, van wegen sijne vertigheyt. Het wert gehouden werm, ende droogh in den tweeden graed, zeer fijn van deelen, met sijn bitterheyt verdeylende, af-vegende, uyt-drijvende verdroogende, dun makende, ondoende van krachten. Is bequaem om te doen sweeten, om alle verrottinge, ende bedervinge te wederstaen, insonderheyt de *Pocken*, oude Zeeren, Schorfftheyt, ende alle Vuyle gebreken des Huyts. Drooght op alle *Sinckingen*, ende dunne Vochtigheden die uyt de Herffenen op d'ander Deelen vallen. Wert in een besloten vat tot elcke onse een half pint water, geweeckt, ende dan tot op de helft gekoockt met sodanige Kruyden als de sieckte vereyscht.

SASSAFRAS is een boom in *Florida* wassende, ende aldaer *Pavane* geheeten, van gedaente enen middelbaren Pijn-boom gelijk. Het hout is mede werm, ende droogh in den tweeden graed, geneest in sijn af-sietel (bereyt als van 't *Pouchout* geseyt is) me-

de de *Pocken*, ende alle Siekten, die van verstoptheyt, ende koude komen, als Water, Milt-sucht, ende diergelijke: is goet om de Maegh, Lever, ende al het Ingewant te verstercken. Met suyker wert het gebruyckt tegen alderhande koude ende vochtige *Sinckingen*, die uyt het Hooft op de Boist, ende andere Deelen neder-dalen.

SARZAPARILLA is een gewas in West-Indyen, de stekende Winde gantfch gelijk; alleen gebruyckelijck in den wortel, die best gehouden wert, als hy is taey, buyghsaem, vast, gelijvigh, merghachtigh, van binnen wit, ende die lichtelick sijn geheele lengte door gespouwt kan werden.

De *Sarza* is mede werm ende droogh van aert, ende soo sijn van deelen, dat het veel beter doet sweeten, ende oock de *Pocken*, ende d'ander verhaelde gebreken beter genesen, als de voorgaende.

CHINA, is de wortel van een kruyt in Oost-Indyen, ende eygentlick in *China*, daer het sijnen naem van heeft; de beste is swaer, vast, dicht, onvermeluwet, ende wit; wert gehouden voor droogh in den tweeden graed, met wat wermte, doch onder *Sarza*, ende *Pouchout*. Geneest mede de *Pocken*, ende andere Siekten door sweeten. Belet alle *Sinckingen*, helpt de Geraecktheyt, Lammigheyt, Bevinge, Gicht, ende alle Gebreken der *Zenuwen*, ende andere die uyt koude, ende vochtigheyt haren oirspronck nemen.

PALMEN-HOUT heeft mede een verwermdende, ende verdroogende kracht, ende wert by sommige in plaetsche van *Pouchout* gebruyckt. Ende al-hoe-wel sulcx *Dodoens* niet aen en staet, soo verseker nochtans *Lobel* bevonden te hebben, dat een drank van 't selde de *Pocken* genesen heeft. Belet mede de *Sinckingen*, ende alderhande koude gebreken der *Zenuwen*, insonderheyt de *Treckinghe*, ofte *Kramp*, gelijk wy in 't tweede Boeck des tweede deels van de *Schat der Ongesontheyt* cap. 9. in de verhandelinge van de *Kramp* breeder zullen aen-wijfen.

Agallochum, ofte *Ligum Aloës*, dat wy **PARADYSHOUT** noemen, wast in *Malacca* ende *Samatra*, is heet ende droogh in den tweeden graed, bitterachtigh, t'samen-treckende, ende welruyckende. Versterckt al het Ingewant: maer drooght bysonderlick, verfrist de Herffenen, ende vermeerdert het *Verstant* so in de mont geknaut, als van 't gebrande den roock door de neus-gaten op-getrocken.

NARDUS, wiens zaet alleen gebruyckt wert, is heet ende droogh in den derden graed, ende dun van deelen. Heeft de selde kracht van *Syrax*, ende dien noch stercker. Want gestooten, ofte gerooft, ofte alleen op 't vyer gedrooght, en werm gemaect, ende in een doecxken, tot een popgen geknoopt, ende daer dickwils aen geroken, drooght de Herffenen, verteert alle vochtighe *Sinckingen*, die

strecken is seer goet tegen het opstijgen van de Lijfmoeder, verquickt mede de Geesten door sijnen aengenamen reuck, dan en doet even-wel so veel dienst niet aen het Hooft, als *Muscus* ende *Amber*: hoewel die mede, doch niet soo seer, de swacke ende heete Herffenen schadelick zijn.

MUSKELYAET komt ons van Indyen, alwaer het groeyt in den navel van seker beest, een geyt gelijkende, maer veel grooter. Als dit ritstigh wert, so swelt sijnen navel dick op, ende wert gelijk een verheven apotheuyn vol grof bloet: op welke tijt het beest, als dul ende ontfinnig zijnde hem onthout van eten ende drinken, ende rolt gestadig over d'aerde, waer van den uytspulende ende opgespannen navel doorbreect, daer uyt borstende dat dick ende grof bloet, siende bruyn-geel, ende daer nae een seer lieflicken reuck van hem gevende. Dit van de Jagers vergadert zijnde, wert in vellekens van de seive beesten, die te voren by haer gevangen waren, gesteken, ende bewaert. *Linschoten* verhaelt in 't 23, Cap. van sijn Oost-Indische Reyden, dat de Chinese dees beesteen gedoot zijnde sommighe dagen begraven, ende dan verrot, ende met slagen wel gemorwet wesende, het bloet ende 't vleysch onder malkanderen vermenigen, ende daer van ronde ballekens maken, die de Portugysen *Papo* noemen, ende over al vervoeren.

Muskelyaet is heet, ende droogh in den derden graed, seer dun van deelen, ende verquickt de Geesten door sijnen reuck, versterckt de verkoude Herffenen, verdrooght de vochtighe Sinckingen, stillt de verouderde Hooft-pijn, te weten de gene, die door overtollige koude Slijmerigheyt groeyt is.

Deze drie zijn seer lieflick van reuck, ende werden gehouden, de Liefde te maken, om dat sy verwerpen, ende de Geesten op-wecken. Maer *Wier*

roock, ende andere van swaren reuck, die men al van outs in de Kercken gebruyckt heeft, trecken de Geesten in, ende maeken derhalven het Herto genegen tot den Godts-dienst; waerom oock by de Joden verboden was, de selvige te brenghen tot ander gebruyck, als van haer Kercken.

WIEROOCK, nae het schrijven van *Galenus*, ende *Avicenna*, is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, dan moghen in heyde wel nae het eerste gelijk gestelt wesen. Hier van werden de koude Sinckingen, soo inwendighe nae de Keel, Longen, ende Maegh, nae de Tanden ende Wangen, als de uyt-wendige tegen gehouden, ende ten deele verdreven; ende opgedrooght, so door sijnen reuck, als van buyten opgeleyt in manier van een Plaester.

MASTICK, is een harde herft uyt den boom *Lentiscus* vloeyende, heeft eenen gematighden aert in hitte ende koude, maer eenen droogh-makende in den tweeden graed, ende 't samen-treckenden. Verdickt ende houdt tegen, met sijnen roock, de dunne Sinckingen, ingellickt beschermt ende versterckt de Herffenen, die met dunne dampen gequelt werden, insonderheit in Coortschen, Vallende-sieckte, Suytelinge, ende diergelijke, die haren oorspronck van onderen hebben. Men maect een plaesterken van *Mastick*, met een heet yser op een stuccken swart armeyde uyt-geperst, ende op den slag van 't hooft geleyt voor de Sinckingen.

Den roock van **VERNIS**, ofte *Gomme van Geneveren*, is wat meerder 't samen-treckende, ende stercker al de *Mastick*, om de overvloedige Vochtigheyt des Hoofts op te droogen, ende de Sinckingen te stelpen: maer de gomme selve en is even-wel soo goet niet om van binnen te gebruycken.

(2) Uyt de verhaelde Droogen zijn weynigh Mengel-middelen in den Apoteeck gereet, maer de saeck sulcx vereysfende, konnen wel terstont gereet ghemaect werden. Men weeckt, ende koockt, als geseyt is, het verhaelde Hout, ende 't ander wert gemeenlick gestooten tot poeyer, streckende voor verscheyden ghebruyck. Een 't samen-treckende Roockingh voor dunne, ende seherpe Sinckingen bestaet uyt gestooten *Rode Rosen*, *Mastick*, *Vernis*, *Amber-steen*, van elcx 1 loot. Maer om dicke ende koude tegen te houden, ende de Herffenen te verstercken *N. Amber-steen*, *Nardus-saet*, van elcx 1 loot. *Styrax*, *Benzoin*, van elcx 3 drachme. *Foelye*, *Nagelen*, *Noten Muskaet*, van elcx 3 drachme. Alles grof gestooten, tot een roockingh voor 't Hooft. Dan *Mastick*, ende *Myrrhe*, van elcx 1 onçe in *Rose-water* gesmolten, daer by doende het voorschreven poeyer, konnen tot Pillekens ghemaect werden, seer nut om te roocken. Het volgende Poeyer is bequaem om op 't Hooft gestroyt de Sinckingen te beletten. *N. Mastick*, *Paradijs*

dijst-bout; Amber-steen; Nagelen; van elcx 3 drachme. Roode Rosse; Mariolyne; Foelye; Noten Muscaet; van elcx 2 drachme, tot een poeyse. Men maect oock een Kuffenken, jae wel een gehele Muts om het Hooft teghen de Sinkingen, ende Koude gebreken te beschermen. N. Mariolyne, Roode Rosse, Bloemen van Rosmarijn, Lavender, Stechas, Salye, van elcx een half loot. Curoen-schellen, Mastick, Foelye; Noten Muscaet; Nagelen; van elcx 3 drachme. Grof gestooten tusschen boom-wol gestroyt, ende in rooden taf gestickt tot een Muts. De Herffenen werden oock veriterckt, ende opgedrooght, door Popken; uyt welriekende kruyden ghemaect, ofte in gedaente van een Appel gelijk.

N. Geroost Nardus-saet; Lavender; Noten Muscaet; Nagelen; van elcx een half loot. Amber-grijs, T. scrupel. Gestooten in rooden taf gebonden voor een Popken om aen te ruycken. De Ruyck-appels werden aldus bereyt: N. Mariolyne, Roode Rosse, Lavender, van elcx 2 drachme. Paradys-bout, Foelye, Noten Muscaet, Nagelen, van elcx 3 drachme. Syrax, Benzoin, van elcx 1 onse. Alles kleyn gestooten, ende met slijm van gomme Dragant gemengt, ende dan gemaeckt tot door-geboorde Appelen, bestroyt met Muscaet, ende Amber-grijs, van elcx een half scrupel, tot ruyck Appelen.

Het XII. Capittel.

Enckele ende Gemengde Genees-middelen voor de Qualen van de Longen, en de Borst.

1. Versachtende;
2. Snydende;
3. Geneesende.

DE Qualen, ende Gebreken, die soo de Borst, als de Longen aenhangen, werden meest, nae dat het Lichaem wel gesuyvert, ende de Sinkingen opgehouden zijn, wech-genomen, ofte door versachten, ofte suyveren ende dun-maken. Waer toe uyt de openende Genees-middelen bequaemst zijn, de welke door-snijdende, ende suyverende, niet seer en verhitzen, ofte verdroogen, noch oock scherp ende schrael zijn; maer versachten, ende ten deele vervochtigen, gelijk gepelde Geest, Rozijnen, Amantillen. Men mach oock somtijts wel wat scherpere gebruycken, maer met Mede, Geest-water. Soete-wijn, ofte eenigh versachtende nat. Nu de schraligheyt van de Stroot, ende de Borst wert versacht door de volgende, die oock met eenen den brant uyt-blussen.

(1) **SOET-HOUT** gematigt in de wermte, ende redelick vochtigh, versacht al wat rouw is, insonderheyt de Stroot, geneest den droogen Hoest, korten Aeffem, daer andere vochtigh Dors verwekt, soo doet het, door sijne vochtighheyt, den selven overgaen.

KNOLELEN zijn werm by, nae in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, mer een afvegende ende openende kracht. Haer af-sietel, ofte noch liever t'sap, dat uyt de selvige gekookt zijnde, geperst wert, is seer goet voor de gene, die Hoesten, ende Heesch van verkontheyt geworden zijn, gedronken met Suycker, ofte wat geschuymden Honigh. Het selvde is oock een nut, ende liefflick Gorgel-waer voor de Sprauw.

SOET PRUYMEN zijn matelick verkoelende, maer vervochtigen in den tweeden graed, maecken den Buyc wecke, ende verwecken sachten Kamer-ganck. Verslaen den Dors, ende versachten de Borst ende Stroot.

In Syrien, ende Egypten wast een boom den Pruym-boom niet seer ongelick, die vruchten ofte besyen geeft in de Apoteken met een Arabisch naem **SEBESTEN** beken, ende gelijkste veel soeter zijn, als de Pruymen, soo zijne oock krachtigher om de Borst te helpen. Sy versachten den Hoest, de Heescheyt van de keel uyt scherpe ende zoute Sinkingen veroorsaect; beteren de Engborstighedyt, Longher-sucht, Zijde-pijn, ofte Pleuris.

JUIUBEN zijn mede een vrucht van de selve plaetsche, ende aert, als de Sebesten, te weten, matelick verkoelende, ende vochtigh makende. Sy zijn nut, ende bequaem om te versachten de rouwigheyt van de Kele, Borst, ende Longen: zijn oock goet tegen den Hoest, Bloet-spuwen, ende andere gebreken, die uyt zoute, ende scherpe Sinkingen haeren oirpronck nemen.

ROOM VAN GERSTE, dat is, die mortw gekookt zijnde door-geslagen is, verkoelt, vervochtigh, ende versacht, verslaet den Dors, suyvert sonder samen-treckinge, ende loopt lichtelick in de Borst.

Sap van soete **AMANDELEN** versacht de Stroot, ende de Longhen, doet de Vochtigheden uyt de Borst opspouwen: dat uyt bittere Amandelen gedruckt wert, brengt de harde, ende taeye Fluymen beter op.

Saet van **MALUWE**, om dat het vervochtigh, ende versacht, wert de Aembortige te drincken gegeven, helpt door eygenschap de Borst, ende de Longen, ende versacht een baersche stem.

Saet van **COTTON**, ofte **BOOM-WOLLE**, dewijl het de dichligheyt versachtende dun maeckt, is bylonder goet om den Hoest, ende de gebreken van de Borst te genesen.

VIOLLEN matigen de heete, ende scherpe Vochtigheden, ende verquicken met vochtigh maken, de Longe, wiens rauwe wegen sy oock versachten.

GOMME DRAGANT, die suyvert, doorlichtigh, dun, gladt, effen, ende wat soetachtigh van smaek is, wert voor de beste gekeurt. Vervochtigh in den eersten, ende verkoelt in den tweeden graed.

Is seer bequaem teghens alderhanden Hoest, Rouwigheden van de Kele, ende Strote, Heeshey, ende alle scherpe dunne Sinckingen op de Borst, ende andere deelen.

GOMME VAN ARABYEN, dat is de gene, die uyt den *Acaye-boom* traent, doorluchtigh als glas, ende gelijk wormkens (t welck de beste is) t'famen getrocken, is verkoelende van aert, ende mate-lick verdroogende, dan dewijlfe een klevende, ende papachtige eygenschap heeft, soo geneest sy alle Rouwigheydt, sonder evenwel de Maegh te ver-
slappen.

PINGELS, dat is, de Keerne van *Pijn-appels*, zijn werm in den eersten, ende vochtigh in den tweeden graed, versachten, ende suyveren de Borst, ende doen de dicke, taeye, ende etterachtige Fluymen opkome. Ende zijn derhalven voor de gene die de *Terring* hebben, ende uyt-droogen. Dan sy en dienen geensins de gene, die veel met Hoofst-weer ge-
quelt zijn. Want sy bewaren het Hoofst, ende en werden oock niet haest, noch licht in de Maegh verteert.

De selve heylsaemhey, ende hindernisse met de *Pijn-keernen* hebben de **PISTACYEN**: dan om datseal versachtende wat bitterachtigh ende t'famen-treckende zijn, so verlossen sy de Borst, ende Longe van verstoppinge.

HASELNOTEN zijn middelmatigh in koude, ende hitte, als sy versich zijn. De keernen gerooft beletten de Sinckingen: maer rauw ende versich genefen den verouderden Hoest, dan bewaren de Maegh insonderheydt die van ouderdom verdrooght zijn, die oock een quade Kele veroirsaken.

HONICH wert, gelijk bekennt is van de Byen gemaect, ende by haer uyt de bloemen, ende wel-ruyckende kruyden gesogen, waerom hy oock van de selve eenigen aert ende kracht behout. In *Syryen* ende elders; daer de Byen niet als Alflen en genie-ten, is den Honich bitter van smaect. Soo is oock den Honich, ende de Mede, die daer van gemaect wert, uyttermaten lieflick, ende wel-ruyckende, die van *Languedec* ende *Provence*, in t'uyterste van *Vranckrijk*, ende ons door *Marselle* overkomt; dewijl aldaer (gelijk ick met groot vermaect gesien hebbe) gantsche velden zijn, eenige daghreyfen lang, met niet anders als *Marioleyne*, *Thijn*, *Rosmarijn*, ende diergelijke wel-ruyckende kruyden, waer uyt de Byen eenen seer aengenamen Honich trekken. Even-wel de *Ridder Conelme Digby*, Raets-heer in den bysonderen raedt van den Koningh van Groot-Britannyn, gelijk sijne Ed. in t'onderzoek van alle wetenschappen wonderbaerlick soighvuldigh is, ende insonderhey in de natuyrlieke wijfhey, heeft my geseyt uyt alle gewesten, selfs oock uyt *Turckyn*, *Honich* ontboden te hebben, dan dat de Spaensche de beste was. Den Honich is werm ende droogh in

den tweeden graed, suyvert sterckelick, ruymt de Borst, ende maect den Buyck weeck. En dient niet als gekooct gebruyct; want rauw zijnde verwekt hy windt, ende beschadicht de Maegh.

SUYCKER en is soo heet, ende droogh niet als den *Honigh*, ende gelijk het soeter, ende lieflicker is, so doet het oock alles sachter als den *Honigh*, ende en is de Maegh niet tegen. Hier van is breeder te sien in t'1. Deel van den *Schat der Gesontheyt* op t'9. cap. van het 3. boeck.

THERMENTHYN is verwermende, suyver-makende, ende af-vegende, daerom suyvert hy de Borst, ende treckt daer alle verrotte Vochtigheden uyt, met *Honich* ofte *Suycker* gemengt. Ende is goet voor de Engborstige, *Bloet-spouwende*, ende *Uytterende Menichen*.

Uyt de verhaelde *Simpelen* werden *Mengel-middelen* gemaect, ende in de *Apotcken* gereet gehou-
den *Syroop van Violen*, van *Soet-hout*, van *Liuuben*, *Diatragacanthum frigidum*, *Loch*, ofte *Eclégma é pino*, *Pistule alba*, ende *B. chica*. Tot welcken eynde oock andere dadelick konnen gereet gemaect werden, als mede eenige versachtende drancken, die wy *Borst-drancken* noemen, bestaende uyt *Gepelde Gerste*, *x. hant vol*, *Lange Rozijnen* 2 ongen, *Liuuben*, *Sebesten* van elcx 9. *Soet-hout* een half loot, in water tot een pint gekooct voor een *Borst-dranck*. So kan men oock de *Pingels* siedem, tot datse moruw zijn, ende dan gestooten gelijk de *Amandelen*, ende daer *Suyker* by gedaen, ende *Corinthen*, ende dat met *Hoender-lap*, ofte diergelijke in-genomen. In *Italyen* werden van de *Pingels*, als oock van de *Pistacyen* *Marscepeynen* gemaect, die sy *Pignocchiate*, ende *Pistocchiate* noemen.

(2) Maer de volgende suyveren de gebreken van de Borst, ende Longen, door haer af-vegende ende dun makende kracht,

ROZYNNEN, die soet zijn, de keernen uyt-ge-
men (alsoo die stoppen) hebben een matelick ver-
wermende, ende verdroogende kracht, als oock ver-
sachtende, ende af-vegende. Daerom zijn sy goet tot de rouwigheden van den *Siroot*, teghen den *Hoest*, *Engh-borstigheydt*, ofte moeyelick herha-
len des *Adems*, als mede om de slijmerighe taeye *Vochtigheden* van de *Borst* te doen rijfen, ende ver-
teren.

VYGEN zijn werm in den eersten, ende droogh in t' beginsel van den tweeden graed, sijn van stoffe. Hebben een af-vegende, scheidende, dun-makende, ver-wermende, ende verterende kracht, suyveren in-
sonderhey de *Borst*, zijn bequaem voor verouder-
den *Hoest*, ende oude qualen van de *Longe*, verlicht-
ten den korten *Aeffom*, ende versachten de rouwe
ende heesche Kele. Van de *Vygen*, ende *Rozijnen* is
breeder geschreven in den gemekten *Schat der Ge-
sontheyt*, op t'8. cap. des selfde 1. Deel en 3. boeck.

VENUS-HAYR is verdroogende, ende dunmakende van aert, in hitte ende koude middelmatig. Het is seer goet om de dicke, taeye, ende slijmerige Vochtigheden van de Borst, ende Longen te doen rijpen, rijfen, ende op te brengen, ende derhalven bequaem voor het Pleuris, Engh-borstigheyt, Ontteckinge van de Zijde ende dergelijke. Dan in onse Aporeken gebruycken sy in plaetsch van *Venus-hayr* de **STEEN-RUYTE**, een kruyt het ander niet qualik gelijkende, het welk alomme op de oude mueren wast, Is mede van aert ende krachten het *Venus-hayr* niet ongelijk. Want sy rijpt de rauwe slijmerigheyt van de Longe, ende doet de selve op komen, verdrijft de koude gebreken van de Borst, verlicht den korten Aeffem, ende versacht de pijn van de Zijde.

HYSOOP is bitterachtig ende scherp van smack, dun van stoffe, openende, door-snijdende, ende suyvermakende van krachten. Is eygentlick nut ende bequaem voor alle koude gebreken van de Borst, ende Longen, welckers grove ende dicke Vochtigheden hy door-snijt, ende veroirfaecht datse gemakkelick opgebracht werden. Hy geneest de kortheyt van den Aeffem, ende den verouderden Hoest; insonderheyt als hy gekooct wert met *Honigh*, *Rozijnen*, *Vijgen*, ende *Wijn-ruyt*, welck af-sietfel een gantsch suyvermakende kracht heeft.

MALROVE jaecht de dicke slijmachtige vochtigheyt uyt de Borst, wert nuttelick in-gegeven de Hoestende, Aemborstige, Uyt-terende Menschen. Want sy suyvert insonderheyt de etterachtighe Fluymen.

OREGO met Honigh gemenght, ende daer een Licking af bereyt, geneest den ouden Hoest, opent ende suyvert de verstopte Longeren, ende de Borst, geneest het af-gaende Pleuris, ende pijn in de Zijde.

CALAMINTE dun makende, ende verdeelende van kracht zijnde, is bequaem voor de gene, die haren Aeffem niet als met het Hoest ende Borst regt over endt en kunnen halen.

AVERRONE is heet ende droogh verre in den derden graed, ende dien-volgende van sijne deelen, van verbreydende, ende verterende kracht, waer doorse doet scheyden alle slijmerighe, ende taeye Vochtigheden. Is seer behulpigh, insonderheyt het Saet, den genen, die haren Adem niet wel en kunnen gescheppen, ende verstopt op de Borst zijn, die den Kramp hebben, ofte met Treckinge, ofte Spanninge der Zenuwen gequelt zijn.

De Wortels van **BOOM-VAREN**, gebruyckt (als hier voor in t. I. Deel 4. Boek en cap. 5. van de *Schat der Ongesontheyt* verhaelt is) jaghen de dicke slijmerigheyt uyt den lijve, insonderheyt, dewijl sy soet, ende versachtende zijn, uyt de Longen.

De **WILDE SAFFERAEN**, dat is het morgh

van t Saet, suyvert ende opent, drijft eygentlick uyt de Borst, ende Longe de taeye ende slijmerige Vochtigheden, maect een heldere Stem.

LISCHE geneest, met Bloem, ende Wortelen, alle verouderde gebreken van de Borst ende Longen, hare Fluymen sachtelijck op-brengende.

ALANT-WORTET is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, seer bequaem om alle dicke, grove, ende taeye slijmerigheyt, die in de Borst ende Longen vast steoekt, losch ende rijp te maken, ende te suyveren. Derhalven helpt hy de gene, die eenen verouderden Hoest hebben, die haren Adem niet en kunnen halen, als met opgereehten hals. Is oock goet voor Treckinge van Zenuwen, Windachtigheyt, ende een swacke Maegh, als mede om t Water, ende de Stonden af-setten.

THYM, gelijk hy de verstoptheyt van de Lever, ende t Ingewant opent ende suyvert, so doet hy oock het dick ende taey Slijm uyt de Borst, ende Longen opkomen, ende is derhalven seer bequaem voor de Aemborstige met Honigh gebruyckt. By-nae al de selvighe kracht hebben *Thymbra*, ende *Satury*, ofte *Keule*.

GENEVER-BOOM is heet, ende droogh, in den derden graed; dan de Bessen zijn wat minder verdroogende, ende verdunnen de dicke ende taeye Vochtigheden. Helpen de gebreken van de Borst, den Hoest, Opblasinge, ende Krimpinge inden Buyk. Sommige hebben geloof, dat het geraspt hout ingenomen zijnde, doodelick was; dan sulcx wert wederly by *Matthiolus* in sijn Uytlegginge op den Grieksch *Diocorides*.

SESELI van *Marselle*, by sommige *Sermontoyne* genoemt, is verwerende, ende verdroogende in den tweeden graed. De Wortel ende t Saet zijn geheel sijn van deelen, genesen de Eng-borstigheyt, ende als men den Adem niet scheppen en kan, als met uyt-gereckten hals, verdrijven alle Windachtigheyt, ende verstercken de Maegh, ende t Ingewant.

SPEER-WORTEL is heet, ende droogh, scherp, ende bitter, dun van deelen, ende een weynigh t'lammentreckende. De Wortel suyvert alle het Ingewant met dun maken van de grove, ende taeye Vochtigheden, ende verlicht den Hoest, die uyt Sinkingen voort gekomen is; twee drie mael opgesoden, ende dan in spijsse gebruyckt ontlast de Longen van haer slijmerigheyt.

CALFS-VOET is heet ende droogh in den tweeden graed. Heeft alle de selfde krachten van *Speerwortel*, dan veel slapper.

AJUYN, **ZEE-AJUYN**, **PARVEE**, **LOOCK**, **LOOCK SONDER LOOCK**, hebben een scherpe en verhittende kracht, waer door sy in alle het Ingewant, maer voornamentlick in de Borst de dicke ende taeye

taeye Vochtigheden verdunnen, ende fuyveren: dan *Pareye*, ende *Loock sonder Loock* jagen insonderheyt de dicke ende etterighe Fluymen uyt de Longhen, ende fuyveren de Stroot-pijpkens, in *Gerste-water* ende *Mede gefoden*, ofte met *Kerfse*, ende *Honigh* tot een Lickingh gemaect. Indien sy te voren eens ofte twee-mael van water veranderen, ende wat opfieden, soo verliesen sy veel van hare scherpigheydt, maer met eenen oock van haere krachten.

SAFFRAEN verwermt in den tweeden, ende verdrooght in den eersten graed, ende is daerom verdouwende, ende verterende. Het matelick gebruyck van den *Saffraen* is de Herfsten seer nut, ende bequaem, verwackert de Geesten verquickt de Sinnen, beneemt de slapericheydt ende loomicheydt des Hoofst, waer door hy seer dienstigh is in *Leibargye*, dat is, Slapende Coortfche, verheught het Herte, ende doet alle droefheydt aen een zyde stellen. Dan te veel, ende, soo men seyt, drie vierendeel loots in-genomen, maect de Menschen soo vol blijdschap, dat se hen selven te bersten lacchen. Want daer door werden de levend-maekende Geesten niet sachtjens van het Herte door het geheele Lichaem gesonden, maer met geweld uytghedreven, waer op noodfakelick de doot volght. Daerom en dient hy niet als matigh in genomen, te weten van een half scrupel tot een half drachme, ende is dan dienstigh om de rauwe Vochtigheden van de Borst tot morwigheydt, ende rijpigheydt te brengen, ende de verstoptheydt van de Longhen wech te nemen. Waerom hy sonderlingh behulpigh is voor de gene, die Engh-borstigh zijn, ghelijck *Camerarius* getuyght, ende *Cardanus* verhaelt, met het selve alleen veel Eng-borstige geholpen te hebben, dat hy daerom oock noemt de Ziele van de Longhen. Is niet minder bequaem voor de gene, die Hoesten, die Pleuris, ende pijn in de Zijde hebben.

GENGBER, wit, ende niet gegaet, goet van reuck, scherp-bijtende op de tonge, noch versch zijnde, is heet in den derden, ende droogh in den eersten graed, maer de drooghe verwermt, ende verdrooght in den derden graed, ende doet al dat Peper vermagh, doch wat tragelicker, dewijl hy grover van stof is, als de Peper, ende altijd eenighe onverwinnelicke vochtigheydt behout, die haer soo lichtelick doet steken, ende vermeluwen. Hierom wert den *Gengber* by alle onse Schrijvers een vervogtende kracht toegeschreven, sommige hem stellende vocht in den eersten, andere, sulcx niet genoeg zijnde, ende dat berispende, vocht in den tweeden graed, als of de vochtigheydt van de stoffe noodtfaekelick moete veroirsaken een vochtigh-makende kracht. Indien dit vast ging, soo zoude Brande-wijn,

ende vele Kruyden, die in 't water wassen, ende hier te lande uyt de slooten gebaelt werden, scherper op de tong, als peper, oock vervochtende van aert moeten wesen. Hy verdunt de dicke vochtigheden in de Longen, ende verteert de dunne. Is een goet ende gereet Genees-middel voor den verouderden Hoest, Eng-borstigheydt, ende alle Koude gebreken, insonderheyt die versch in Indyen, ende niet die hier te Lande in kalck geweeckt, met gekookte fuycker in-geleyt, ofte geconfijt is.

ARISTOLOCHIA, soo wel lange, als ronde, is heer, ende droogh in den derden graed, bitter ende scherpachtigh van smaect, af-vegende, fuyverende, ende verterende van krachten: maer de Ronde is sijnder van stoffe, ende krachtiger om de dicke ende grove Vochtigheden te verdunnen, ende de verstoptheden, daer uyt bestaende, te ontdoen ende te openen. Derhalven valt sy seer bequaem voor de gene die Aemborstigh zijn, ofte het Pleuris hebben.

GENTIAEN, te weten de Wortel is mede bitter van smaect, ende van de selfde hoedanigheden. Heeft groote kracht om dun te maken, te fuyveren, afte vegem, ende van verstoptheydt te verlossen, ende dat soo sterck dat hy selvs Ofsen, ende Paerden, die niet alleen en kuchen, maer niet meerder voort en kunnen, in-gedroncken zijnde, kan helpen.

MYRRE wort door-geslickt de groote van een Erweet voor den verouderden Hoest, Eng-borstigheydt, Pijn in de Borst, ende de Zijde.

PISSEBEDDEN, ofte **SEUGEN** hebben een by sondere kracht, om de Longhen te bevrijden van verstoptheydt uyt dicke, ende taeye Vochtigheden. Men walchtse eerst met wijn, ende nae datse dan in anderen wijn geweyckt hebben, persmen die wijn uyt, ende geeft hem te drincken, ende is een wonder Genees-middel voor de Engh-borstigheydt.

(3) De Volgende zijn door een sonderlinge gave nut ende dienstigh voor de Teringe.

SCABIEUSE is werm, ende droogh heel diep in den tweeden graed, dun ende fijn van deelen. Suyvert de Longhe, niet alleen om hare bitterheydt, maer oock door in-geboren aert) soo krachtigh, dat sy mede hare Aposteunen, als oock het Pleuris door doet breken.

DUYVELS-BEET is van den selfden aert, ende kracht met de *Scabiesse*, soo genoemt, als of de Duyvel, uyt nijdigheydt van sijn deught, een stuck van de Wortel gebeten hadde.

PIMPINELLE is werm, ende droog in den tweeden graed, fuyverende ende t'samen-treckende; een seer bequaem Genees-middel voor de gene, die de *Teringh* hebben. Want het steipt het Bloet-spuwen, fuyvert ende reynight de vervuylde ende etterighe

Swe-

Sweringhen, drooght op, ende ghenceft wonderbaerlick.

HOUF- BLADEREN noch groen zijnde vallen ten naefen by gematight; maer gedrooght zijnde, werden werm, ende wat scherp. Sy genesen den ouden Hoest, ende de gene die haren Adem niet wel verhalen en kunnen, als met opperechten hals. Den roock uyt een pijp, gelijk men Taback doet, gesogen, fuyvert de Longen so sachtelick, dat hy geloof wert alle de Aposteunen van de Borst sonder eenige schade te kunnen doorbreken.

WAEI-WORTEL is werm ende droogh in den tweeden graed. Hy stilt den Hoest, doet het Bloetspouwen ophouden, fuyvert de etter, die in de Borst, ende de Longen vergadert was, de selve oock wonderbaerlick heelede.

De gedrooghte **VOSSE-LONGEN** hebben een bysondere eygenschap voor de Aembortige, heelen de sweringen der Longen, ende verstercken de selvige.

BLOEM VAN SWAVEL is seer bequaem in alle Gebreken van de Longhe, Engh-bortigheydt, Sinckinghen, Teringhe, ende alderhanden Hoest. Men kan daer toe Nemen een half vierendeeloot, met even-veel Suycker Candy, ende slurpen dat in een Doyer van een Ey. Gemeenlick werden daer Koecxkens afgemaeckt met Suycker in Rosen-water gefmolten, ende tot volkomen lijvigheydt gekooct, een drachme voor een onçe Suycker. Dan alsoo de *Bloem van Swavel* in de heete Suycker komende, seer lichtelick alsgeers by malkanderen gaet, soo menghe ick de selve liever met *Conserve van Rosen*, die mede soo goet voor de Teringhe is, dat eenighe schrijven de selvige door haer gebruyck alleen genesen te zijn. De Bloem wert uyt gestoote Swavel met een helm overgehaelt, gelijk onder andere te sien is by den Françoischen *Quercetanus*, ende den Duytschen *Crollius*. Dese schrijft wel, dat her rauw swavel geen gebruyck (te weten inwendigh) in de Genees-konste en moet hebben, 't en zy 't gene, dat men *Sulpher scissile* noemt, het welck (gelijck de Bloemen door het gemaeckt vyer) door het natuyrlieke opgedreven, ende alsoo meerder gekooct, ende verdunt wert. In de Landouwe van *Cracottin* in Polen is foodanige *Swavel* door wonderbare konste der Nature. Het selfde geschiet oock in 't Koninghrijck van Napels, ontrent het oude stedeken eertijds (*A*) *Puteoli*, nu *Pozzomii* genoemt ('t zy nae de Putten die daer ontrent zijn met heet water, ofte nae den stanck van de brandende Swavel, ende Aluyn) vier mijlen van de stad (*B*) *Napels*. Hier schrijft *Crollius* dat hy eertijds met begeerte gesien heeft den Swavel-bergh (*D*) *Vesuvius*, (tegenwoordigh *Monte di Somma* genoemt, leggende recht over Napels) die gestadig brant. Dan het schijnt, dat hy sulcx alleen met begeerte gesien heeft,

also dien bergh noch op sijnen tijde, noch eenige hondert jaren te voren niet gebrant en heeft, maer schoone wijngaerden gedragen van Muscadel-wijn, gelijk ik selve gesien hebbe, aldaer op de plaette zijnde in 't

jaer 1616. Maer het is waerachtigh, dat hy in oude tijden gebrandt heeft. Want soo lesen wy in een brief van den jongen *Plinius* aen den history-schryver *Tacitus*, dat sijn oom *Plinius Secundus* (wiens Natuyrlieke Histoye wy noch hebben) uyt weertgierigheydt in groot onweder hem daer ontrent begeben hadde, ende dat hy door den dicken damp van de brandende Swavel gestickt, ende ghestorven is. Waer over hy als veel schrijvende, ende onvoorsichtigh stervende overgehaelt werd van den Italiaenischen poët *Petrarca* in sijn *Triumpho di Fama*:

*Ment'io mirava, subito hebbit scorto
Quel Plinio Veronese suo vicino,
A scriver molto, a morir poco accorto.*

Maer desen grooten brandt, geschiet ten tijde van den Keyser *Titus Vespasianus*, is soo schrickelick geweest (gelijck seer wel by den Griecckschen history-schryver *Dion Cassius*, ende andere beschreven is) dat de asch daer van, niet alleen over de stad *Romen* door de heftige winden gedreven is, maer oock over zee in *Afrijcken*, ende *Egypten*; dat mede de *Vogels* in de siedende zee gekookt wierden, de *Vogels* in de lucht stikten; dat de nabuyrige, ende van outs vermaerde steden, *Stabie*, *Herculanum*, ende *Pompey*, met asch ende steenen overstolpt zijn geweest. Desen brandt wert met een aerdigh dicht beklaght van den Latijnschen poët *Martialis*, die oock seyt, dat den Bergh 't sijnen tijde, groen ende vermakelick stont van wijngaert-rancken, ende seer leckere wijn voort-bracht, *Epigr. 44.*

Dit wa
Die to
Hier w
Dat m
Diet
Ten
De v
Die wa
De gro
En Par
Dach
Die qu
Want
Bequa
Maer
't is al
Die w
Als en
Hy gli
Sijn gr
Door v
Ofboon
Nu is
Soo wr
En dan
Te ge
Die a
reghen
voor n
groeye
brant g
in het
Capit
gemee
ge Goo
den w
plaetf
gewijs
hevel
Swavel
tijds v
Srrabo
finus,
soo uy
ongelu
ende g
hollen
dreunt
kanten
eenen
de pla
pels,
stinck
Albert
ta P
van he

Dit was een schoonen berg; omringt met vrugtbare lant,
 Die tot zijn hooghsten top met wijngaert stont beplant.
 Hier wiert een gulle druif van edel naer gewollen,
 Dat menigh destigh vat was machtigh op te vollen.
 Dies wasser groot vermaeck en alderhande vreught,
 Ten goede van het lant en van de rauwe jeught.
 De vinder van den wijn met al sijn met-gesellen,
 Die was van outs gewoon sijn woningh hier te stellen.
 De grooten Hercules die was hier oock bekent,
 En Pan met sijn gevolg die quam'er veel ontrent.
 Doch Venus boven-al met hondert velt-Godinnen,
 Die quam in dit gewest haer eerste rey beginnen.
 Want in het ganische lant en was geen ander kust
 Bequaemer tot vermaeck, en ongemeene lust.
 Maer nu is hier, vylae! een vreemt, een ander wesen,
 't Is al in roock vergaen wat eertijds wert gepresen.
 Die wt-beroemden bergh en is nu anders niet
 Als enkel cogen-pijn, en smigh ziel-verdriet.
 Hy gliemt gelijck een vyer, en brant gelijck een oven,
 Sijn groent is over-al met aschen overtoven.
 Door voncken afgesenght, soo dat geen ackerman
 Of boom in dit gewest, of wijngaert plant en kan.
 Nu is mijn hoogste wensch, dat aen de strenge Goden
 Soo wreeden lant verders mocht eenwigh zijn verboden.
 En dan hnn dit alleen mocht ongeoorloft zijn,
 Te zeven aen het vyer de rancken van de wijn.
 Die alch, als oock de steenen, ende kluysten, door den
 reghen gesmolten zijnde, hebben den Bergh daer na
 voor mich gestrekt, die den Wijngaerd weeldig doen
 groeyen heeft. Dan in onse tijden is hy wederom aen
 brant gerocht. Soo dat de gemelte Plinius wel schrijft
 in het 2. boeck van sijn Natuyrlicke histoyre op 't 93.
 Capittel, Dat de Nature door alles verspreyt zijnde,
 gemeenlick op d'een maniere ofte d'andere, als eenige
 Goddlickheit uyt-berst. Om weder te keeren op
 den wegh, daer ons d'aengename heugennisse van die
 plaetsche, af-geleyt heeft. By Pozzuoli is 't lant (ovaels
 gewijs, dat is, langer als breeder, rontsom met kleyne
 heuvelkens beset behalven na het stedeken,) vol van
 Swavel, ofte Solfer, daerom Solfataria genoemt, eertijds
 van wegen het branden Forum Vulcani, gelijck
 Strabo schrijft, ende Campi ofte Phlegri, ofte Phlegrei
 sinus, by Virgilius, Silius, ende Plinius. Dit Landt is
 soo uyt-gebrant, datter bakens gestelt zijn, om geen
 ongeluk te krijgen, oft om niet buyten spoor te gaen,
 ende gelijck somtijds gebeurt, in de uyt-gebrande
 hollen te versmachten. Jae daer het noch veyligh is,
 dreunt het onder de voeten. Men verneemt van alle
 kanten niet als vlammen, ende roock in de lucht, met
 eenen swaren reuck van Swavel, ende niet alleen op
 de plaetsch selve, maer oock tot in de stadt van Na-
 pels, als het daer nae toe gewint is. Dan dien
 stinckenden reuck is even-wel (gelijck Br. Leandro
 Alberti wel seyt in sijn treffelicke Descriptioe dit ut-
 ta P Italia) seer behulpsaem voor de gene, die kout
 van herflenen zijn, ende veel met sinckingen ge-

quelt werden. Het welck onsen Galenus be vestight
 de welke 5. Method. 12. dese Lucht, als oock de
 Melk, die al hier gewonnen wert, seer prijft voor die
 gene, die eenige Sweringen in de Longen hebben, en-
 de aen de Teringe gaen quelen, als door hare opdroo-
 gende kracht de selve genefende. De Swavel, die al-
 hier door de kracht van 't vyer op-geworpen wert,
 zoude men in de verhaelde gebreken bequaemlick
 kunnen gebruycken; dan om dat hy by ons weynigh
 overkomt, so bseligen wy de Bloemen van Swavel, tot
 welcken cynde oock by de Alchymisten gemaeckt
 werden Rubinus, Lac, Cremor ofte Butyrum Sulphuris.

Van de andere Drooghen werden Genees-men-
 gelingen in den Apoteeck bewaert Syroop van Hy-
 soop, van Iuuben, van Soet-hout, van Malrove, Oxy-
 met Scylliticum, Elect. Diareos, Simpel, ende ge-
 menght, Conserf van Venushayr, ende Lisch-bloemen,
 Leboch sanum & expertum, de Pino, de Papavere, de
 Scylla, geconsfyte Alant-wortel, Gengber, ende Pillen
 Scabieuse: ende tot bloet ende etter spouwen in de
 Teringhe, Troch van terra Lemnia, Loboeh de pulmo-
 ne Vulpis, Syroop van Wael-wortel van Fernelius. De-
 wijl daer overvloet is van foodanighe Genees-men-
 gelingen, soo kan men hem met de selvige wel be-
 helpen, ten zy die niet gereet en waren, ofte dat-
 ter tot vermenghde gebreken een ander vermen-
 ginghe van nooden was; ghelijck het volghende
 kracht heeft om de borst te versachten, ende de Fluymen
 op te brengen: N. Wortels van Alant 1. onçe.
 Bladeren van Hysoop, Orego, Venushayr, van elcx een
 hant vol. Saet van Wilde Saffraen, Althea, Maluwe,
 Sefely, van elcx een half loot. Rozijnen sonder carlen,
 2 ongen, Iuuben, Sebesten, van elcx No. 9 Gekoockt
 in Gerste-water tot een pint, ende daer by gedaen
 twee ofte drie ongen van de verhaelde Syropen, tot
 een borst-drack.

Voor de gene, die Etterige fluymen spouwen en
 heb ick niet beter gevonden, als het volghende: N.
 Wael-wortels anderhalf onçe, Bladeren van Scabieuse,
 Sanickel, Alchymille, Hoef-bladeren, van elcx een hant
 vol. Rozijnen, twee ongen. Gekoockt als voren, ende
 daer by gedaen Syroop van Wael-wortel van Fernelius,
 &c. Wanneer overvloet van Sinckingen meerder
 opdrooginghe van doen heeft soo kan daer 1. loot
 Wortel van Sina by gedaen werde tot een borst drank.

Het XIII. Capittel.

1. Verkoelende, ende
2. Verwermende Simpelen om Vergif ende Quaet-ker-
 digheit te weren: als oock
3. Koude, ende
4. Werme om het Hert te stercken, flaute ende qualik-
 heyt wech te nemen,
5. Hoe uyt deselvige Mengel-middelen bereyt werden.

1 D E wijl het herte met weynig gebreke kan over-
 last werden, so strecken de hert genees-midde-
 len

len insonderheyt, om alle Quaet-aerdigheyt te weren, ende 't Hert te verstercken.

Die de Quaet-aerdigheyt weren, ende wech-nemen, verwormen, ofte verkoelen. De Kocle Hert-middelen zijn dese.

(1) BERNAGYE ende BUGLOSSE zijn goet voor de gene, die Flauw werden, verheugen de Swaer-moedige, ende verquicken die uyt een Langdurighe sieckte bekomen.

VIOLLEN ende PLOMPEN verlustighen mede een benaut Hert, verwecken de Geesten, ende weren de quade Dampen.

SUYRING-SAET neemt wech de Swaerste qualen van de Maegh ende 't Hert, ende geneest voornamelijk het steken van de Scorpioenen.

Het SAP van QUEEN, GULDELINGEN, ende diergelijke WELRUUCKENDE APPELEN versterckt het Hert, ende de Maegh, neemt de Flauwech, verdooft ofte verdriift het Vergif. So lesen wy van den wijsgerigen *Aristoteles*, dat hy op sijn steruen leggende, het leven noch een wijl tijts verlengde met een reuck van foodanighe Appelen. Ende de Queen werden oock vordelijck tegens het Vergif gegeten. Daerom schrijft *Plarchus*, dat aen yemant vergiftige Appelen gesonden zijnde in een korf, daer te voren Queen in bewaert waren, geen hinder en deden aen de gene, die se aten. Sulcx verstonde oock eertijts de Spaengjaerts wel, als sy haer vergiftige Pijlen, daer mede sy het wilt schoten, nooyt en leyden, daer Queen ontrent waren, om de kracht van 't Vergif niet te verstercken.

CITROEN-SAET wederstaet het Vergif, maect een liefelicken Aeffem, ende geneest de quade Lusten van de Vrouwen.

Het SAP van suyre CITROENEN, ORANGJEN, ende GRANAET-APPELEN is kout ende droogh in den derden graed. Dient insonderheyt tegens de inwendige, ende Pestilential verrottinge, tegens steecte van de Maegh, tegens de swackheyt van de Voornamen deelen, insonderheyt van 't Hert, ende oock tegens Vergif. Daer toe zijn de Citroenen soo goet gehouden, dat my voorstaet ergens gelesen te hebben, hoe yemant, die geleyt werde om door vergiftige dieren te steruen, onderweegh eenige Citroenen kreegh, de welcken hy gegeten hebende, streckten hem tot een tegen-gift, soo dat het Vergif op hem geen vatten en hadde. Dese kracht, als oock den Citroen-boom selve (gelijk hy waft in een provincye van *Afyen*, *Media* genoemt) wert aerdigh beschreven van den poëet *Virgilius* in 't 2. boeck van de Lant-bouwinge:

*In Meden is een boom die geeft ons vranghe vruchten,
Maer doen het slim vergif en quade dampen vluchten,
Sy drijven spohery en alle swadder uyt,
Soo dienstigh aen het volck als eenigh beylsaem kruyt,
De stam gaet wonder hoogh, en laet haer tacken swieren,*

*En toont hem in den schijn gelijk de lauwerieren,
Neemt wech den soeten reuck die uyt haer bladers gatt,
Het is een lauwer-boom, en dat in volle daet.*

*De wint en kan het loof niet van de tacken drijven,
En 't bloeyfel schoon bes stormt, sal vast en seker blijven,
Dit stijft den ouderdom, en maect den mensch gesont
Aen wien een vuyle stanck komt reysen uyt en mont.*

BEZOAR, ofte Bezoar-steen (wiens gebruyck eerst van de Arabiers over seuen hondert jaren gevonden is, ende naulijcx hondert jaren in Europa bekend on is geweest) wert van de Spaengjaerts genoemt *Piedra contra venenoy des mayos*, een steen tegens het Vergif, ende de Flauwte. Hy is tweederley, *Oryntael*, ende *Occydenael*, te weten, dat sommige uyt Oost-Indien, andere uyt West-Indien komen. Dese Steen wert gevonden in de Maegh van seker dier, *Pazain* genoemt, eenfdeels een Hert, eenfdeels eenen Bock gelijkende, (gelijk het hier uyt-gebeelt staet by de stadt *Ormus*) het welck op de berghen hert-sterckende kruyden gebruyckt, ende na dat het slangen ingelockt heeft (gelijk de Spaengjaerts seggen,) eenen wortel eer, die sy *Tegen-gift* noemen, uyt welcke vermenginge van Slangh ende Wortel, men schrijft, dat de *Bezoar* groeyt, elcke reys droogende, ende met nieuwe schorsien, even als den *Ajuyn*, d' een over d' ander komende. Op de selde

maniere groeyen de Steenen mede in ons Lichaem schors-gewijs. Jae sy gelijcken den Bezoar van verwe, ende gedaente soo wel, dat se naulijcx te onderscheyden zijn; ende werden derhalven daerom by de Operateurs opgesocht van sommige bedriegers, die se voor Bezoar verkoopen. De heer *Dr. Tulp* verhaelt in sijn *Aenmerckingen*, van een *Amsterdamsche Raed*, die van de Steen gestoruen was, ende dat men nae sijn doot, in de *Blaes* vondt 29. Steenen van fatsoen ende groote wel ongelijk: maer van gedaente, ende gladighyit malkander soo

gelijkende, ende so na met den Bezoar, de in Oost-Indyen groeyt, over-een-komende: dat sy oock den gauten drooght, ofte apoteker konden bedriegen. Ende gelijk alles dat veel gelt, door het groot voordeel, datter insteeckt, meest nae-geboott wert, soo wert mede de Bezoar met sijn schilfferen nae gebakken: dan soodanige is beter te kennen. Over eenige jaren leyde hier kranck den treffelicken koopman *Elias Trip*, die (als ick hem Bezoar zoude voorschrijven) my een groot papier vol van soodanighe lier behandighen, de welke in een vochtige plaets gelegen hebbende, van malkanderen geweken, ende half gemorfelt was. Dit menighvuldigh vervalschen van den Bezoar heeft veroirsaect, dat hy by vele Genees-meesters, haer dickwils in de krachten, die hem toegeschreven werden, bedroghen vindende, voor ondienstigh, ende onnut is geoordeelt geweest, gelijk te sien is by den hoogheleerden *Casper Baubinus*, Doctör ende Professor eertijds tot Basel, welke ampten nu aldaer sijn sone *Johan Casp. Baubinus* met lof bekleet. Om dit bedrogh te ontdecken werden ontallicke ken teykenen van de oprechtigheyt beschreven, onder de welke niet een soo vast en gaet, als dat men hem nijpt tusschen een gloeyent wafel-yser; want die door konst toegemaect, ende gebakken is, gaet dan van malkander, daer den ocrechten stede hout, ende vast aen een blijft. Den Bezoar en vertoont geen sonderlinge hoedanigheyt, hoe-wel hy van sommige voor kout ende droogh gehouden wert; maer werckt alleen uyt sonderlinghe, ende verborgen eygenschap tegen vergif, ende vergiftige beten, Quaetaerdigheyt in Coortschen, ende andere sieckten, versterckt het Hert, ende verquickt sijn levend-maekende Geesten, van weyniger tot 20. ende 30. asen ingegeven. Dan men moet hem niet al te veel betrouwen. Seker Edelman prees dien soo seer voor alderhande vergif by den Koningh van Vranckrijk, *Carel de IX.* dat hy den selven dede besoecken aen een, die de galge verdient hadde. Maer als die op *Stibmaet* (t'geene de Maegh swart verbrandt) Bezoar innam, soo voelden hy soo weynigh baet, dat hy voor een korte benaetheyt, die hem in 't hangen te verwachten stont, nae de grootste ellende, seven uyren geduyrende, even-wel quam te sterfen.

HERTS-TONGE is koudt, ende droogh in den tweeden graed, seer t'famen-treckende, ende derhalven het Braken, ende alle Loop stelpende. Het poeyer van den Wortel, ofte het af-sietfel, in-gegeven, is seer bequaem tegen 't Vergif, Peste, ende Pestige Coortschen.

(2) De werm Genees-middelen om de Quaetaerdigheyt te verdrijven, zijn de volgende.

COWFLYE DE **GREYN** doet de Onmacht, uyt een koude oirsaek ontstaende, overgaen, verdrijft den Onlust ende Swaermoedigheyt.

DICTAMNUM, so wel bladeren als wortelen, sijn dun van deelen, ende werden gebruyckt teghens de *Vergiftige beten* ende steken, als oock tegen de quaetaerdigheyt van pestige Coortschen.

VYF-VINGER-KRUYDT, ende **TORMENTILLE**, (die by sommige qualck voor een genomen werden) te weten beyde haer wortelen, verdroogen tot in den derden graed, sonder merckelicke hitte. Sy sijn dun van deelen, doen sweeten, wederstaen alle Verrottinge, Vergift ende Pestige sieckten: zyn oock wat t'famen-trekende van krachten, waer door sy de Maegh stercken, ende alderhande *Bloet-sponwen* tegen houden.

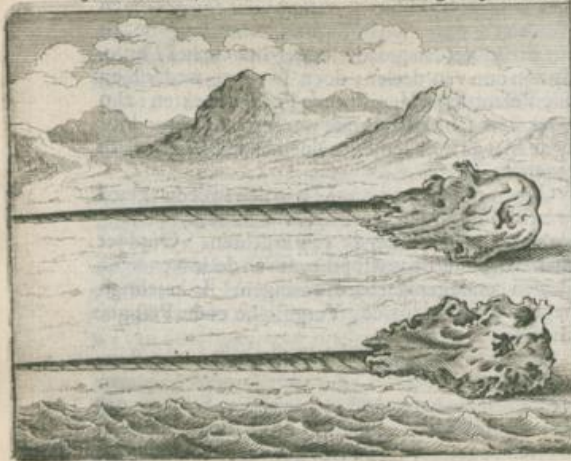
CARDOBENEDICTUS is in den tweeden graed werm ende droogh, seer bitter van smaect, openende ende suyver-makende van krachten. Ontdoet dien-volgende de verstoptheyt van de inwendighe deelen, ende geneest hare sweringen. Is krachtigh teghen alle Vervuylde, Vergiftighe ende Pestighe Sieckten.

SCABIEUSE, gelijk sy de inwendighe Aposteunye doet deur-breken, soo wert sy oock bequaem gehouden om het vergift van de pestige Sieckten uyt het hert te drijven, ende soo in-genomen, als van buyten opgeleyt, de Pestige geswellen te doen verdwijnen.

GOUTS-BLOEMEN zyn werm ende droogh diep in den tweeden graed, sijn van deelen, verstercken het herte, wederstaen het Vergift, als oock alle Pestige ende besmettelicke Coortschen.

(3) Volgen de hert-sterckende Genees-middelen van koude hoedanigheyt. Onder de selvige wert geloof **EENHOREN** het treffelickste te wesen om het hert te beschermen, al de kracht van 't Vergift te breken, ende de felligheyt van pestighe sieckten te versachten. Maer de ervarentheyt en brengt dit niet mede, ende niemant en heeft oock noch te recht aangewesen, wat het voor dieren zyn, die soodanigen horen dragen; Soo dat niet alleen aen de Kracht ge-wijfelt en wert, maer oock aen het Dier, dat soodanigen horens zoude draghen. Hierom plagh *Dr. Capellain*, eerste Genees-meester van *Carel den IX.* Koningh van Vranckrijk, dickwils te seggen, dat hy geerne zoude afschaffen de onnoodige manier, van een stück *Eenhoren* te steken in des Koninghs wijn, t'en ware het te diep ingebroken, ende te verde in 't geloof der Menichen ware in-gewortelt geweest, gelijk den grooten Heel-meester *Paré* van hem schrijft; die oock verhaect, verstaen te hebben uyt *Louys Divet*, mede seer geleert ende ervaren Genees-meester des Koninghs *Henrick den III.* dat hy t'gene voor *Eenhoren* verkoft wert, gantsch de verhaelde krachten niet toe en schreef: maer als hy die, volgens de quade gewoonte, moste voorschrijven, sulcx met anders geen insicht gedaen en hadde, als om te helpen de Flauwigheyt, ende Qualickheyt,

ontstaende uyt overvloed van Vochtigheden, die om den krop van de Maegh vloeyen. Het welck niet minder gedaen en werde door gebrande ende bereyde *Herts-horen*; als oock door schrapfel van *Olifants-tanden*, de welke kout ende droogh zijn in den

eersten graed, bewaren de kracht van 't hert, ende helpend tot het Ontfangen. Selver het geene dus langhe voor den rechten Een-horen gehouden is geweest, ende noch dagelijcx daer voor gebruyckt wert, en is geen horen, maer een Tant van seker Zee-dier, in gedaente, ende groote een Walvisch gelijk, hem ont-houdende by Ys-land, Groenland, ende andere naerder het Noorden leggende, Eylanden, *Narhaal* genoemt, nae de doode Lichamen, die het gemeenlijk eet. Want *Naer* betreyckent in de Ys-lantsche tale een doot Lichaem. Desen Walvisch heeft tusschen de ander tanden in de opper-kaeck een Tant, in lenghte, ende dickete een horen niet ongelijk, met strepen rontsom als ghedraeyt, ghelijck hy hier in ende buyten de kaeck is af-gebeelt. Dit is den Tant, schrijft Dr. *Worm*, *Geness*-meester, van den Koningh van Denemarcken, die voor den oprechten Een-horen vertoont wert te S. Denijs in Vranckrijck, te S. Marco tot Venetyen, in 't hof van den Paus, ende in andere heeren hoven. Van foodanigen Tant was het stuck, dat de Paus *Iulius* de 3. kost voor twaelf duysent goude kroonen. Het welck op die tijdt wel konde geschieden, doen den Tant selden gevonden werde, als alleen door schip-breuck aen den oever op-gesmeten zijnde. Maer huydens-daeghs door gestadighe Coopmanschap op Groenlandt, ende insonderheydt *Sprisberghen*, is de nature, ende den overvloed van dien Tant voor den dagh gekomen: Want de Deensche Coop-luyden hadden onlangs met dien vergierden Een-horen geheele

hulcken vervult, die sy voor den op-rechten door Europa fouden gebracht hebben, 't en ware het bedroch by verstandige ondeckt, ende voor een Tant ware bekent gemaect geweest.

Doch al loopr hier, gelijk in alle dingen, die veel gelden groot bedroch onder; soo gaet evenwel vast; datter een Dier is, 't welck den rechten Een-horen draegt, ende daerom niet alleen in onse tale na sijnen horen, maer oock in 't Griex *Monoceros* genoemt is; ende in 't Latijn *Vnicornis*, welcken naem gevolgt is by de Italianen, Spaengiaerts, ende Engelschen. De Franschen heten het *Licorne*, gelijk de Italianen oock *Alicorno*, ende de Spaengiaerts mede *Bara*, 't welck sy anders eygentlijk op den *Rhinoceros* duyden. *Iunius* stelt onder de Latijnsche namen *Afinus Indicus*, dan den Indischen esel is een dier, gelijk te sien is by *Bartholinus* de *Vnicorn*. 17. die oock verscheyde getuygenissen by-brenghet, niet alleen van oude Schrijvers, maer oock van de gene, die het rechte Dier selver gesien hebben. Onder dese is wel de voornaemste *Lud. de Varthema*, die op twee eeuwen boven de teghen-woordighe al de Oosterse landen door-reyst heeft, Egypten, Arabyen, Mooren-landt, ende Indyen, soo verre het streckt, gelijk blijktt uyt sijn Reys-beschrijvinge, die hy in de Italiaische tale heeft uytgegeven. Dese *Varthema* schrijft, dat hy komende te *Meccha*, een treffelicke stad van woest Arabyen aldaer, nevens de vermaerde Kercke van *Mabomeeb*, besloten gesien heeft twee levende Een-horens, die den *Sultan* van de plaets, als een sonderlingh geschenck vereert waren van den Koningh van Moren-landt. Den eenen seyde, hy was gelijk een veullen van 30. maenden, eenen horen in sijn voor-hoofte hebbende van ontrent drie ellen. Den anderen haelde maer de groote van een jarig veullen ende had een horen van vierhant breedt. Waren beyde vael van verwe, met een hoofft als een herte, &c.

Wy komen tot den *Horen* selve. De *Ken-tycken* van den rechten Een-horen werden by vele gestelt, Sweeten in 't by wesen van *Vergif*, *Op-swellen* in 't Water, dat twee Duyven, ofte Honden beyde even veel Venijn in hebben, den eenen daer op in neemt Een-horen, datter van 't Poeyer een circkel gemaect wert, waer in een *Scorpioen*, ofte *Spinne* gheset zijnde, niet over en kan. Maer hoe losch dit al te famen gaet, wert aengewesen by den wel-gemelten heere *Bartholinus* in 't 29. cap. van sijn geleert boeck, hier bysonder van geschreven, ende op sijn wederkomst van *Malta*, *Sicilyen*, *Italyen*, &c. my, onder ander sijne wercken aldaer ghedruckt, mildelijck vereert. Meerder klemt, het geene hy schrijft, dat *Iob. Vestingius*, professor tegenwoordigh tot *Padua*, zoude gesien hebben, by den hooch-geleerden *Fabr. Bartoleis* (ons beyder meester van loffelijcke gedachtenis)

te weten, dat Spinnen van Venijn op-geswollen, gheselt op den Een-horen van den Hertogh van Mantua, terstont doot vielen. Een groot bewijs, dat die een recht Teghen-gift was van 't Vergif. Soo verhaelt *Amnatus Lusitanus* in 't 2. boeck van sijn Uyt-legginghe over *Dioscorides*, op 't 52. cap. dat de Portugysche Genees-meesters (ghelijck oock *Garcias ab Horto*, die langhe jaren in Indyen ghewoont heeft, bekent 't selve nooyt gheen geften te hebben) ende andere, die diep in Indyen geweest zijn, van foodanighen Dier niet en vertellen, dan dat het by de Indianen in groote waerde gehouden wert teghens Venijn, ende Pestighe Koortschen.

Dese onseckerheyte van den rechten Een-horen, heeft andere horens in achtighe doen nemen, om hare krachten tegen de gemelte Qualen te verfoeken. Hier van sullen wy eenige mede beschrijven, beginnende van de Olifants-tanden, ende herts-horen, hier voren maer aen-geroert.

Het grootste van alle de Dieren der aerden is (gelijck *Plinius* schrijft 8. Nat. l.) den OLYFANT, soo by ons, ende de Engelsche genoemt, als mede *Elephant*, gelijck by de Duytichen *Helfant*, de Francoischen *Elephant*, de Spaengiaerts *Elephante*, ende de Italianen *Lionfante*, nae het Griecx, ende Latijnsch *Elephas*, ende *Elephantus*. Heet oock *Barrus*, daer van sijn geluyt *Barrire* genoemt wert, als mede sijn Tand (gelijck *Servius* getuyght) *Ebur*, by ons *Yvoor*, ende *Elpenbeen*, gelijck oock by de Duytichen in Hooghduyts *Helfants-bayn*. De andere Talen volgen meest het Latijn, behalven dat het in Spaensch noch *Marfil* genoemt wert.

De Olyfanten hebben haer bescherm, gelijck *Aristoteles* seyt, in de groote, zijn van verwe vaelt, ofte grauwachtigh, sommige oock geheel bruyn. Daer op slaet dit versken van den poeet *Horatius*, *Epod. 12.*

Quid tibi vis mulier nigris dignissima barris?
Haer huys aen den buyck sacht, dan op den rugh gantsch hart, sonder hayr, ofte borstels bedeckt; jae sy en vinden oock (gelijck *Plinius* aen-merckt) sels in den korten staert geen behulp om de Vlieggen af te keeren. Dan de Nature heeft daer in verghen door de huys, de welcke, als getraeylijc zijnde, sy noch in kronckelen trecken, ende alsoo de Vlieggen dooden. Sommige hebben gemeent, dat een harde huys, teycken was van plompigheyt, ende soo spreect een knecht by *Plautus*, dat sijn heer niet in sijn eyghen, maer in een Olyfants vel stack; ende niet meerder wijs heyt en hadde, als een steen: dan werden wel te recht berispt van *Plinius*, aldenen ghelegen is, ghelijck den Olyfant sels genoechsaem uyt-wijst, in vernuft ende verstant alle andere dieren over-treffende, gelijck onder

andere *Aristoteles*, ende *Cicero* getuygen. Ende de selfde *Cicero* schrijft oock, dat dit Beest eenighe gemeenschap soude hebben met den Mensch, gelijck *Philostatus* ende *Plinius* het selve in wijs heyt, ende vernuft stellen aen den Mensch. Over dit verstant van den Olyfant hebbē wonderbare dingen geschreven, behalven de gemelte *Plinius*, de Griecckiche *Elia-nus*, de nieuwe schrijvers *Gesnerus*, ende *Aldrotundus*, in haer Hiistoren der dieren; noch *Matthiolus* op *Dioscor. 2. 50. Lipsius. 1. Epist. miscell. 50.* ende in onse tale *Linschoten* in 't 46. capittel van sijn Oock-Indische reysen. Dit gaet soo verre, dat sy onder veel konsten, die sy leeren, eerbiedinge bewijzen, ende haere knye buygen voor Koninghen ende Princen, gelijck van *Aristoteles* ende *Plinius*, getuyght door ondervindinge bevestigt wert. Daer op slaen de vier volgende vley-versen van den poeet *Martialis*, aen den Keyser *Domitianus*.

Quod pius, & simplex elephas te Caesar adorat,

Hic modo, qui tauro jam metuendus erat:

Non facit hoc iustus, nulloque docente magistro,

Crede mihi, numen sentis & ille tuum.

Sy hebben een groot hooft, een korten hals, na haer groote kleyne ooghen, ende ooren, een neus, ofte snuyt, ter aerden toe (eygentlick *Promiscus* genaemt) die sy in plaetsch van handen gebruycken, ende soo groote kracht daer in hebben, dat sy gestoot zijnde, een mensch daer mede op-vatten, ende soo hoogh werpen, dat hy doot is, eer hy wederom beneden komt. Sy hebben de mont, gelijckende een Verckens-muyt, dicht aen de borst, ende aen elcke zijde vier Tandē, om de spijsse te breecken, ende kleyn te malen. Behalven dese schieten daer noch twee van ter sijden uyt, in 't eynde nae beneden wat om-gebo-gen, in tegendeel van de wilde Verckens, die nae bovenen om-gekromt sijn, streckende beyde voor wapens. *Gillius* verhaelt, dat sy dickwils groeyen tot de lenghte van thien voeten, soo dat sy oock konnen streken tot posten in de huysen, ende de swarten gebruycken haer in de heyningen voor palen. De gemelte *Martialis* roert het selve aen in dese versen.

Grandia taurorum portant qui corpora, queris

An Libycas possint sustinuisse trabes?

Hierom soudē dese Tanjen wel voor horens mogen gereeckent werden: waer toe sy oock gekeurt zijn by *Inba*, als spruytende uyt den slaep van 't hooft niet uyt de hersenen, gelijck *Iunius* voor-geeft. Dese benaminge is haer oock gegeven by *Elia-nus*, *Oppianus*, ende andere Grieccken, ende wert seer be-weert van *Pausanias* in 't 5. boeck van out Grieccken-lant: alwaer hy niet te min haren oirspronck in den mont stelt, ende seyt, dewijl den Elant de horens uyt de Wijn-brauwen, de Moorche stieren uyt den neus spruyten, geen groot wonder te welen, datter een dier gevonden wert, 't welck horens uyt den mont geeft. Ende dit staende, soo mach

oock den Tant van den Walvisch, hier voor vermelt (die oock diergelycke kracht heet) den naem van *Een-boren* wel dragen De Latijnsche *Pimius* noemtse dan Tanden, dan Horens. De *Beenen* van de Olyfanten zijn groot ende sterk, niet uyt een been bestaende, ende dien-volgende onbeweeghlyck, gelyck sommige meenen, die daerom oock de Joffrouwen, die wat traegh ende stijf in 't rijgen zijn, Olyfants-beenderen toe-schrijven: maer buygende haer knyen huycken voor de gene, die haer zal beklimmen, gelyck betuyght wert van *Cadamusius*, *Linschoten*, ende andere, die Oost-Indyen, ende d' omleggende Eylanden, daer de Olyfanten in menichte zijn, seifs gefien hebben.

Wy komen tot den *Aert*, ende *Krachten*. Den *Olyfants-tant*, ofte *Floren*, *Yvoren* genoemt is, nae 't gevoelen van *Silvius* ende *Duretus*, kout ende droog in den eersten ofte na anderen meer en, in den tweeden graed; Niet 't samen-treckende van kragt, als *Dioscorides* ende *Serapio* meenen, maer wat klevende, ende sonder scherpeicheyt verdroogende. Sy hebben mischien gefien op het stoppen, maer niet al wat stopp, is juyt 't samen-treckende. Het houdt den *Witten vloet* teghen van de Vrouwen, ende helpt tot haer ontfanghen, ende behouden van de Vrucht. Drijft de Wormen af in de Coortschen, waer toe het veel bequamer is, als de heete middelen, die tot het selve gemeenlyck werden in-gegeven. Daer benevens is het oock dienstigh in langduyrige Verstoppheden, ende derhalven bequaem voor de *Geelsichte*, gelyk *J. Agricola* schrijft. Dan sijn voornaemste kracht bestaet in 't Hert te versterken, alle Vergiftige dampen, die in vyerige, ende quaeterdige Coortschen, daer nae toe stijgen, af te keeren, ende de bederving der Vochtigheden te verbeteren.

Soo weynigh als de horens van den Olyfant, ende 't **H E R T** van krachten verschillen, so weynigh onderscheyt heeft de Grieksche tale in haer *Benaminge* gemaect. Want daer den Olyfant *Elphas* genoemt wert, daer hiet het Hert *Elaphos*. Het Manneken heeft in Latijn den naem van *Cervus*, ende daer nae in François *Cerv*, in Italiaenssch *Cervo*, in Spaenssch *Ciervo*: maer by de Engelschen heet het *Hirde*, gelyk by ons *Hert*, ende de Hoogh-duytschen in Hoogh-duyts *Hirts*. Het Wijkken noemen sy in de gemelte spraken *Cerva*, *Biche*, *Cerva*, *Cierve*, *Hinde*, ende sommige Duytschen oock *Wilprecht*.

De *Verwe* van de Herten treckt wat na den rossen daer werden oock wel Witte gevonden, maer geheel selden. Ende daerom gebruyckte den loosen velt-oversten *Sertorius*, als by in Spaengien waren oorlog voerde, een wit hindeken, wijs-makende sijn krijgsvolck, dat het selfde hem uyt den hemel toe-geonden was van de godinne *Diana*, door wiens in-geven, het met hem sprack, ende aen-wees welck best gedaen diende. Insonderheyt wanneer eenen gevaer-

lijcken aenslagh voor handen was, soo seydt hy, van de hinde daer toe aen-geport te zijn; gelyck breeder te sien is by *Plutarchus* in sijn leven, ende *Agellus* in 't 15 boeck. Sy zijn *Bloode*, ende *Wilt*, ende daerom hebben sy de *Snellicheyt* te baet, daer toe de dunne *Beenen* haer wel te pas komen. Konnen evenwel metter tijt mack gemaect werden, gelyck men oock siet in 't Haeghse bosch dat de Herten van sijn Hoogheyt niet seer voor de Menichen weg en loopen. De poëet *Virgilius* beschrijft 7. *Aenëid.* een Hert, het welck by daegh in 't bosch ging weyden, ende favons laet wederom t' huys quam, ende hem ontrent de tafel vervoughde.

Cervus erat forma praestanti, & cornibus ingens;
Tyrre beide pueri, quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrreus que pater, cui regia parent
Armenta, & late custodia credita campi.
Assuetum imperii soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornuafertis,
Pectebatque ferum, proque in fonte lavabat.
Alle manum patiens, mensaque assuetus herili,
Errabat silvis, rursusque ad limina nota
Ipse domum fera quamvis se nocte ferebat.

De Herten zijn van geheel lang leven, ende om dat sulcx seeckerlyck ondervonden zoude werden, soo liet *Alexander* de Groote verseyde een gouden hals-bant om doen, die nae hondert jaer gevanghen zijnde, noch geen teycken van ouderom mede en brachten, de hals-banden door de vettigheyt al in den hals gegroeyt zijnde, gelyck *Plinius* 8. *Nat.* 22. ende nae hem *Solinus*, ende andere getuygen. Wy lesen oock, hoe een hinde van den Keyser *Augustus* lange jaren nae sijn overlijden gevangen zijnde, niet en konde gekeelt werden, door dien de huyt by nae gewassen was over eenen silvere hals-bant, in den welcken geschreven stonden dese woorden, *Noli me tangere, quia Caesaris sum*. En wilt my niet raecken, alsoo ick den Keyser toe-behoor. Daer zijn noch eenige diergelycke exempelen, dan dewijlse allegader op malkanderen slaen, soo is onnoodigh, de selve alhier te stellen.

Wy komen tot de *vivacis Cornua cervi*. De Herten en krijgen het eerste jaer geen horens, maer wel als voor-loopers, twee Knobbelen. Het tweede jaer schieten de horens uyt, maer alleen recht op, ende enckel, op het derde jaer krijgen sy twee Tacken, op het vierde drie, ende soo voort (gelyck *Aristoteles* schrijft) tot het seste jaer. Maer in Italen, seyt *Matthiolus*, spruyten sy elf mael uyt, het welck *Albertus Magnus* mede getuyght in Duyts-lant gefien te hebben, gelyck *Matthiolus* oock van sijn selven verklaert. Die noch schrijft, seeckerlyck te weten, dat den hertogh *Willem van Beyeren* onder sijn kostelijckheden hadde twee herts-horens van een en twintigh Tacken, de welcke daer nae, als een sonderlinghe gifte, vereert zijn geweest aen de Koninginne *Maria*, Keyser

Keyser *Karel's* Suster, ende uyt sijnen naem, Gouvernante van de Nederlanden. De Hinden en krijgen geen Horens, ende als sulcx al eens gebeurt (waer van exempelen zijn) dat is soo selden, als een Baert in de Vrouwen. Soo gaet het oock met de Herten, wanneer sy voor den tijt van Horens te dragen, gelubt werden; maer al Horens hebbende, en doet het Lubben de selve niet af-vallen, gelijk de gemelte *Aristoteles* getuyght. De Herten verwisselen in 't voor-jaer horens, ende dan begeven sy haer in eenfame, ende lommerige plaetschen, het sy om de Vliegen te vermijden, gelijk *Theophrastus* schrijft, ofte door kennisse van haer swackhey, ofte schaemte, dat sy van haer gieraet, ende wapenen berooft zijn, gelijk de meeninge is van *Oppianus*, *Elianus*, ende *Simocatus*. Nu waerom de Herten, 't welck in andere Beesten niet en geschiet, (gelijk *Aristoteles*, ende *Plinius* schrijven) de horens af-vallen, geven sommige dese redenen: Voor eerst, van wegen de Stofse, daer sy uyt bestaan, die droogh ende aerdachtigh is, gelijk oock her geheele Hert, ende daerom niet anders, als de verdroogde bladeren van boomen, ende kruyden, lichtelijck af-vallen: het welck in andere horens niet en gebeurt, om dat sy een lijmichey, ende klevent sap by haer hebben, waer door sy haer oock laten sacht maken, ende buygen. De tweede oirfaeck waerom sy af-vallen, is van wegen de Plaetsch, dewijl de herts-horens niet uyt het Beckeneel en wassen, gelijk andere, maer daer alleen aengeheght zijn. Ten derden helpen hier toe de Werckende oirfaken: want door de hitte van de Somer werden sy drooger ende harder, ende soo krijgen sy oock dese Winters door de kouw grooze verandering. Want hoe yet vaster is, hoe het lichtelijcker verkout; ende in 't gene verkout is, werden de tocht-gaetjens te seer gesloten, so dat de natuyrljcke wermt komt te versterven, waer door sy haer voedsel (de wech oock gesloten zijnde) niet en kunnen bekomen; het welck in andere Dieren, die holle horens hebben, ende de dampen kunnen ontfangen, soo niet en geschiet. Dan de gemelte *Albertus* seyt, dat wanneer sy even af-gevallen zijn, in de selve bescheydelijck te sien is, hoe een Worm haer van alle kanten allenxkens af-gegeren, ende ten laersten haer stanfel, ende steunsel losch gemaect heeft; ende dat die plaetsch dan gantsch wit is, met eenige stipkens bloet, waer van noch uyt het hooft wat by vloeyt. Maer het is aen-merckens waerdigh, dat den tweeden, ofte op 't langste den derden dagh de openingh wederom gebloet, het welck daer nae in Kraeckbeen verandert, ende dat ten eersten in horens. Want daer sy in Maert, ofte April af-gevallen zijn, daer staen in Augustus al wederom andere in haer plaetsch.

Den herts-horen is van den eyghen *Aert*, ende *Krachten*; die wy de Olyfants-tanden hebben toe-

geschreven. Is derhalven mede kout, ende droogh in den eersten graed; gelijk *Simeon Setis* schrijft; ende beyde oock hert-sterckende, alle Vergif, ende Quaet-aerdige sieckten weder-staende. Waerom oock *Duret*, *Renou*, ende vele andere Genees-meefters, hem in plaetsche van den oprechten Een-horen in gebruyck houden. Geraspt zijnde wert bequameelijck met andere Droogen in de Drancken gedaen; selfs oock in Water kort gesoden stremmelt tot een *Geley*, die seer aengenaem is, om met een weynigh Suycker te besighen; het welck in Engelant gantsch gemeen is. Soo vinde ick oock dat de Italiaensche history-schrijver *Blondus* al verhaelt, dat de rijcke, ende edele een spijse toe-bereyden uyt de teere uyt-spruytels, van de herts-horens. Want, seyt hy de selve besitten groote, ende kostelijcke gaven tegen 't Vergif. Sulcx getuygen andere van de Hoogh-duytische Edelluyden. Dese horens werden op't wederley wijse gebruyckt, rauw geraspt, als nu geseyt is, ofte gebrandt, ende dan op een marmer steen gewreven, ende met Rosen-water, ofte diergelijcke, bereyt. De oude Genees-meefters schijnen de selve rauw niet veel in 't gebruyck gehad te hebben; want ick viade maer dat *Galenus* 13. *Euporist.* 38. het Schrapfel voorschrijft tegens de Wormen met oude Wijn ingenomen, ende *Marcellus* met wrange Wijn tegens den *Buycck-loop*. Dan sy schrijven de Assche al de krachten toe, te weten, tegens de *Gele-sucht*, *Milt-sucht*, ende alderhande Verstoppingen; oock tegens *Braecken*, *Buycckloop*, selfs mede *Root-melezoen*, *Bloet-spuwen*, *Vrouwen-vloet*, ende diergelijcken. Tot de eerste zoude sy, door haer zultige scherpigheyt eenig' voordeel kunnen doen, maer gantsch niet voor de andere, waer toe sy niet en dient als gewasschen, ende dan bereyt, gelijk terfont is aangewesen. Dese is seer gemeen onder de Vrouwen voor de Wormen, dan ick en hebbe die kracht nooyt bevonden.

Voor al eer te komen tot andere horens, so sullen wy noch twee Genees-middelen, die van de herten genomen werden, kortelijck aen-wijfen.

In 't herte van een Hert groeyt een Beenken, in de winkels met den naem van *Os de Corde cervi* bekennt, bequaem tot Kloppinge, Flaute, ende alderhande Gebreken, die het herte over-komen. Wederstaet alle Venijn, ende Quaet-aerdigheyt; waerom het oock gedaen wert in Mengel-middelen voor de Pest.

Selver de gestremmelde *Tranen* van een Hert, werden goet bevonden om het herte te stercken, ende van alle Venijnicheyt te bevrijden. So schrijft de wel verfochte Arabische Genees-meefters *Avenzoar* in sijn 1. boeck, dat hy alleen daer mede yemant genesen heeft; die soo quaet Vergif ingenomen hadde, dat het hem over 't geheele Lichaem de *Gele-sucht* bracht. Hierom hebben sy by sommige den naem, ende achtginge van *Bezoar* verkreghe, de cardinael *Ponzetti* noemtse oock Steen. De ervarentheyde schrijft

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

72
 ichrijft hy, heeft bekent gemaect de kracht tegens alderhande Venijn van den steen, die *Kimme*, ofte *Bezar* geheeten wert, klaer, ende den reuck van Wijn hebbende; gesproten uyt de Tranen van de herten. Want swack sijnde door ouderdom, (als oock gelijk sommige meenen, door het eten van Slangen, die sy selfs weten met haer snuyven, ende adem uyt de hollen te locken) soo gaen sy in de Oosterse landen in een rivier, ende blijven daer tot den hals toe in staen, tot dat sy Tranen uyt-geven, de welke door de kouw van 't water, ende de lucht ronnende, in een steen veranderen, op de groote van een hael-root; die haer in 't op-komen uyt het water af-valt. Hier van seshien azen ingenomen, jagen alle Vergif uyt door Sweeten.

Wy keeren nu wederom tot de horens. Den Olyfant en is niet seer ongelijk den *Rhinoceros*, soo genoemd nae den horen die hem de Neus uyt-steekt, gelijk of men seyde *Neus-boren*. Onsen *Linschoten* heet hem oock *Abada* in 't 47 cap. van Oost-Indyen, ende *Garcias ab Horto* verhaelt lib. 1. cap. 14. dat de inwoonders van Cambaya, ende Patane hem *Ganda* heeten. *Plinius* 11. Nat. 37. dat de nieuwe manieren op sijnen tijdt het leppigh spotten den neus toe-eygenen; waer van vericheyde versen konnen gehien werden by *Erasmus* 1. Agad. 8 22. Maer om dat den *Rhinoceros* hier in uyt-muyt, soo hebben de Poeten hem daerom oock by-sonder in 't spel gebracht *Martial*. 1. Epigr. 4.

*Maiores nusquam ronchi, iuvenesque, senesque,
 Et pueri nasum Rhinocerotis habent.*

Wy seggen mede, in onse tale, van yemandt die wat scherp over-gehaelt is, dat hy een neus gekregen heeft, gelijk oock door den neus boren, maer dat wert meest verstaen van by-brengende, ofte bedriegen.

De Latijnsche schrijver *Curtius* verhaelt in 't 9. boeck van sijn Historye, dat als *Alexander de Groote*, een machtigh Koningh in Indyen *Porus* overwonnen hadde, aldaer in de berghen gevonden wierden de *Rhinoceros*, een dier, seyt hy, dat selden op een ander te sien is. Maer *Linschoten* schrijft op de voorgemelte plaetsen, dat sy in Indyen niet en zijn, dan alleen in Bengala, ende Patane. Evenwel lefen wy dat sy oock in Cambaya gevonden werden, ende daer van isser een in 't jaer 1515. overgebracht aen Koningh *Emanuel* van Portugael. De Roomsche Keyfers hebben hem in haer sehouw-tonneel voor het volck laten vechten tegen andere dieren, die hy lichtelijck van kant help. Soo schrijft de poezt *Martial* van den *Rhinoceros*, die by sijnen tijdt, door den Keyser *Domitianus* in doen brengen, met sijn Horen een stier niet anders als een bal in de lucht smeet.

*O quam terribilis exarsit pronus in iram,
 Quantus erat cornu, cui pila taurus erat?*

Sy zijn (volghens de beschrijvinghe van *Linschoten*)

kleynder, ende leeger dan den Olyfant, hebben eenen korten horen op den neus, achter die dick-achtigh ende voor scherper, van doncker, blauwe, ende witachtige verwe, met een muyl gelijk een *Vercaken*, de huyl gefronst, ende als met schilden gewapent. Sommige meenen (vervolght hy) dat het den rechten Eenhoren is, overmits dat men anders geen tot noch toe gevonden heeft, dan alleen van hooren seggen, ofte geschildert. De Portugesen, ende oock de Inlanders getuygen, dat by de riviere *Ganges*, nu Koninkrijk van Bengalen, veel van dese Beesten zijn, ende als sy willen drincken, soo staender de andere dieren nae en wachten, die dan nae hem drincken. Want den horen staet hem soo dicht op den neus, ende by den muyl, dat hy niet en kan drincken ofte den selven moet onder water komen. Dese hoornen werden in Indyen seer hoogh geacht, ende gebruyckt tegen alle Vergif, ende andere Siecken. Dese woorden van *Linschoten* werden bevesticht door deftige Genees-meesters, soo dat in plaetsche van den rechten Eenhoren, hem tegen 't Venijn gebruycken *Garzias* (een Portugijs Genees-meester in Indyen) *Monardes*, *Pons*, *Casileus*, *Renodaus*, ende andere.

Daer worden (ick stel hier de woorden van *Linschoten*) oock by Malacca, Sian, ende Bengala gevonden sommige *BOCKEN*, ofte *GEYTEN*, die in 't wilt lopen, wiens hoornen geestimeert werden voor de beste teghen Venijn, ende voor alle Vergif, die men mach vinden; worden genaemt *Cabras de matay*, dat is, wilde Geyten. Dese hoornen worden dapper in Indyen geestimeert, ende in weerde gehouden, ende sijn dikwils by experientie goet gevonden, daer ick selfs goede getuyge af ben, ende sulcx geprobeert hebbe.

GOUT is het treffelickste, ende gematighste van alle de Metallen, gelijk in alle sijn deelen, licht ende helder blinkende; ende derhalven gemeenschap hebbende met de lucht ende lichte Geesten onses Lichaems, die het daerom oock, door bysondere eygenschap, kan bewaren, vermeerderen, ende die verzwackt ofte vervlogen zijnde, herstellen. Verquickt ende versterckt dien-volgende het herte, verheugt het gemoet, ende is daerom zeer bequaem voor swaermoedigheyt, hert-kloppinge, qualickheyt ende diergelijcke. Sijn gebruyck is, gloeyont in eenigh Sap ofte nat gelliift, ende dat gedroncken; ofte een half scrupel van 't poeyer ingenomen. Soo schrijft *Renou* 2. de Mat. med. 3. 2. dat hy in plaetsche van bereyt Stael gewoon is met vordeel in te geven jonghe dochters (die de bleycke Verwe gestelt hebben) het vijsel van *Gout* in Pillen, ofte *Koexkens*. Maer beter is 't geslagen *gout*, het welck tot vergulden in boeckkens bewaert wert, met eenigh nat ofte confers gemengt. Dan de Alchymist en schrijven, dat het *Gout* sijn verhaelde deughden niet en kan uytvoeren

voeren 't en zy het op hare wijze bereyt wert. Ick heb bevonden dat een *Cantery*, ofte Brandt-middel van Gout ongelijck beter is, als 't gene van Yfer, ofte ander Metal ghemaect is, als druckende met het branden in 't Deel eenighe versterckende kracht.

SILVER is matelick kout, ende vochtigh, ende volght eenighsins de krachten van 't *Gout*, dan is al eenige metallige quaetaerdigheyt deelachtig.

SAPHYR is een blauw, helder, edel-gesteente, het welck groeyt in Oost-Indyen, ende 't beste in Zeylon, ende Pegu. Het wert geloof te helpen de gene, die van Venijnige beesten gebeten zijn, ende 't herte van alle Venijn te beschermen, ende de inwendige Sweringen te genesen. Waer toe oock in 't gebruyck komen in hert-sterckende Genees-middelen, die tegen 't Vergift, ende de Pensilientiaelsche siecken gemaect werden, den *Hyacinth*, *Smaragdus*, *Carbonckel*, *Granaeth*, *Sardonius*, ende zijn bekent onder den naem van *Fragmenta Lapidum pretiosorum preparata*. Maer om dat de Apotekers dese steenen niet wel kennende, dickwils het een voor het ander nemen, soo en is 't niet geheel seker, de selve in te geven. Ende de rechte stucken al hebbende, is noch noodigh te letten, dat sy op een *Marmar*, ofte *Porphyr-steen* so kleyn, als stof, met eenigh hert-sterckende water gewreven werden. Want als men de selve in kopere Vijfels stoot, so trecken sy eenige koperigheyt van den Vijfel, ende yfere smet heyd van den stamper, die het Genees-middel een quaetaerdigheyt mede deelt, tot groote schade van de Sieckten, Jae men heeft bevonden, dat sommige, van eenige vrouwen in-genomen hebbende *Paerlen* ende *Coral*, die in kopere vijfels gestooten waren, daer over seer qualick wierden.

PAERLEN, die niet alleen tot gieraet van de Joffrouwen, maer oock in de Genees-konste gebruyckt werden, groeyen in Schelp-visch, onse Oesters gantsch gelijck. Dese, wanneer haer d'ure van de teel-sucht over-komt, laten haer schelpen wat gapen, ende werden met seker dauwighe vochtigheyt vervult. Aldus bevrucht zijnde, verlossen daer nae van de Paerlen, die verscheyden zijn nae de hoedanigheyt van den ontfanghen douw. Want als hy daer geheel Suyver in-gelopen is, dan vallen se spier-wit; anders geel ende onklaer. Sy zijn oock bleyck, ende niet blanck, die in onweder ende donckere lucht ontfangen zijn; waer uyt blijcken kan, dat sy meerder gemeenschap hebben met den Hemel, als met de Zee. Daer van trecken sy een donckere verwe, ofte nae den helderen morghen-stondt een klare. Indien sy tijdelijck gevoelt werden, soo groeyt oock de vrucht; als het weerlicht, ofte dondert ende blixemt, werden de schelpen toe-getrocken, gelijck door schrick, ende de Paerlen bedorven.

Dese *Oesters* werden met seer groote moeyten van de Indyanen gevischt, die om de selve te vinden, ses, negen, jae somtijds twaelf vademen onder 't water duycken, het welck aldaer zeer kout is, ende 't gene meerder benauwt; is datse den adem qualick konnen halen, moerende aldaer een vierendeel, ofte half uyr blijven, ende dan de selve, die gemeenlick vast leggen aen de steen-rotsen, met geweld af-trecken. Sommighe schrijven, dat, gelijck wy sien in 't geswerm van de Byen, oock dese *Oesters* haer in menighe by malkander houden, ende van de grootste, ende outste tot overste hebben, die dapper gaeuw zouden wesen om haer te wachten van gevangen te werden: dat daerom de Duyckelaers groote moeyte doen, om de selve te bekomen. Want als de Koningh gevanghen is, de andere sonder leyds-man dwalende, werden dan lichtelick in 't net 'gekregen. De *Oester* selve, wanneer sy een hant verneemt om haer te vatten, dan sluytse haer schelp toe, ende bedeckt den schat, daerom sy weet gesocht te werden, ende indien sy de hant kan voorkomen, soo snijdt sy die met haer scherpte af. Gevangen zijnde werden in aerde porten met veel sout bestroyt: want de visch afge-eert zijnde, vallen de Paerlen gesuyvert onder op den bodem. Vorders zijn de Paerlen onder het water sacht, maer soo drae als sy in de lucht komen, werden sy hart, gelijck wy mede van het *Corael* fullen seggen. Om haer hemelsche helderheyt zijnselc altijt in seer groote achtinge geweest, die gestelt wert in haer witheyt, groote, ronte, effenheydt, gewichte; hoe-wel datter weynigh *Paerlen* te vinden zijn, die alle dese deughden over haer hebben. De kostelickste, daer wy van lesen, is geweest die *Cleopatra*, Koninginne van Egypten, van haer oir trock smolt, ende indronck, om den Roomschen velt-oversten

Antonius in overdaet te boven gaen. Wy krijghen onse Paerlen uyt beyde de Indyen, ende de bylegghende Eylanden. Maer het is seker datter oock sommighe gevischt werden in de West-zee by Engelandt, ende Schotlandt, dan die en zijn noch soo groot, noch soo klaer niet, als andere; gelijk *Plinius*, ende *Marcellinus* getuygen. Op hope evenwel van de selvige, schrijft *Suetonius*, dat *Iulius Caesar* nae Britannyen zoude getrocken wesen, ende die van sulcken groote gevonden te hebben, dat hy somtijds haer gewicht in de hant ondersocht heeft. Andere doen hier by, dat hy daer van een schilt aen de godinne *Venus*, met een onderschrift, ende noch een gift soude gedaen hebbe in de tempel van *Diana*.

Tot Genees-middelen en werden de groote *Paerle* om haren hoogen prijs niet genomen, maer alleen de kleynste, die men gemeenlick daerom den naem van

saet-Paerlen geeft. Sy dienen even-wel wit, swaer, ende geheel te sijn, dat is niet gegaet. Want als sy door boort werden, so krijghen sy eenigh yfersmet, 't welck hare krachten verandert. Waerom sy oock geenfins en dienen gestooten in kopere vijfels.

De Paerlen zijn kout ende droogh van aert, hebben een eygentheyt om het Hert te verstercken, de Flaute ende Onmacht wegh te nemen, de Verrottinge, die het Hert bestrijdt, Gave ende Vergift tegen te staen. Sy werden in de Apoteken sijn op een Marber-steen met Rosen-water gewreven, het welck de naem heeft van *bereyde Paerlen*. Maer beter is het *Magisterium*, het welck smelt, ende heeft al ende volkomenlick in kleynen hoop de kracht van de Paerlen. Wert gemeenlick met *sap van Citroenen* gemaect, dan also het selve alijt eenige vuyligheyt van hem geeft, soo is de gedistilleerde *Azijn* hier toe bequamer, wiens scherpigheyt daer na wederom af-gewasschen wert.

Soo veel als by onse Vrouwen de Indiaensche Paerlen in waerde zijn, soo kostelick plagh by de Indiaensche mans het *CORAEEL* geacht te wesen, ende haer Priesters drongen heet, om haer selven voor alle gevaer te beschermen, gelijk *Plinius* schrijft. Het wast in de Zee gelijk een boom, ende dat opverscheyde plaetschen, dan meest by het eylandt *Sichyen* somtijts oock ontrent *Provence*, tusschen *Niza* (alhier afgebeelt) ende *Marsille*, alwaer het met groote moeyten ende kosten seer diep in de Zee gevischt wert. Het blijft in 't water sacht, maer soo rasch het uyt-getrocken is, wert het steen-hart.

Alle Corael is by-nae van eenderley aert, te weten kout in den eersten, ende droogh in den tweeden graed, insonderheyt *Root*, 't welck meest in 't gebruyk is, ende eygentlick verstaen wert als men van Corael spreeckt, ende is soo veel te beter hoe het rooder is. Het wit verkoelt wat meerder, ende hoe witter hoe beter: dan het *swart Corael* is het Root van krachten aldergelijckst.

Corael, gelijk het door sijn 't samen-treckenden aert de Maegh sterckt, ende het Bloet-lösen seer stelpt, soo behout het oock het Hert in sijn krachten, ende beschermt het selve teghen de besmettinghe van Pestighe Sieckten. Corael wert mede bereyt, ende daer van Zout, ende *Magisterium* gemaect; even-eens gelijk wy van de Paerlen verhaelt hebben.

AMBERSTEEN versterckt het Hert, ende de Maegh, is seer bequaem den genen, die met pijn voor 't Hert ende hert-kloppinge gequelt zijn.

BOLUS ARMENA, ende *SIGILLUM LEMNIUM* (soo genoemt om dat in ouden tijden op die aerde van 't Eylant *Lemnos* het beelt van de Godinne *Diana* gedrukt was) werden om goede redenen, te sien by *Matthiolus* in sijn 5. Boeck op *Dioscoridos* cap. 73 voor een gehouden: hoe-wel dat in de Apoteken elk bysonder te vinden is. Verkoelt, ende verdrooght in den eersten graed, geneest de beten der Slangen, ende ander Venijnigh gedierte, helpt de Pestighe Coortschen, beneemt de krachten van Vergiftighe drancken, wederstaet te Verrottinghe, stelpt het Bloedt-spouwen, Roode-loop ende Sinkingen.

Wert niet verre van de stadt *Vassy* in het lantschap van *Champagne*, als oock by *Cuyfel* in *Bourgoigne*, Aerde gegraven, die den Armenischen *Bolus* gelijck is.

CANTER heeft kracht om uyt te bliffen de quaet-aerdige dampen, insonderheyt de heeten, ende weert de Flauwigheyt door de selve veroirsaeckt.

SANDEL-HOUT is drierley van verwen, ende komt van drierhande Oost-Indische boomen in groote ons Ockernote boomen gelijcken-de, verkoelt, ende verdrooght in den tweeden graed. Dan het *Root* is het koutste, ende slechtste het

het *Wit* is beter ende warmer, het *Geel* is het beste, ende meerder nae de wormte treckende; dan om dat het oprechte selden gevonden wert; soo is men genootsaeckt het *Wit* in zijn plaets te gebruycken. Alle die geslachten van *Sandel-hout* geven voornamelijk kracht aen het herte, daer nae oock aen het ander Ingewant, verheughen den Geest, ende verfaechten de hert-kloppinge.

(4) Zijn alleen overigh de hert-sterckende Genees-middelen, de welke worm van hoedanigheyt zijn, die wy nu gaen beschrijven.

PARADYS-HOUT wert tot pijn voor 't Hert, tot Flauwte, Onmacht ende alle koude gebreken van 't Hert bequamelijk in-gegeven.

CITROEN ende **ORANGJE-SCHELLEN** zijn worm ende droogh, liefflick van reuck, beschermden 't Hert, ende ander voorname Deelen, wederstaen sy de Verrottinge ende 't Venijn.

CANEEL, die wy hier te lande hebben, is de binnenste schorsse van sekeren boom, den *Citroen-boom* niet ongelijk, wast in 't vaste land van Oost. Indyen, ende d' Eylanden, maer best in *Zeylon*. Ende wert daer voor gekeurt die liefflick van reuck is, byna als *Rosen* die eerst wat foetachtigh van smaeck is, daer nae op de tonge bijtende, dun, effen, gekronckelt, uyt en paerffen bruynachtigh.

Caneel is heet in den derden graed, ende droogh in 't beginfel van den selfden, seer sijn van deelen, bequame om te doen scheidt, te verteren, te verdeylen, ende sacht te maken: doch met eenige 't samentrecking, waer door het alle 't Ingewant kracht kan geven. Verdrooght, ende verteert alle overtollige, ende verrote Voctigheden. Het wederstaet de Vergiftigheyt, ende belet alle Bedervinge. Tot al 't selvige is mede nut ende dienstigh het *Caneel-water*, 't welck met *Rosen-water*, ende *Rinschen Wijn*, ofte *Maluaxey* overgehaelt wert. Maer alderkrachtighst is den *Caneel-Olye*, met eenigh Nat, ofte *Conserve* tot drie vier droppels in gegeven.

GROFFELS-NAGELN, verdrijven de qualickheyt van het Hert, doen de Onmacht overgaen, versterken het Ingewant, verlustigen ende herstellen de levend-makende Geesten.

SAFFRAN versterckt insonderheyt het Hert, daer na oock andere Deelen, ende verbetert hare Verrottingen. Maer boven maten genomen zijnde wert geloofst doodelick te wesen, gelijk hier voren in 't 1. deel 4. boeck, cap. 12. van de *Schat der Ongheyt* breeder verhaelt is.

MUSKELJAET versterckt de swacke krachten, ende insonderheyt het Hert, alle welckers gebreken het geneest ende doet bekomen, die van haer selven zijn.

AMBER-GRYS vermeerdt door sonderlinge eygenschap de krachten van het Hooft, ende het Hert, neemt de Onmacht wech; maer wert ghe-

looft, in Wijn gedaen zijnde, dronckenschap te verwecken.

(5) Van dese Simpelen werden Gemengde Genees-middelen gemaect, ende in den Apoteeck tot gebruyck gereet gehouden de *Syropen van Bernagye, Bugloss, Violen, Plompen, Suyringh van Limoen-sap, van Citroen-schellen, van wel-suyckende Appelen, van suyre Granaten, ende Queen*, die alle een versterckende kracht hebben, om het hert te bewaren, ende de Verrottinge te weren: maer de *Syrop van Confilye de Greyn* alleen verdriefft alderley quaet-aerdigheyt, gelijk oock doen *Elect. de Gemmis, Diamargariton, Deambra, Exbilarans, Theriakel, ende Mithridaat*: als oock *Confectio Cordialis Al. Benedicti*, ende *Conf. Alkermes*, het welke de Doctoren van *Montpellier* voor den Coningh doen maecten hebben, ende werde by mijnen tijt aldaer bereyt by eenen *Catelan*, die daer van oock een boucxken uytgegeven heeft tegens *Dr. Fonteyn van Aix*, als by den welcken de selve mengeling berispt was. De Bloemen ende Vruchten werden mede met suycker ingeleyt, gelijk *Conferf van Bernagye, van Bugloss, van Violen, van Gouts-bloemen, Geconsjute Orangen ende citroen-schellen, wel-suyckende Appelen, ende Noten Musceten met den bolster*. Soo konnen oock hier met eenighe Poeyers van de verhaelde droogen gemengde *Conserven* bereyt werden, daer na gelegentheyt een aes twee drie *Muskelaet*, ofte *Amber-gryjs*, voor af in de vysel met een weynigh *Syrop* gewreven zijnde, onder vermengende. In den Apoteeck wert bewaert *Parel-suycker*, die in de Latijnsche tale *De Hant Christi* genoemt wert, dan en is so veel van krachten niet, alsoo het vijf-ende-twintighste deel maer van *Paerlen* is. Ick gebruyck liever ofte de bereyde *Paerlen* met wat anders Hert-sterckende, ende meest het *Magisterium*, hier voor vermelt.

Daer werden in Italyen uyt *Muskelaet* suycker-koecxkens gemaect van seer lieffelicke smaeck, die sy *Moscardini* noemen, ende bestaen uyt het volgende, *N. Gom Dragant 1 onçe, Tranen van Draken-bloet* soo noemen de Italyanen een Gomme uyt eenen Africaenschen boom tranende, in welckers plaets wy zouden moghen nemen *Gom van Arabyen*, ofte soo veel meerder *Dragant* een half loot. Te sament twee uyren in *Rosen-water* geweekt, ende daer nae in de vysel gestampt, ende gemenght met *Witte Canary-suycker*, 3. loot, *Wit stijffel*, 1 loot, *Muskelaet* 2. asen te voren (om beter te vermengen) met wat *Rosen-water* gewreven, ende dan tot kleyne *Suycker-koecxkens* gemaect, ende in de schaduw laten droogen. Dese zijn seer bequame voor een *Ruyckenden Aeffem*, twee drie in de mont gehouden.

De selfde Italianen maecten oock uyt *Muskelaet* seer leckere *Suycker-koecxkens*, die *Mostacioni* heeten, op dese wijze: *N. Witte Canary-suycker sijn gestooten*

stooten, Terwen-bloem, van elcx een half pont. Twee Doeyeren van Hoender-eyeren, Caneel, 3. drachmen. Gengber, Nagelen, van elcx 2. drachmen, Peper 1. drachme. Met 5. asen Muskegaet, in Rosen-water gesmolten onder een gestooten, tot koecxkens gemaect, ende die onder een Marcipeyn-pan gebaccken.

Een hert-sterkende Conserve kan aldus bereyt werden, N. Geconsijte Citroen-schellen, Conserve van bloemen van Violen, Buglos, Rosmarijn, van elcx een half loot. Bereyde Paerlen, Coraal, van elcx een vierendeel loot. Syroop van Citroenen, soo veel genoegh is tot de lijvighet van een Conserve.

Een Epibema, ofte een hert-stovinghe wert gemaect op de volgende maniere: N. Sandelhout, Paradys-hout, drooge Citroen-schellen, Nagelen van elcx grof gestooten 1. drachme. Saffraen, 1. scrupel. Conserve een half scrupel. Te samen werm geweekt, ende opgewelt in Water van Consiye de Greyn, Buglos, Cardobenedictus, Rosen, van elcx 2. oncen. Azijn van Gousbloemen, 1. once. Door gedaen zijnde sal men het hert daer mede stoven, om de hitte ende quaetaerdigheyt af te wenden. Tot den selfden eynde werden oock de Poeyers in sacckens gestickt om droogh, ofte in't voorleyde nat uytgedout, ofte liever over een hooghe pot gehouden, daer een gloeyende straet-steen in leydt, alwaer wijn ende azijn opgegeven zijnde, een seer heeten damp van optreckt, ende het saccken doorwaeslemt. Men kan oock voor de gene, die gantsch swack ende kranck zijn: N. een Hoer met een mager stuck Kalfs vleysch gehackt, ende sonder eenige vochtigheyt in een Kan doen, ende die wel gestopt zijnde, in een ketel met water vijf ses uyren laten koken, ende dan door een struytmijn het nat uyt-perffen, ende daer na het selve kout geworden zijnde, het vet met een lepel afscheppen. Van dit Nat drie vier lepels vermengt met een ofte twee lepels Rijnsche Wijn, ofte een lepel Sap van Citroenen, met een weynigh Parel-suycker, is seer aengenaem van smaeck, veel voedende, ende dapper sterckende. Men kan daer oock by doen, sonder den smaeck te bederven, een scrupel van het Magisterium Perlarum, ofte Corallorum, tot een Colys.

Het XIV. Capittel.

Simpelen voor de Maegh, waer van sommige in de selvige suyveren ende verteren

1. De Heete.
2. Ende Koude vochtigheden: Als mede die een
3. Heete, ende
4. Koude Maegh doen teren, ende in alle sijns werkingen verstercken.
5. Gemengde Genees-middelen.

(1)

VAn de Genees-middelen voor de Maegh, suyveren ende verteren eenighe de Vochtigheden daer hy mede doorweeckt is, behoudens sijne sterckte: andere helpen sijn kokende, ende verterende kracht, ende verstercken sijn vordere werckinghen. Uyt den eersten slaghen zijn Citroenen, Queen, Gra-naet-appelen, Kerffen, Aelbesjen, Porceleyn, Mispelen, ende alle de gene, die ick voor desen geleyt hebbe, den brandt van de Gal te kunnen betoomen. Want sy het overschot van Gallachtige vochtigheden verdrijven, het Braecken stelpen, de heete Maegh verkoelen, den Dorst verlaen, de Walgingh benemen, Lust tot eten verwecken, ende door een t'famen-treckende kracht een losse Maegh verstercken.

(2) Maer die nu volgen doen het selve in Koude vochtigheden, die haer in de sluysen van de Maegh begeven hebben.

MUNTE ofte Bruyn-beyligh, is een kruyd seer lieffelijk van reuck; waerom het oock Hedismos genoemt is geweest by de Grieken. De selvige hadden eertijts een gemeen seggen, welck met dit vers van den wijsgerighen Aristoteles by-gebracht 20. Problemen, 2.

Mentham nec comedas, nec plantas tempore belli. Willende seggen, dat men in tijde van oorlogh geen Munte en moet eten, noch faeyen. Aristoteles hier van de reden onderfoeckende, seyt, dat Munte het lichaem verkout, sulcx blyckende door diense het Zaet vermindert; dat de koude de sterckte ende stoutigheyt tegen is, gelijk hy betoont 14. Probl. ult. daer hy seyt, dat de gene, die kout van naturen zijn, bloode van moet zijn, ende in tegendeel de heete, een stout hert hebben. Maer dit spreek-woort zoude wel gantsch anders konnen uyt-geleyt werden. Want alsoo de Munte heet is, selver met haren reuck den Geest verquickt, lust tot eten verweckt, ende de spijsse wel doet verteren, waer uyt de Lever goet bloet makende, mede bequaem stof overlevert tot Zaet: soo soude wel waerschijnlick de Munte moghen gehouden werden niet van krachten om den geyligen brandt uyt te blussen, maer wel eerder om te ontfeken. Ende dat hier over de Menschen nae de prickels des vleesch luysterende, ende haren opgeweckten lust boetende, daer door de krachten hares lichaems soo verminderen, dat sy onlustigh ende onsterck werden om te vechten, ende alle kloeckmoedigheyt, die in een Krijgs-man vercyscht wert, komen te verliefen. Andere (onder de welcke oock Sennertus is 1. Prax 2. 10) verstaen wel, dat de Munte heet is, maer dat het spreek-woort even-wel zoude slaen op de kracht, die sy heeft van het Zaet te verminderen. Want dat de Munte daer door in den Oirlogh schadelick zoude wesen, als veel Volcx verstaende, daer wederom andere in de plaetsch die-

nen te komen. Hier van is breeder te lesen in de Vraegh-brieven die ick daer over met den wel-achtbaren, ende hoogh-geleerden heere Dr. Andla gewiffel hebbe, ende in Latija gedruckt zijn.

MUNE noch versich, ende groen zijnde, is werm ende droogh in den tweeden graed, maer gedrooght, beyde in den derden, sonderlinge de Wilde, die heetcris, als de Tamme. Heeft eenen scherpen, ende bitterachtigen smaek, dunne deelen, een t'famentreckende, ende verdroogende kracht. Sy is sonderlinge nut voor de Maegh, de selve graeygh maeckende, waer toe sy bequamelick by de Spijse gedaen wert, ende dan verwermtse, verduntse, ende verteertse sijn koude, ende dicke Vochtigheden, doet ophouden het Nicken, Braken, de Boors, ende Bloed-spouwen, insonderheydt met Sap van eenen suyren Granaet-appel in-genomen. Maer *Dioscorides* meent datse de Ontfanginghe beletten kan.

BETONYE helpt de rauwigheyt verteren, ende wert derhalven bequamelick gebruyck by de gene, die een koude Maegh hebben, ende suyrt oprispen. Sy stilt oock de Hoof-pijn, die door uyt-dampen van de Maegh veroirsaeckt is.

ALSSEN is heet in den tweeden, droogh in den derden graed, seer bitter ende scherp van smaek, t'famentreckende, suyver-makende, versterckende ende verdroogende. Hy heeft bysondere kracht om de Maegh door sijn t'famentreckende te stercken, ende de gallachtige Vochtigheden door sijn bitterheyt, t'zy in de kamerganck, t'zy in't water af te setten. Derhalven geneest hy de Gele-sucht geeft kracht aen een swacke ende walgende Maegh, ondoet sijne Opblasinghe, verdrijsf quade Lusten, ende verweckt Begeerte tot eten, ende doodet de Wormen. Van hom werden gebruyckt de Bloemen ofte Toppen, Bladeren, ende t'Saet: maer het Sap, gelijk *Avicenna* schrijft, is de Maegh schadelick.

SALVE verwermente, ende wat t'famentreckende, verweckt Luft om te eten, verteert de rauwe, ende dicke Vochtigheden, versacht de Nock, ende geeft kracht aen de Maegh.

AMBER-STEEN versterckt de Maegh ende het Herr, stilt de Walginge, verteert de quade Vochtrigheden des Maeghs, ende belet dat sy niet wederom en groeyen, stilt oock den Buyc-loop.

(3) De Versterckende, ende t'famentreckende koude Geneef-middelen, die het overschor van scherpe Vochtigheden verteren, ende het teren van de Maegh helpen, zijn de volgende.

ROODE ROSE is bitter van smaek, t'famentreckende, gedrooght sijnde versterckt de Maeg, ende Lever, stelt het Braken, ende den Loop.

GRANAET-BLOEM doet het selve, ende wert nuttelick gedroncken van de gene, die Bloet spouwen.

MYRTUS al heeft hy eenighe verwerminge in, nochtans so wert hy eygentlick gehouden voor kout in den eesten, ende droogh in den derden graed, beneffens een t'famentreckende kracht. Waerom hy in sijn bladeren, ende belyen, het gantsche Lichaem kan verstercken, alle overvloedige Vochtigheden, insonderheydt van de Maegh, opdroogen ende verteren, de Walginge wech nemen, de Sinckingen beletten, Braken, Bloet spouwen, ende alle Bloet-gang stoppen.

CORIANDE heeft sijnen naem by de Griecken na *Koris* dat is, een weegh-luys, om dat het Kruyt den selfden stanck heeft. Het Saet behoorlick bereyt sijnde (dat is 24 uyren in Wijn-zijn geweyckt, ende daer na opgedrooght) treckt te famen, suyvert, helpt tot het verteren van de spijs, insonderheydt na den eten genomen, versterckt de Maegh, ende belet sijne Opdampinghe nae t' Hooft, als mede het gedurigh Spouwen.

OLYVEN noch versich, maer niet rijp zijnde, hebben een verkoude, verdroogende, ende t'famentreckende kracht. Zijn mede nut ende dienstigh die gestadigh severen, verstercken de swacke Maegh, verdroogen ende verteren sijne scherpe Vochtigheden, benemen de Walginghe, ende maken Luft tot eten. Het selve doen mede de *Gesulte Olyven*, gelijk wy die niet anders en kunnen hebben. De kleyne Olyven, die in *Languedock* wassen, gelijk ick daer eertijts gesien hebbe, werden noch onrijp in pekelen geleyt, als oock geschiet in Spaengjen; dan in Portugal nemen sy daer toe de rijpe ende swarte. Maer dese alsoo sy matelijck werm ende vochtigh van aert zijn, en dienen gantsch niet tot het gene wy nu verhaelt hebben.

SMACE, ofte *Sumach*, is kout in den tweeden, ende droog in den derden graed, sterckelick t'famentreckende, sterckt de Maegh ende alle sijne werckingen van binnen ofte buyten gebruyckt, stelt het Braken, den Rooden-loop, ende alderley langdurige Sinckingen, als oock de Maent-stonden, ende versacht de Ontstekingen.

ACACIA, te weten het Sap van den heester, also genoemt, is kout, in den eersten graed, (maer gewasfchen zijnde, in den tweeden, dewijl daer door sijn scherpigheyt, ende werme deelen verminderen) ende droogh in den derden graed, treckt sterckelijck te famen, versterckt de Maegh, stelt het Braken, ende de overvloedige stonden.

Tot al het selve zijn mede bequame de *Slehen*, ofte **WILDE PRUYMKENS**, ende plachten niet buyten reden voor de oprechte *Acacia* gebruyckt te werden, dewijl haer Sap mede een verkoelende, droogende, ende t'famentreckende kracht heeft.

Van des selve kracht is de **CISTUS** ofte *Honts-Rose*, doch wat meerder droogende, en t'famentreckende; waer in krachtiger is dan acnwas, die somtijts

by de wortelen van *Cistus* groeyt, *Hypocistis* genoemt,

(4) De Werm Genees-middelen, die haer voorname kracht hebben om de koude, ende rauwe Vogtigheden te verteren, ende het teren van de Maegh te vermeerderen, zijn meest dese:

MASTICK is wat t' famer-treckende met de minste scherpigheydt, helpt de Maegh, stelpt het Braken, houdt de Sinckinghen op ende verteertse, belet het opwaessenen ende versacht de scherpte der Afdrijvende Genees-middelen.

SAFFRAEN is bequaem voor de Maegh, ende helpt de spijs verdouwen.

Al de Geslachten van **MYROBALANEN** zijn sterck t' famen-treckende, suyveren ende verstercken de Maegh, stelpen het Braken, stoppen het Root melisoen, ende alderley Buyckloop, ende brengen den verloren Lust om te eten wederom.

GALIGAEN is heet ende droogh byna in den derden graed, met sijnen scherpen smaek seer op de tong bijtende, ende t' famen-treckende. Hy versterkt alle het Ingewant, maer voornamentlijk de Maeg, verdrijft de verholde Winden, helpt Verteren, maekt een liefelijcken Aeffem, ende verweckt lust tot byslapen.

SPICANARDI is werm in den eersten, ende droogh tot in t' uyerste van den tweeden graed, een weynigh scherp ende bitterachtigh, wacrom sy de Maendr-stonden ende het Water sterckelijck af-set; is t' famen-treckende, waer door sy de Maegh versterckt, wiens Walginge, Knaginge, ende Op-blasinghe sy oock gheneest, als mede de Gele-sucht; ende verteert alle Koude gebreken van de Lever, Nieren, ende t' ander Ingewant.

PARADYSHOUT liefelik van reuck, wat bitterachtigh van smaek, ende t' famen-treckende, geeft krachten aen een verkoude Maegh, helpt het Teren, neemt wech de Verrottinghe, verdrijft de overtollighe Vochtigheden, ende verjaeght de Winden.

NOTEN MUSCAET, FOELYE, GENGBER, NAGELN, CANEEL, brengen elck by-na al de selfde krachten by, om de Winden te verstryeyen, de overtollighe Vochtigheden te verdrijven, ende alle de werckinghen van de Maegh te verstercken.

De gomme **TACAMAHACA** met een derden deel *Syrax*, ende wat *Ambersteen*, tot een plaester gebracht, is seer nut om de Maegh te verstercken, den etens-lust te doen komen, de verdouwinge der spijs te bevorderen, ende alle Winden te verdrijven. Daer toe dient mede **CARANNA**, een gomme van den selven aert, maer van meerder krachten.

AMBERGRYS verteert door sijn drooghte de overvloedighe Waterachtigheydt, die in de Maegh vloeyt, verbetert door sijnen liefelijcken reuck, ende geur de quade hoedanigheydt, alle onsuysterheydt, ende

verrottinge, verweckende de natuyrlijke wermte ende geelten, sterckt de Maegh aen haer Teringhe, ende andere Werckinghen kracht gevende.

(5) Hier uyt werden Gemengde Genees-middelen bereyt, ende in de Apoteken gereet gehouden, *Syroop van gedroogde Resen, van Myrtus, van Munte, van Queen, van Alssen; El. Myrtinum, Diarbodon, Diaxyloaloe, Diatriompipereon, Diazinziber, Rosata Novella, Aromaticum Rosatum, Quee-kruyt; Troch, è Spodio; Conserf van Resen, van Munte, van Alssen; Geconfijte Gengber, Citroen-schellen, Nuten-Muscaet, Myrobalanen, Onriype ockernoten, Quee-appelen.* Nae welckers voorichrift wy oock ardere mogen doen maken, gelijk *Alssen Wijn*, die wy alstijt kunnen op staende voet hebben, als men een Glaesgen gereet heeft met *Exiracè* (dat is brandewijn daer *Alsin* in geweyckt is geweest) ende daer van een halven oite geheelen lepel in een glas wijns doet. Soo kan men oock terstont Koel-dracken bereyden uyt de Wateren der Kruyden, met de *Syropen*, ende met eenige droppelen *Olye van Sarsel* rinfch gemaecte. Als oock Stovingen van *Resen, Granet-bloemen, Salye, Munte, Alssen*, wat van de wel-ruyckende Hert-sterckende, gelijk *Caneel, Nagelen, &c.* in water gekooct, ende op t' laest *Wijn* by gedaen; ofte de Kruyden droogh tusschen dun *Linden* in platte *Sacckens* gestickt. Een sachte Plaester van *Olye van Mastick, van Alssen, van Noten Muscaet, van Nardus, van Foelye* ofte eenige van dies, met wat *Wasch*. Onder de selvige kan men mede, om tot *Salven* te brengen, *Poeyer stroyen van Galigans, Foelye, Noten Muscaet, Paradyshout ende Gengber*, dat elcke onçe *Olye* een drachme *poeyer* heeft met een weynigh *Wasch*, ende twee drie aen *Musius* ende *Amber*. Ofte indien daer meerder *poeyer* ende *wasch* is, dan sal het een harde *Ceroen* vallen, waer by oock *Mastick* gedaen wert, met een heete vijfel-stock gewreven; hier toe behoort mede het *Ceratum Stomachicum*. Men kan oock seer bequamelick nemen gearharste kruym van *Witte-broot*, de selve laten weyken in *Rode Wijn*, ofte *Peck*, ende daer dan onder mengen het morch van een *Quee* onder d' assche morw gebraden, ende daer by doen *Poeyer* van de gemelte Droogen.

Het XV. Capittel.

Simpele Genees-middelen

1. Om een heete, ende
2. Een koude verstopte Lever te openen,
3. Om een heete, ende
4. Koude te verstercken.
5. Genees-mengelingen hier toe uyt de selvige toegemaeke. (1)

De wijl soo de selfstandigheydt van de Lever, als de kleyne ende nauwe Aderkens door verstopt-

heyte
dit De
sulcke
men of
verster
niet
len do
te bie
(1)
gebru
soet v
men-t
stoppi
kracht
E n
ME N,
oock l
sijne C
wech
uyt de
een ey
nigh
S U
saet en
ende g
staen
ende r
standi
V e
versto
sichtig
De
verko
deeler
konne
W
vertee
Lever
buyck
oock i
(2)
K A V
ontlaf
houde
durige
D v
verste
suyster
H
ende
opent
Niere
genee
stond
A s

heyt ende vervuyling beschadicht werden, ende dat dit Deel van groote weerdigheyt is, so vereyscht het sulcke Genees-middelen, die de geslotenheyt konnen openen, ende haer lichaem ende selfstandigheyt verstercken, sonder merckelijke hitte. Waer toe niet alle over hoop, maer formige, die wy hier stellen door bysondere eygenschap bevonden sijn hulpe te bieden.

(1) GRAS, te weten, de Wortelen, die alleen gebruyckt werden, sijn matelijck kout ende droogh, loet van smaek met eenighe amperheyt ende t'famen-treckinghe, dun van deelen, ontdoen de verstoppinghe des Levers, ende vermeerderen sijnne krachten.

ENDIVIE, CICHOREY, PAERDE-BLOEMEN, ende de andere Geslachten van de selvige, als oock het EDEL LEVER-KRUYT, verdrijven de heete Ongematigheyt van de Lever, ende blussen uyt sijnne Ontstekinge, verkoelen het Bloet, ende nemen wech de Verstoptheyt van de Lever, suyveren daer uyt de Gallachtige vochtigheden, verstercken door een eygene kracht de Lever, sonder de Maegh eenighins te hinderen.

SUYRING (als oock haer Geslachten, mede met saet ende wortelen) opent ende suyvert de Lever, ende geneest de Sieckten, die uyt Verstoptheyt ontsaen, ende versterckt met eenen door een sachte, ende niet on-aengenamet'famen-treckinge de selfstandigheyt van de Lever.

VENUS-HAYR verdunt, verteert en opent de verstoptheyt van de Lever, ende helpt de Geelsuchtige.

De VIERKOUDESADEN, groote ende kleyne, verkoelen, doorsnijden ende suyveren, sijn dun van deelen, so dat de verstoptheyt van de Lever oock konnen ontdoen.

WEEGHBRE is wat t'famen-treckende, maer en verteert niet te min, opent de verstoptheyt van de Lever, bedwinght de Verrottinghe, ende Rooden buyck-loop, stelpt heete ende stercke Sinckingen, oock in haer Wortels ende Saet.

(2) WERME AGRIMONIE, ende BOELKENS-KRUYT, verwerpen, doorsnijden, suyveren ende ontlaffen eygentlick de Lever van verstoptheyt, behoudens sijnne kracht, beyde seer bequaem voor langdurige Binne-koortshen.

DUYVE-KERVEL opent de verstopte Lever, versterckt de slappe, suyvert de Gal, verklaert het on-suyver Bloet, ende wederstaet de verrottinge.

HOPPE (te weten de blom ofte belle) is werm, ende droogh in den tweeden graed, suyvert ende opent de verstoptheyt van de Lever, Milt, ende Nieren, reynight het Bloet van alle on-suyverheyt, geneest de Geel-sucht, ende verweckt de Maendstonden.

ASPERGES verlost de Lever van verstoppinge,

soo met sijnen wortel, als met sijn saet, ende helpt oock de Geelsucht. Het selfde doen mede, ende noch krachtiger de Wortels van JOFFROU-MERCK, PETERSELYE, ende VENCKEL, de welke als de Sieckte te heet is, dienen in Azijn geweect te wesen.

ALSEN gelijk hy de Maegh behulpsaem is, soo doet hy oock de Lever ende t'Ingewant, ende jaegt af de Gallachtige on-suyverheyt uyt de Aderen.

MALROVE opent door haer bitterheyt de verstopte Lever, endegeneest de Geelsucht.

CHAMEDRYS bitter, ende scherpachtig zijnde, heeft een door-snijdende af-vegende kracht, suyvert ende opent het Ingewant, maer voornamelick de Lever, waer door het de Geelsucht geneest: tot alle t'welcke de VOLT-CYFRES mede nut ende dienstigh is.

(3) Koude versterckende Genees-middellen: Alle de geslachten van SANDEL-HOUT sijn goet voor de gene, die werm van aert sijn, maer eygentlick verstercken ende verkoelen sy de Lever, ende helpen de Flaeuwhertige.

YVOORIS kout ende droogh. Het af-vijf sel helpt de Geelsuchtige, voor den eten met Wijn ingenomen; ende by aldien daer Coortsche by is, met Cichorey-water. Sijn vordere krachten sijn hier voor beschreven.

GERANT YVOOR, ofte Spodium verkoelt, treckt te famen, verslaet den dorst, versterckt de Maegh, ende Lever. Maer wat het Spodium eygentlick is, en sijn de Genees-meefters niet een-Item-migh. Want de Grieken, ende de Arabiers hebben elck yet bysonders voor Spodium gehouden. Waer van veel te lesen is by Marthiolus in sijn Uytlegg. op Dioscor. 5. 46. Garcias ab Horto 1. Avom. Hist. 13. Weckerus 1. Antidot. spec. 5. ende Renodaus 2. de mat. Med. 3. 11.

ROODE ROOSEN verstercken de Lever; gelijk mede doet CORAEL, het welck den brant van de Gal versacht ende sijn vlucht, t' sy nae onderen ofte bovenen tegen hout, maect vast ende sterckt de selfstandigheyt van de Lever, door wat oirsaek sy oock soude mogen verzwackt wesen, ende stelpt het Bloet van waer het magh loopen.

(4) WERME versterckende: CALMUS, te weten den oprechten (anders wert in sijn plaetsche Acorus ofte Galigaen genomen) is een Indiaensch sterckruyckende riet, heet ende droogh in den tweeden graed, een weynigh t'famen-treckende. Verwermt, ende versterckt de Lever, geneest het Water ende den Hoest.

WEL-RIECKENDE BIESE, wast meest in Arabyen met sulcken menichte, als hier te lande het Gras, alwaer de Kemels de topjens van de selfde seer gaerne eten, waerom sy gemeenlick Kemels-hoy, Kemels-stroo ofte Kemels-voeder genoemt wert in t.

in 't Latijn met den Griekfchen naem *Schoenanthos* na den fonderlingen *Rofemarijnachtigen* reuck van hare bloemen. Sy is matelick werm, met fijgheyt van deelen, ende 't famen-treckinge. Breekt, verteert, ende opent de locht-gaten van de aders, geeft kracht aen de Maegh, ende Lever, ende helpt de gene die Bloet fpouwen.

ROZYNEN zijn met alle haer felfitandigheyt de Lever feer aengenaem, door een matelicke 't famen-treckinge de felve verfterkende.

Het felve doen oock de *PISTACIEN*, die mede door haer fijgheyt van deelen de verftopte Lever openen.

(5) De Genees-mengelingen, die het overfchot van de Vochtigheden uyt de Lever door het water af-fetten, zijn *Syrop van Endivye*, van *Cichorey*, *Simpel*, ende met *Rhabarber*, *Byzantinur*, van 5. wortelen, ende *Oxymel compositum*. Verftercken, *Diacoflum*, *Dirabodon*, *Diacubebe*, *Dialacca*, *Diacurcuma*, *Diatrion*, *Santalon*, *Trochifci de Eupatorio*, de *Succino*. Verkoelen, *Conferve van Cichorey*, ende de *Wortelen* daer van *geconfijt*, als oock de *Confijt e stelen van Endivye*, *Lattauw*, ende *Porceleyn*, *Kerffen*, *Morellen*, *Aelbestien*. Ende nae de fake vereyft, kunnen mede *Drancken* gekookt werden van de verhaelde *Simpelen*, op de wijfe, gelijk nu meer-malen verhaelt is. Als oock *Electuaryen* van de *Conferven*, ofte *Confijten*, met de gemelte *Specyen*. Noch mede *ftovingen*, wanneer datter te verfachten, ofte te verkoelen is, uyt overgehaelde *Wateren* van *Endivye*, *Porceleyn*. *Woechbre Agrimonye*, ende *Rofen*, van elcx evenveel, met het achtste deel *Azijn van Rofen*, waer in te vore geweykt hebben *Rofen*, *Sandel-hout*, ofte eenige van de *specyen*. Dan hier dient wel gelet, dat op de *Lever*, zijnde een voornaem deel, niet te veel, ofte al te lang *Verkoelende dinghen* geleyt en werden, ende dat men altijd onder de felvige mengt eenige *Verfterkende*. De felve *Salven*, ende *ftickingen* kunnen hier mede dienftigh wesen, die wy voor de *Maegh* befchreven hebben.

Het XVI. Capittel.

1. *Simpel*, ende
2. *Gemengde Genees-middelen*, om de verftopte *Milt* te openen, ende hare *fware en fwarte Vochtigheden* te fuyveren.

(1)

DE Genees-middelen voor de *Milt*, zijn de gene, die haer aerdachtige *Vochtigheden* ofte *verfachten*, ofte ten deele doen fmelten, fuyveren, ende verdunnen, fonder merckelicke 't famen-treckinge, op dat de verftoppinge geopent zijnde, de felvizhe mochten neder tacken. Onder dese zijn fomnige

matelick verkoelende, ende vervochtende, de welke dienen tot verbrande *Gal*, gelijk *Violen*, *Bernagye*, *Bugloff*, *Sap van wel-ruyckende Appelen*. Maer de meeste zijn werm, ende van dunne deelen, om die dicke ende giftachtige *Melancholey*, ofte *fwarte-gal* te dunnen, ende te verdrijven. Soodanige zijn *Wiangh*, *Hoppe*, *Ceterach*, *Radix*, ende de volgende:

VROU-MERCK-S-Wortelen fuyveren ende openen de *Milt*, ende ontdoen haer *Swellingen*.

De fchorfch van den *THAMARISCHS-WORTE* L heeft een byfondere kracht om de *Milt* te fuyveren, de verftoptheyt te openen, ende de *Milt*-fucht te genefen.

De fchorfch van den *CAPPER-WORTE* L, als oock de *Vrucht*, zijn feer bequaem voor een verharde *Milt*, fuyveren ende door-fnijden door haer gefadigh gebruyck de taeye ende dicke *Vochtigheden*, die fy oock door het water, ende den kamerganck ten laetften affetten.

AGNUS CASTUS, ofte *Cnyfch-boom*, wert gebruyckt in fijn bladeren, bloem ende faet, is heet ende droogh in den derden graed, ende fijn van deelen, bequaem om alle *Winden*, ende *Opblafingen* te verdrijven, te openen, ende dun te maken. Ondoet ende verfacht de verftopte, ende verharde *Milt*: maer verteert het zaet, ende benemende de geyligheyt, doet *kuyfch* leven. De *Vrouwen* van *Athenen*, plachten eertijds in hare *Feeft-daghen* van de *Godinne Ceres*, die fy *Thefmothoria* noemden haer bedden, ende bedsteden met dese bladeren te beftrooyen, om haer felfen, ende de hare in reynigheyt te houden, gelijk *Diofcorides*, *Galenus*, ende *Pituius* fchrijven. In fomnige *Cloofsters* leggen fy mede dese bladeren tot den felvigen eynde onder het bedde, ofte fy vullen daer van *fackkens*, die de *Geftelicke* onder haer lendenen leggen, om geen *vleefchelicke* droomen, ofte invallen te krijgen. Eenige *Monicken* van *Italyen*, gorden haer met de taeye rijfken van den *Cuyfch-boom*, hoe-wel andere foo veel moeyten niet en willen doen.

CHAMEDRYS fuyvert de *Milt* fo geweldigh, dat fy geloofert wert de felve te verteren.

ACORUS, ofte *Lifch met wel-ruyckende bladeren*, wiens wortel alleen gebruyckt wert, is heet ende droogh in den derden graed, fcherp ende bitterachtigh van fmaeck, lieffelic van reuck, dun van stoffe, van verdunnende ende fuyver-makende kracht, verfacht een harde *Milt*, ende mindert de gene die te groot is. Geneeft alle hardigheyt, ende vergaderinge, als men van buyten met fijn af-fietfel ftrooit.

SCYLLA, ofte *Zee-ajyn*, is heet ende droogh in den derden graed, feer fcherp fnydende, dun-makende, ende fcheydende van aert. Verdriefft de hardigheyt van de *Milt* ende vergaderingen, opent dapper de verftoppingen, geneeft de *Vierdendaegfe Coortes* ende de *Gele-lucht*.

PATICH, PATIENTIE, ende SUYRINE (alle van een gesslacht) zijn matelick verkoelende met eenige fijngheyte van stoffe, maer sterck verdroogende ende t'samen-treckende. In Azijn geweyckt, verteren ende genesen een harde Milt; in witte Wijn opgewelt, helpen de Gele-sucht, ende doen het Lichaem weder een goede verwe krijgen. Het afsnietfel is oock goet voor het Jeuckiel ende quaet Schorff.

Saet van ME-CRAP met Azijn-honich ingecomen, ende op de selfde wijze RADYS, ende LITSCH, verteren de Milt. Maer ARISTOLOCHIE is noch stercker om de selve te openen, suyvert oock, ende geneest 't gene vervuylt, ende begint te bederven.

Sommighe van de verhaelde hebben mede kracht om van buyten op-geleyt, de Milt te versachten, maer meest de volgende.

WYNRUYT soo in-ghenomen, als paps-gewijs, in Azijn gesoden zijnde, op-gheleyt, neemt wech de verstoppinghe, ende hardigheyde van de Milt. Tot het selviche is STRUTHIUM oock bequaem.

KERSSE insonderheyte het saet, met Honich gestreken, verdunt ende mindert de Milt.

BROE-NETELEN met Olye, ende Wasch tot een salve gemengt, genesen de harde Milt.

MOSTAERT is heet ende droogh in den vierden graed, trekt van binnen na buyten de Swellingen van de Milt ende alderhande pijn.

Kleyne SANTORYE is seer bequaem van binnen ingenomen om de verstophetheyt van de Milt, ende Lever te ontdoen, ende buyten opgeleyt, om de harde Milt sacht te maken.

MANSOOREN zijn gantsch sijn van deelen, openen de verstopte Milt ende Lever, verdrijven haer verhartheyt, genesen de Gele-sucht, ende helpen de Langhdurighe Coortschen. Sommighe houden de Wortels voor krachtigher, dan ick heb bevonden dat het Sap van de groene Bladeren beter werckt.

VERCKENS-BROOT, wiens wortel (die de Verckens geerne eten, 't welck de oorsaeck aen den naem gegeven heeft) alleen in 't gebruyck komt, is heet ende droogh in den derden graed, sijn van deelen, van kracht scheidende, ontooende, afvegende, suyverende ende openende. Gheneest de hardigheyde van de Milt, daer mede gestooft, ofte gestreken zijnde. Soo versch als droogh zijnde helpt de Geel-suchtige, ende verweckt Gallachtigh sweet.

(2) Van dese Kruyden ende droogen werden sommighe Genees-mengelingen gemaect tot Syropen, om de sware dampen van de Swarte gal te versachten, gelijk daer zijn Syrop van Violen, van Bugles, van Bernagte, van Sap van welsruyckende Appelen,

van Consiye de Greyn, ende Consiye Alchermes. Andere tot de gene, die het overschot van de Swarte gal uyt een geswolle Milt ofte verdrijven ofte verteren, als Syrop van Duyve-kervel, van de vijf Wortelen, Byzantinus, Oxymel Scylliticum, Geconsijte Acorus, El. de Capparibus, Troch. de Capparibus, Dialacca, El. de Gemmis, Exhilarans, ende verscheyden andere, hier voor onder de Hert-sterckende verhaelt. Uyt de welke oock nae voor-vallende gelegentheyte Drancken, ende Conserven konnen gemaect werden. Van buyten mede Stovingen ende Pappen van Wynruyt, Netelen, Mostaert, Santorye, Kersse in Azijn gesoden. De Strijckingen van Olye van Wynruyt, van Cappers, van bittere Amandelen, van Lelyen met Azijn van Zecajyn gewasschen, ende een weynig Wasch daer in gesmolten. Onder de welke als de Poeyers van de wortels van Mansooren, Lisch ende Verckens-broot ghestrooyt ende geroert werden, ende daer by de gommen Bidellium ende Ammoniacum, in de gemelte Azijn, ofte andere stercke gesmolten, so sal daer uyt rijzen een Plaester, seer nut ende dienstigh voor een Milt, die verstopt ende geswollen is.

Het XVII. Capittel.

1. Simpele, ende
2. Gemengde Genees-middelen, om op verscheyde wijze het Water af te setten, de Nieren ende Blaeste Suyveren, het Graveel af te drijven, ende den Steen te breken.

(1)

DE Versachtende ende Verkoelende Genees-middelen, en laten niet toe, dat het Sant tot Steenkens soude backen, matigen ende verfoeten de scherpigheyte van 't Water, ende maken dat het lichter afschiet, gelijk Maluwe, Violen, Gerste, &c. De gene die het Water af-setten, verdunnen door haer fijngheyte van stoffe, het Bloet, scheidende de Waterigheyte, ofte Wey, ende leyden die tot in de Nieren. Onder dese werden gestelt eenige matelick Verkoelende, als Pepoenen, Couwoerden, Concomers, insonderheyte haer Saet, ende Gras-wortels. Maer hier toe geven de meeste kracht, die in dunne deelen verwarmen ende verdroogen tot in den derden graed, gelijk Peterselye, Peterselye van Macedonye, Eppe ofte Iuffrou-Merck, Berck-eppe, Groot-eppe, Venckel, Dil, Valeriane, Sefeli ende Mansooren. De gene, die het Water sterck af-drijven, de selvige suyveren oock de Nieren ende Water-wegen, door haer afvegende, ende door-snijdende kracht, ende setten met eenen het Zant af, ende ontdoen de Steentjens, die maer van even aen malkander hangende Zant gegroeyt zijn. Maer die geseyt warden eygentlick te minderen, ende te breken de harde ende rechte Steenen

nen, de selvige maken dun, ende door-snijden sonder merckelijcke hitte, ofte drooghte: want al te groote hitte doet eenen steen, die nu aen 't verstijven is, noch meerder verharden, ende brenghet met eenen mede in de Nieren alle de Overtolligheyt, die sy onder wegen vint, waerom het water somtijts opgestopt wert, somtijds dun ende klaer voor by vloeyt. Van die geslacht zijn *Sap van Limoenen, Wortels van Suuring, van Bramen, van Asperges, van Gras, ende van Clissen, Betonye, Adiantum, Steen-waren.* Sommighe ende niet van de minste Genees-meefters, stellen hier mede foodanighe Genees-middelen, die door hare scherpigheyt het buytenste van den steen zouden af-schuyren, ende met wrijven verminderen, gelijk sy segghen te doen, *Gebrandt Glas, Eyer-schalen, Steen-saet, steen van een Spongye, steen uyt een Menschen blaes, ofte uyt de Gal-blaes van een Os.* Maer dit gevoelen en is niet waerschienlijk. Want die dinghen en werden niet geheel ingegeven, om dat sy met haer scherpigheyt den steen in de blaes zouden kunnen af-schrappen, maer tot een sijn poeyer gestooten, jae oock gesmolten, ende tot *Magysteria* gebracht. Het is waerschienlijcker, dat sulcx geschiet, door enen sultigen geest, die in haer is, de welke hem binnen in den steen dringht, ende also vermorfelt: even eens gelijk de Metallen, ende Mineralen van 't stercke water, Corael, Paerlen, ende diergelijcke van den Azijn gesmolten werden. Daer zijn oock eenighe middelen die door een bysondere eygenschap den steen breken, gelijk *Iodische Steen.* &c.

Wy sullen nu gaen verhalen de Genees-middelen, die de ontstelde Nieren helpen, ende het Graveel af-setten.

Bittere ende Soete AMANDELEN, mitgaders haren verschen *Olye*, als oock de *Hafelnoten*, ende haren *Olye*, *Inubens*, *Sebesten*, *Soet-hout*, *Gomme van Bittere Amandel-boomen*, van *Kersse-boomen*, *Pistagen*, *Vijgen*, ende alle die wy geseyt hebben de Longe te versachten, die versachten oock de scherpigheyt van de Nieren, ende de blaes, verstoeten ende setten het water af, ende beletten dat het Zant niet tot een steenken by een en loopt. *Solenander* schrijft, dat hy in gestadigh gebruyck heeft de *Bittere Amandelen*, tot bescherminghe voor het Graveel, daer van thien ofte twaelf ingevende voor den eten, ende latende dan een roomerken wijn daer op drincken.

Het af-sietfel van den wortel van *ALTHEA* gedronken doet al't selve, helpt de Droppelpisse, neemt wech de rauwigheyt van de Nieren ende de blaes. Haer saet breekt oock de steenen van de Nieren.

De *Vier Kleyne Verkoelende saden*, te weten van *Lattoua*, *Endryve*, *Cichorey* ende *Porceleyn* versachten de drooghte, scherpigheyt, ende hitte van de Nieren.

MELOENS AET, ende d'andere drie *Groote Ver-*

koelende saden, dat is, van *Concommers*, *Couwourden*, ende *Citrullen*, zijn kout tot in 't laetste van den eersten graed, doorsnijdende, ende afvegende van kragt, ende sijn van deelen, insonderheyt droogh ende gestooten: waer door sy het Water so sterck af-setten, dat sy de Nieren, die met Graveel ofte steen beladen zijn, groote hulpe by brengen.

KRIECKEN over *ZEE*, ofte de roode vrucht van *Alkekengi*, sijn koel van aert, verdunnende ende afvegende, openende de Lever, sijn veren insonderheyt de Nieren, ende doen het water losen.

BRAEM-BESYEN, *HINNE-BESYEN* maer insonderheyt *AERT-BESYEN*, ende swarte *AERT-BESYEN* (welckers bladeren geknaut, ofte maer gewreven ende geroocken, doen de *Koude-pisse* overgaen) werpen de overtollige vuyligheyt uyt de Nieren ende de blaes, drijven 't Graveel ende de kleyne steenkens af, insonderheyt het overgheaelde water, ende noch meer de *Rijnsche Brand-wijn*, daer sy op gestaen hebben.

WECHBRE, te weten het saet, ofte gedroogde blat, opent de verstoptheyt van de Nieren, ende dat door een sonderlinge kracht, die sy heeft om dun te maken, ende af te vegen.

STEEN-RUYTE, die in den Apoteeck voor *Venus-bay* gegeven wert, versacht de pijn van de Nieren, ende de blaes, set de stonden, ende 't water af, ende sijn ver de Nieren so geweldig, dat sy geloofst wert de steenkens te breken.

GLAS-KRUYT is wat koelachtigh, afvegende van kracht, ende wat 't famen-treckende, maer evenwel bequaem voor 't Graveel, den rijsenden steen, ende de Droppelpisse, 't sy van binnen ingenomen, ofte van buyten opgeleyt.

GRAS-WORTEL matelijck verkoelende, ende verdroogende, ende van sijne deelen, helpt de gene die qualijck water kunnen maken, ende breekt de steenachtighe beginfelen in de blaes; 't welck oock het saet doet.

ASPERGES-WORTEL gestooten, ende met *Rijnsche-wijn* ingenomen, verwerckt water-maken, ontlast de Nieren van verstoppinge ende pijn, drijft de steenkens af. Sonder dat men behoefst te gelooven 't gene *Plinius* schrijft in 't 20. boeck van sijn *Natuur*. *Histoye* op 't 10. Cap. dat door sijn langh gebruyck de blaes zoude komen te versieren. Vermoedert daer-en-boven het Zaet, ende den lust om quijt te werden.

STEKENDE PALM, in de Apoteken *Bryscus* genoemd, soo met haren bitteren wortel, als mer haer bladeren, ende besyen uyt wijn ingenomen, doet water maken, geneest de Droppelpisse, drijft het Graveel ende steenkens af, verweckt de stonden, ende geneest de *Geel-sucht*.

De Wortel van *CRUYSDISTEL*, ofte *Fryngium*, is matelijck werm, maer seer droogh, geneest

het Colijck, ende is seer bequaem voor de gene, die met het Graveel, Droppeel-pisse, ofte eenigh ander gebreck van de Nieren ofte blaes gequelt zijn. Een Griex genees-meester *Aetius* getuyght en man gekent te hebben, die door het geduerigh gebruyck van die Wortel volkomenlijk ghenesen is gheweest van 't Graveel, daer hy langhen tijdt aengegaen hadde.

CAMILLEN so ingenomen, als van buyten gestoof, verdrijven het *Colijck* ofte pijn in de Dermen, ende doen het water erde Graveel af-schieten.

Maer de gene, die volgen, om datte heeter ende scherper zijn, werden voor de selvige gebreken van de blaes ende de Nieren voor krachtiger gehouden.

Alle de **CICERS** sijn werm ende droogh in den eersten graed, door-snijdende, ende afvegerd: van kracht. Sy openen de Verstophthet, doen water maken, ende suyveren de Nieren, breken de steenen van de Nieren ende de blaes: maer aldersterckst de swarte ende kleyne, daer na de roode.

TEREBINTYIN ofte **TERMENTYN**, die wy tegenwoordigh gebruycken, is de rechte niet van de Ouders, maer alleen Herft van Lurcken-boom, evenwel in krachten met de rechte over een komende. De beste is wit ende helder, als een glas. Hy verwermt, vermorwt, verdout, suyvert, ontdoet de verstophthet van het Ingewant, voornemelijk van de Nieren, opent de nauwe weghen, verweckt het water maecken, weder-staet de Verrottinghe, jaeght den steen ende 't Graveel af; twee ofte drie drachme ingeslickt; ofte voor de gene, die niet door-swelgen en kan, met een weynigh van een Ey-doeyer gesmolten, ende dan met een half onçe *Syroop van Althea*, ofte andere, ende eenig nat, ofte ghesdistilleert water ingedroncken. Hier toe is meest in 't gebruyck de *Venetiaensche Termentijn*, die veel klaerder valt als de gemeene, ende wert van *Dr. Dodoens* gehouden voor de vochtighe Herft van den witten Denne-boom, die in Italyen *Lagrima* hier. De selvige belast, om den *Termentijn* sekerlijck te gebruycken, dat men hem voor al eerst in te geven, wascht met eenige verkoelende wateren, het zy van *Weechbre*, 't zy van *Lattouw*, om door de verkoelende kragt van de selve de scherpigheyt van den *Termentijn* een weynighken te temmen, ende sijn hitte te matigen. Dan wy achten dit onnoodigh. Want hoe men meerder wascht, hoe hy wel blancker, ende witter wert, ende daerom het oogh aengenaem; maer hem wert daer mede oock vermindert, ende afgewaschen sijn afvegende ende suyver-makende kracht, de welke veel in die kleyne scherpigheyt bestaet. Dit is evencens gelijk sommige om den *Alffen* sijn selle bitterheyt te benemen, ende alsoo aengenaem te maken, den selven vier en twintigh uyren weycken in *Muscadel-wijn*, oft andere soete *Wijn*, ende dan daer uyt nemen, ende

laten droogen: waer door hy een grooten rock van sijn werckinge uyt trekt, dewijl de deugt ende kracht, gelijk de neerstige Kruyt-beschrijvers, *Lobel*, ende *Dodoens* selve wel aangewesen hebben. Dan den *Termentijn* magh wel gewaschen ingegeven werden. almen den witten vloet ofte het af-loopen van 't Zaet wil regen houden.

BYVORT in wijn gesoden, ofte gedroogt ende gestooten, ofte het sap met wijn ingenomen, ofte oock van buyren met het af-sietfel gestoof, ofte gebaeyt, set het Graveel af ende doet de steen breken.

PIMPINELLE met wijn gedroncken doet de steen breken, ende gekoockt zijnde helpt de Droppeel-pisse.

WILT-VLAS, ofte *Linaria*, (dat hier om de stad in menichte voort-komt) is heet ende droogh in den derden graed, bitterachtigh van smaeck, ontdoet ende suyvert de verstophthet uyt koud: ende slijmerige Vochtigheden van de Lever ende Milt, scheidt het groeyende Graveel; ende drijft sterckelick (waerom het by sommige *Vrinalis* geheeten wert) het water af, waer toe selfs oock sijn gedistilleert water met groot voordeel gebruyckt wert in *Leverfuchtige*, *Milt-fuchtige* ende water-fuchtige *Ad. Lonicerus* schrijft, dat een drachme van de wortel met wijn, ofte eenigh gedistilleert water ingegeven de steen breeckt, ende uyt den lijve drijft.

De bladeren, wortelen ende vruchten, ende noch meerder de saden van **PALIURUS** hebben een doorsnijdende kracht, bequaem om den steen te morselen, ende het water af te drijven. In welckers ghebreck genomen kan werden de *Steen* van de *lunben*.

YSER-KRUYT, ofte *Verbenaca*, is koel ende droogh met een t'samen-treckinge. Sijn af-sietfel, sap, gedistilleert water, ofte gestoote wortel, doen grooten dienst aen de *Graveelige*.

GULDEN-ROEDE is werm ende droogh in den tweeden graed, reynigende ende af-vegende met eenige t'samen-treckinge. Sy verweckt het water-maken, jaegt het Graveel uyt de Nieren, ende breekt den steen. *Arnoldus de Villanova*, een out genees-meester, schrijft versocht te hebben, in yemant, die met de steen in de Blaes gequelt was, de welke dit gescherfde kruyt onder eyeren geroert sinorgens at, negen dagen achter een geduyrende, ende dat de steen daer door quam te breken. Maer dat en gaet so valt niet.

STEENBREKEN heeft twee geslachten; het een is groot ende heet *Bevernaert*, het ander kleyn, ende wert *Bevernelle* genoemt. Haer wortelen ende saet verwerpen, ende verdrooghen in den derden graed, ende zijn boven dien heel dun, ende sijn van deelen. Sy drijven het water veel krachtiger af, als de *Pimpinelle*, genesen de Droppeel-pisse, openen de

verstoptheyt van de *Lever*, *Milt*, ende insonderheyt van de *Nieren* ende *Blaes*, sy ontdoen, ende breken de *Steenen*, die in de selvige vast aen een zijn, ende setten die met kleyne stukkens af, waer van sy haren rechten naem van *Steenbrake* gekregen hebben.

ZEE-VENCKEL, in de Apoteecken met den naem van *Cretamarina* bekend, is werm ende droog in 't beginfel van den derden graed, af-vegende ende suyver-makende. Van de selvige zijn de bladeren, faet ende wortelen in 't gebruyck, die ofte elck bysonder, ofte alle t'famen in Wijn gefoden, ende gedroncken doen Water maken, genesen de *Droppel-pisse*, breken de *Steen* der *Nieren*, ende helpen de *Geel-suchtige*.

STEEN-SAET, ofte **PEERLEN-KRUYT**, in de Apoteecken *Milium Solis* genoemt, is tweederhande, groot ende kleyn, doch beyde werm ende droogh tot in den tweeden graed. Met Wijn ingedroncken breeckt den *Steen*, set het Water ende 't *Graveel* af, ende geneest de *Droppel-pisse*. Ingeelijcx een half loot van dit faet gestooren zijnde met *Vrouwenfich* gedroncken, is de *Vrouwen*, die in arbeyt gaen, een sonderlinge ende haestige hulpe. Dan daer toeis het kleyn *Steen-faet* bequamer, als het groot.

WATER-KERSSE is merckelick, ende werckelick werm ende droogh, scherp van smaeck, ende dun van deelen, set het Water sterck af, helpt de *Kou* de *pisse*, drijft het *Graveel* uyt de *Nieren*, ende morfelt den *Steen*. De meeste *Genees-meesters* gebruycken het af-sietfel, maer qualijck, alsoo al de *kracht*, bestaende in seer sijne ende salpeterachtighe stoffe, in 't sieden vervlieghe. Waerom best is, datse in een steene mortier gestampt, ende het Sap met Wijn uytgeperft wert.

NETELEN zijn mede scherp ende dun van deelen, soo sterck afvegende, datse den buyck weeck maken, de verstoptheyt der *Nieren* ontdoen, ende de *Steenen* breken. Daer toe is noch krachtiger het Sap van de **DOOYE NETELEN** met witte bloemkens.

PRANG-WORTEL, ofte **STAL-KRUYT**, (soo geheten om dat het Water, daer 't selve of den wortel in gefoden is, de *Peerden* te drincken gegeven, haer lang opgehouden *Pisse* doet voort komen) gemeenlijck met den *Grieksch* naem *Ononis* genoemt, is verwerpende ende verdroogende in den derden graed, dun-makende ende doortsijdende. Waer door de schorffe insonderheyt van dese wortel, met Wijn gemenght, ende ingenomen het Water doet losen, het *Graveel* affchieten, ende den *Steen* breken. In veel landen wert dese *Schorffe* in *Suycker* ofte *Honich* geconsijt. Sommighe eten oock de jonge scheuten van 't kruyt eer sy stekeligh werden, insonderheyt de bovenste 't foppen, voor *Salaet*, gelijk *Asperges* die oock in *Pekel* ofte *Azijn* be-

waert even eens gelijk *Cappers* ofte *Zoutenelle*, op tafel komen.

PETERSELYE, opent met haer bladeren, faet ende wortels de *Verstoptheden*, verweckt het Water maken, suyvert de *Nieren* ende de *Blaes*, ende vermorfelt hare *Steenen*: het selvighe doet sy oock van buyten gestooft ofte gebaedt.

PETERSLIE, van *Macedonyen*, is heet ende droog in den derden graed, haren wortel, ende voraentmentlick het faet drijft het Water af, ende ingedroncken zijnde versacht de pijn van de *Nieren* ende de *Blaes*.

VENCKEL-WORTEL, als oock de bovenste 't foppen suyveren de onreynigheyt van de *Nieren* ende de *Blaes*, doen Water losen, so van binnen ingenomen, als van buyten opgeleyt.

LAVAS is van wortelen, bladeren ende faet werm ende droog in 't beginfel van den derden graed, ende dun van stoffe. De *Wortels* gedrooght, ende met Wijn ingegeven, verstercken de *Maegh*, helpen de selve de *Spis* beter verdouwen, ende d' onrijpe *Vochtigheden* verteren, ende doen Water losen. Verdrijven mede de *windachtigheyt* ende *Opblasinge*; waer toe oock seer dienstigh zijn, de groene *Bladeren* met Wijn gestampt, endo 't uytgeperfte sap werm ingegeven. Het Saet heeft al de selvige *kracht*, ende daer en boven verweckt het de *Maent-stonden*, ende drijft de nageboorte af, suyvert de *Nieren* ende de *Blaes*.

RADYS, soo wel de wortel als het faet, heeft een afvegende *kracht* om de *Nieren* te suyveren, water af te letten, ende het *Graveel* te ontdoen, ende af te drijven.

VOGELS-NEST, *Kroonkens-kruyt* ofte *Wilde Pastinaken*, die niet sonder reden voor den *Candiotischen Daucus* ghebruyckt werden, zijnde eerst door haer faet, daer nae mede door haren wortel verwerpende, ende verdroogende tot in den tweeden graed, met enen roock onsluytende, openende, ende dun-maekende. Drijven het water soo sterckelick af, datse met 'enen het *Graveel* af-setten.

SERMONTYNE, ofte *Seseli van Marseille*, wiens Saet ende *Wortelen* gemeenlijck maer gebruyckt werden, is bequaem, om het Water te doen rijzen, de *Droppel-pisse* te genesen, ende de *Stonden* te verwecken. Al de selvige *kracht* heeft mede het **MOORSCH SESELI**.

CLISSEN, te weten de *Wortel* set het water, ende 't *Graveel* af, het welck het Saet noch krachtiger doet, soo dat het oock de *Steen* selve breeckt, ende vermorfelt.

Den scherpen, ende bitterachtighen wortel van **PEONYE** met Wijn ingenomen, versacht de pijn van de *Nieren* ende de *Blaes*, het faet neemt in de kinderen de begiufelen van *Steen* wech.

BREM, dat is de rijckens ofte 't soppekens, bloemen ende insonderheyt de saden, sijn door-snijden-de, ende dun-makende van krachten, setten het water af, ende doen den Steen in de Nieren ende Blaes morselen met enen oock de stoffe, daer sy van groeyen, uyt jagende.

GENEVER-BESYEN zijn heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, verdunnen, openen ende verteren. Zijn de Maegh ende Bofft den genaeft genesen de pijn: der sijden, sijn veren de Nieren, setten het Water af, ende breken den Steen in de selvige; maer wat te veel gebruyckt sijnde, verwecken Hooft-pijn.

LAURIER Bladeren ende **BAKELAER**, helpen soo met stoven, als baden, de gebreken van de Blaes: de Schorsse van de wortel suyvert de Nieren, ende morselt den Steen.

CALMUS doet water maken, geneest de Drop-pel-pisse ende de gebreken van de blaes.

De wortel van **CYPERUS**, ofte *Wilde Galigaen* door-snijt sonder scherpigheyt, drijft het water, ende 't Graveel af.

CARDAMOMUM van desen tijde (want wy hebben het rechte van de Oude niet) wert gerekent voor heet ende droogh tot in den derden graed. Doet water maecten, is goet teghen de Droppel-pisse, ende de slappigheyt: ofte pijn der Nieren, ende breekt den Steen, een drachme swaer met de Schorsse van *Laurier-wortel* ende *Wijn* ingegeven.

MEMMEKENS-KRUYT, ofte *Caprifolium* is geweldigh heet ende droogh, doet met sijn bladeren ende noch stercker met sijn vruchten ofte besyen het water losen, ende drijft de Steenkens af, maer te veel ofte dickwils in-genomen, verweckt bloedigh water. Daerom en moet het geensins onbedachtelick binnen den lijve gebruyckt werden, insonderheyt van de vruchtbare Vrouwen: de welke daer door niet alleen onvruchtbaer en werden, maer ook in noot van den lijve komen. Even-wel raden sommige de swangere Vrouwen, die niet wel verlossen en konnen, 't gewichte van een drachme van de besyen met *Wijn* in te geven. Ende de geleerde Professor van *Montpellier* *Rondelet* heeft het gebruyck van dit Kruyt wederom vernieuwt, om den arbeyt lichter ende korter te maecten, ende gaf het water daer af te drincken van anderhalf tot twee, ende dry onsen toe, met een drachme poeyer van *Lavender Sact*.

MISPEL-STEENEN kleyn gestooten, ende met eenigh nat, als verhaect is in-genomen, verwecken het water, drijven het Graveel uyt de Nieren, ende minderen den Steen van de Blaes. Het is aenmerckens weerdigh, schrijft den Italiaenschen *Brasavolus*, dat niet teghenstaende de *Mispelen* (te weten de onrijpe) van 't samen-treckende ende stop-

pende krachten zijn, het poeyer even-wel de Steenen in de Nieren seer doet af-nemen, het welck hy seyt door de ervarentheyt selver bevonden te hebben.

In de Gal-blaes van een Os groeyt een morwen *Steen*, die in wijn geleydt sijnde, den selven terkont (dat heb ick oock gesien van de gene, die uyt de Gal-blaes van een Mensch komen) geel verwen. Desen wijn alle daegh by-gegoten zijnde, ende so lange gedroncken, tot dat de Steen geheel verteert is, schrijven eenige bevonden te hebben, de Steenen te doen breken. De selfde kracht heeft *Lapis Indicus*, ende andere Steenen, breeder in ons *Steen-stuck* beschreven.

KREEFTEN OOGEN konnen al het selfde, als oock haer schelp tot poeyer gestooten, ofte oock geheel in een pot tot asch gebrant, ende met wijn ofte eenigh gedistilleert water in-gegeven. Ick heb een Man van Nimwegen gesproken, die my een doofken vol van alderhande Steenkens toonden, seggende de selvige meest quiet geworden te zijn van wijn, die hy gegoten hadde op versche ende levende (want anders seyde hy, datse niet bequaem en waren) kleyn Kreeften, aldaer in de Maes gevanghen, ghestampt ende uyt gheperst, ende dan gedroncken. Dan alsoo de selvighen hier soo versch niet en komen, so en heb ick daer van geen ervarentheyt konnen nemen.

De **KAKEN** van een **SNOUCK**, als oock sijn **VEL**, werden by sommige voor een groot ende verborgen Genees-middel geroemt tegens den Steen, met wijn ofte eenigh Steen-brekent water ingegeven: waer toe oock gebruyckt wert het **VLEES** van een **HOENDER MAEGH**.

PISSEBEDDEN werden van den Francoischen genees-meeester *Hollerius*, ende onsen Nederlantschen *Heurnius*, seer geprefen om het water (waer van sy lichtelick haren naem hebben) af te setten, ende de steenige stoffe uyt de Nieren te drijven. *Hollerius* geester vijf in met drie oncen *Water*, ende schrijft dat sy wonderbaerlick helpen de gene, die met de Steen in de Nieren gequelt zijn. *Heurnius* doets gestooten met *Rinschen-Wijn*, ende 't gene dan door een stemijn gedaen is, geeft hy te drincken. Dan dienen al voren wel schoon met wijn gesuyvert te zijn. Haer wonderbare kracht om selver de steenen in de Blaes te doen smelten, ende tot slijm te doen af-gaen, wert seer breed beschreven van den Italiaenschen *Augenius*, ende noch nader van de gene, die se seyt in sijn selven verfocht, ende alsoo bevonden te hebben, den Duytschen *Laurenbergh*. De doortlichtige ridder *Digby*, heeft my verklaert 't selfde in andere gesien te hebben.

SALPETER was by de Oude drierley, Natuurlijk, Gemaeckt ende *Aphronitrum*, het welck was als de bloem van *Nitrum*, niet ongelijk de douw-achtige

achtige ruychte, die aen de zultighe muynen uytflaet. Wy hebben tegenwoordigh maer een geslacht van *Nitrum*, te weten ongekoockt *Boraer*, het welck eenige houden voor gegraven *Nitrum*. Dit kleyn gestooten in een smelt-kroes gedaen, ende met bloem van swavel twee drie mael uytgebrant, ende van sijn vettyghdyt gesuyvert ende uytgegoten zijnde, is seer wat ende aengenaem van verwe, ende wert *Sal Prunelle* genoemt, om dat het goet is voor de *Prunella* ofte *Brayn*, in de mont gehouden, ofte mede gespoelt. Sommige even-wel gebruycken de *Salpeter* liever onbereyt, alsoo sy gelooven, dat hy door het branden van de swavel eenighe kracht verliest.

Salpeter is een sonderlingh middel om door te snijden, te suyveren, alle berderynghe te beletten, ende wech te nemen. Wert bequamelijck gebruyckt in alderhande Koortschen, inwendighe Ontstekinghen, Pleuris, Squynancy, in alderley Verstoppinghen, insonderheydt van de Lijf-moeder, Nieren ende blaes; doet het water ende t Graveel wacker afschieten, van een half tot een geheel drachme met een weynigh Rijnse wijn werm ingedroncken. Men magh daer oock by doen een half onçe *Syroop Althela Fern*, ofte eenighe andere, nae gelegentheydt: maer geen *Olye van Coper-root* (dat anders onder andere bequamelijck ghemenght werdt) dewijl *Salpeter*, ende *Coper-root* de kracht van sterck-water te famen brengen, het welck ons Lichaem niet en kan verdragen.

(2) De voornaemste Mengel-middelen, die uyt de verhaelde simpelen in de Apoteken bereyt staen, zijn *Syroop van Venus-hair*, van *Limoenen*, van *Heemst-wortel*, van *Fernelis*, van *Rudys*; *Elect*, *Diapernaton*, ende *Lithontribon*. Sommige hebben oock de wortels van *Cruysstijfel*, ende *Cliffen* geconfijt (soo konnen oock d' ander ingeleydt werden) ende het *Cliffen-saet*, ghelijck *Vier-saet*, in suycker gebaeken. Eenighe trecken het *Malouss* een *Extractie* uyt den *Pranghwortel*, ende distilleren daer water uyt.

Welck water met de *Extractie* gemenght het water sterckelick af-set, de Maent-stonden verordert, ende de verstoptheydt van Milt ende Lever opent; maer boven alle den steen van de Nieren, ende blaes morselt ende uyt-drijft. Soo kan men oock gedistilleert Water houden van den selven *Pranghwortel*, van *Aert-bessen*, *Swarte Aelbessen*, *Alkekengi*, *Genever-bessen*, ende andere. Dan alrij is te vinden den *Olye van soete ende bittere Amandelen*: waer van *Matthiolus* de bittere voor de beste keurt. Andere prijsen daer-en-boven de versche *Olye van Haselaeten* geperst. Dat de *Olye*

van *Scorpioenen*, dat is: *Bitter Amandel Olye* daer *Scorpioenen* ingeweekt zijn, toont meerder kracht om het water, ende de steenkens uyt de blaes te drijven, insonderheydt met *Kervel* gesnerckt, ende op t gemacht geleyt.

Daer werden oock dadelijck Drancken, op verscheyde wijze, nae de gelegentheydt, voorgeschreven, ende bereyt, sommighe om te versachten, sommighe om te suyveren, ende Graveel ofte steen af te drijven, waer by men somtijds bequamelijck doen kan *Oxymel Scylliticum*. Soo konnen oock ghemaectt werden, *Poeyers* ende *Conserven*, op de wijze nu meer-maels aenghe-wefen. Als meede stovinghen ende baden, soo om de lendenen, ende zijde-pijn te stillen, als om de steenen te breken,) van het afsietel der verhaelde simpelen: van welckers overschot met meel van *Fenugriek*, ende gestooten *Saet van Heemst-wortel*, ende diergelijcke, met *Ganse*, ofte *Conijnen-ver* een bequame *Pap* kan gemaectt werden. Als oock een smeeringh uyt *Olye van Lehen*, *Camillen*, *Bakelaer*, *Nardus*, *Scorpioenen*, ende *Termenthijn*.

Sommighe zijn oock seer dienstigh om in de Clytteren ghemenght te werden, jae om alleen voor een versachtende Clytmeer te strecken, na dat de vuyligheydt te voren uyt de Dermen gesuyvert is.

Het XVIII. Capittel.

Simple Genees-middelen voor de Lijf-moeder,

1. Om haren onmatigen vloet op te houden,
2. Die te veel opgehouden wert te doen komen,
3. Om de Lijf-moeder te verstercken.
4. Hoe uyt de selvige de Mengel-middelen bereyt werden.

Onder de genees-middelen, die behulpsaem voor de Lijf-moeder gehouden werden, stelpen sommighe haren onmatigen Vloet, sommighe reynigen ende wasschen de selvige van de overtolligheden, sommighe strecken alleen tot Versterkinghe.

(1)

Die den loop van de stonden reghenhouden, zijn meest al kout van aert, verdooven het Teel-zaet, betemmen de geyligheydt, ende houden

den de Op-stijgingh teghen : anders en treckt oock de Lijf-moeder van Koude dinghen gantsch geen voordeel.

PLOMPEN, infonderheydt die een witte wortel hebben, genesen den Vrouwen vloet, belcten de geylighe droomen, ende verdooven het Teel-zaer.

GRANAET-BLOEMEN door haren verkoelenden, droogh-maekenden, ende t'famen-treckenden aert, houden de stonden, ende andere Vloet tegen.

Het Saer van **SMACK** in plaetsche van zout by de spijse gedaen, ende het af-sietel te drinken gegeven, stopt de stonden der Vrouwen, ende haren witten vloet. Het selvighe doet oock het af-sietel van de taxkens ende noch stercker het sap uyt de bladeren ende jonge stelen geparst, ende in de Son gedrooght.

Bereyden **HERTS-HOREN**, ende **YVOIR**, tot geheel sijn poeyer gebragt, sijn seer dienstig voor Vrouwen die te seer verlopen, weg hvloeyen, en met eenig bequaem nat ingenomen.

PORCELEYN stelpt den Vrouwen-vloet, ende bedwinght de Geyligheydt, met haer Droomen.

WEECHBRE verkoelt, ende verdickt, wier over sy alderhande Bloeden stelpt, ende gelijk sy den Buyc-loop, so houdt sy oock alderhande Vloet van de Lijf-moeder teghen; ende wert voor een *Pessus* tot de Opstijgingh van anderen opgesteken. Tot al t wel-ke **DONDERBAERT** oock dienstigh is, in den derden graed koel wefende, ende wat verdroogende.

(2)

Maer de Genees-middelen, die de stonden verwecken, zijn meestendeel heet in den derde graed, sonder even-wel geweldigh te verdrooghen. Sodianighe zijn bitter en scherp van smaect, welckers macht soo groot is, datse behoudens hare krachten, in de vergelegenste deelen konnen doordringhen, ende de mondekens van de Aderen ontslyuten, de Dicke vochtigheden verdunnen, ende de Taeye afvegen; ende eenighe door bysondere eygenschap met de stonden de Lijf-moeder van andere vuyligheydt suyveren. Onder de selvighe en zijnder niet weynighe die de Nageboortef-drijven.

CAMILLE-BLOEMEN zijn werm ende droog in den eersten graed, dun van deelen, verterende ende pijn versachtende. Gedroncken ende ingebaedet, setten sy de stonden af, versachten de hardigheydt van de Lijf-moeder, ende verdrijven de wind-achtigheydt.

BETONYE suyvert de Lijf-moeder, ende en versterckt niet te min, ende behout het Schepsel: is seer nut voor swangere Vrouwen, die den witten, ende vuylen Vloet hebben.

LAURIER verwermt ende versacht, ende sijn af-sietel werdt bequamelyck gegoten in t'badt voor de Vrouwen, alsoo hy oock sonder gevaer in bevruchte Vrouwen de vuyligheydt van de Lijf-moeder afveecht; hoe wel *Plinius* hier van anders oordeelt.

LELYE, wert met wortel, bladeren, ende bloem gebruyckt, gebraden ende mer Olye van Rosen gestampt, ende van anderen ingestecken, versacht de Lijf-moeder, de selvde oock sachtelick suyverende.

MATER, ofte *Moeder kuydt* is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, afvegende, suyverende, ende openende. Sy brengh groot behulp aen de gebreecken van de Lijf-moeder, verwekt de opgestopte Maent-stonden; ende in Badt gebruyckt, versacht de hardigheydt van de Lijf-moeder, ende doet de Opstijging neder gaen.

CLAVEREN, te weten de *grootte*, ende *wel-vuyckende*, zijn heet, ende droogh in den derden graed. Sy setten het water gemakkelick af, verwecken de stonden t'zy ingegeven, ofte in een *Pessus* gebruyckt, ende beletten het Opstijgen van de Lijf-moeder.

De wortel van **PEONYE**, ende sijn swart saet, met wijn ingenomen, helpt de pijn ende Opstijging van de Lijf-moeder.

CONFILIE DE GREYN is bequaem, soo ingenomen, als ingeseten om de Maent-stonden te verwecken, ende het Ontfangen te bevorderen.

De Genees-middelen, die noch stercker de Maent-stonden verwecken, ofte de Lijf-moeder suyveren, zijn ondienstigh, ende schadelick voor een swangere Vrouw, alsoo eenighe de Vrucht bederven.

DICTAMNUM is heet ende droogh in den derden graed, seer sijn van stoffe. De bladeren ende wortel zijn bequaem om de stonden af te setten, doen gemakkelick Baren, versachten de Na-ween, drijven de Nae-geboorte, ende doode Vrucht af, t'zy met wijn ingenomen, ofte op t'vyer geleyt, ende de beroockinghe daer af ontfanghen. Het beste, ende meeste wuscht in t'Eylandt eertijds *Creta*, ende teghenwoordigh, nae de voornaemste Stadt, (1) die hier met (2) *Retimo* in t'verschiet afgebeeld is, *Candia* genoemt. Infonder-
heyt.

heynt groeyt het op den bergh *Diste*, daer het oock den naem van voert: als mede aen een anderen bergh *Ida* genaemt. Daer van schrijft de poet *Virgilius* 12. *Aeneid.* dat de Geyten (andere segghen oock van Hertten) de Geyten, als sy geschoten zijn, dat (3) kruyt eten, waer door de pylen terfont uyt-vallen, ende de wonden geneisen. Ghelijck *Virgilius* daer van mede getuyght op de gemelte plaets, sprekende van den gequetsten *Eneas*.

Daer *Ida*, dicht begroeyt van alderhande boomen,
Haer tot het water neyght en spiegelt in de stroomen.
Nam *Venus* haren gangh, en vouter seker kruyt,
Dat meest uyt hard: steen of op de rotsen spruyt:
Het is van schoone veruw wanneer het plag te bloeyen
Het aerdigh purper-root dat schijnter in te gloeyen.
Sijn loof is jeugdig groen, en van een groote kragt,
Vermits het heylsaem is, en alle pijn versacht.
De geyten van het wout die in het wilde leven,
En op een harde klip of in der hooghten sweven.
Die kennen dit gewas als haer een yser prangh,
Of dat een stalc schicht haer in de leden hangh.
Want als van dit gewas de bange dieren eten.
Soo wort het yser los, hoe diep het is geseten.
En geeft hem uyt het vleesch. Dies sijn de geyten bly
En springen in het wout van alle sinerten vry.

Poleye is van seer dun-maeckende kracht, waer door het in-genomen, de Stonden, Naegeboorte, ende doode Vrucht af drijft. Tot een badt, ofte stovingh gebruyckt, geneest de harde, ende verdraeyde Lijf-moeder. Ick gebruyck in plaets van de gemeene, de *Herten-poleye*, als lieffe-

licker, ende krachtiger, daer in volgende mijn Meesters van *Montpellier*.

Marioleynen in-gedroncken ofte van onderen geset, verweckt de Maent-stonden.

Basilicum in salaet gegheten, suyvert de Lijf-moeder, ende verweckt lust tot by-slapen.

Orego doet met sijn dun-maeckende, ende openende kracht de Maent-stonden voort-komen.

Malrove is de Vrouwen, die niet gesuyvert en werden, seer dienstigh, drijft de Stonden, ende nae de verlossinge de Nageboorte af, ende verlicht den Arbeyt.

Scordium ontsluit de Lijf-moeder, verweckt de Stonden, ende wackert den Arbeyt 't sy gedroncken, ofte daer in gebadet.

Baccharis is soo lieflick van reuck, dat men eertijds van haer wortelen, gelijk *Plinius* betuyght, Welruyckende Salven plach te maecten, van de welke oock gewach gemaect wert by den Griekschten poet van bly-cynde-spelen *Aristophanes*. Is mede in voorlede tijden gehouden geweest voor bequaem om alle Tooveryen ende Besweringhen te beletten, ende de quade Tongen machteloos te maeken. Sulcx blijkt ayt de Prince van de Latijnsche poeten *Virgilius* in sijn Herder-dichten.

— *Baccare frontem*

Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
ende daer hy 't kint van den Borgemeester *Asinius Pollo* geluck wenscht.

*At tibi prima puer nullo munuscula cultus,
Errantisque bederas, passium cum Baccare tellus,
Mixtaque videnti colocasja fundet acantho.*

De wortel van onderen geset, doet de Lijf-moeder openen.

Byvoet is werm in den tweeden, droogh in den eersten graed, dun van deelen, in-ghe-nomen, ofte tot stovinghen ende baden gebruyckt, set de Maent-stonden af, opent de gestoten Lijf-moeder, doet de Nageboorte, ende de doode Vrucht afschieten. Zijn sap met *Myrre* gemengt, ende van onderen geset, treckt uyt al't gene in de Lijf-moeder overtolligh is.

De Wortel van *Cyperus* tot een stovinge bereydt, helpt de verkoude, ende besloten Lijf-moeder, ende verweckt de Maent-stonden.

Valeriane, is werm ende droogh in den tweeden graed, doet in een stovinge de stonden, ende het Water afschieten.

De Wortel ende het saet van *Me-kraffe* konnen van bovenen ende onderen de stonden, Nageboorte, ende doode Vrucht quijt maken.

SESELIGENEEST met Wortel, ende Saet de Opstijging van de Lijf-moeder: loft de Stonden, ende doode Vrucht.

WYN-RUYT door snijr, ende verteert, set de Stonden af, verdrijft de opblasende geswellen van de Lijf-moeder in Olye gekoockt, ende ingespeut, verlost van de opstijging, met Honing gheslapt, ende van onderen geset bluft de Geyligheyt, ende 't Zaet uyt. Her selfde doet het **D**AUCUS-SAET.

CALAMINTHE is scherp ende bitterachtigh, dapper doorsnijdende, ende afvegende, drijft de Stonden soo sterckelijck af, datse oock de doode Vrucht, 'tzy inghenomen, 'tzy van buyten gebruyckt, afjaght.

SAVEL-BOOM is heet ende droog in den derden graed, ende dapper sijn van deelen, scherp, ende gheweldig doorringende. In Wijn gefoden, ende ghedroncken, doet soo sterckelijck Water-maken, dat terren lactfen bloet nae volghet. Verweckt oock, in dien yet anders, geweldighlijcken de Stonden; drijft de Nageboorte, wanneer sy de Vrucht niet terfont en volghet, uyt en lijve, als mede de doode Vrucht; dan is doodelijck voor de levende.

ARISTOLOCHYE, soo wel de Ronde, als de Langhe, met Myrre, ende Peper inghenomen, ofte oock van onderen gheset, maect dat de Stonden, Nageboorte, ende doode Vrucht afschiet; ende reynight de Lijf-moeder van haer vuyghheyt.

De Wortel van **G**ENTIANE in-ghenomen, verdunt, veeght af, fuyvert, ende opent de verstoptheyd: ende niet alleen in-ghenomen, maer oock ghesedt kan de Stonden, ende Nageboorte uyt-suyten.

LISCH-WORTEL in een stovinghebruyckt, versacht ende opent de Lijf-moeder, treckt de Stonden, ende op de wijze van een Set-pil, de doode Vrucht, ghelijck oock doet den **H**ASEL-WORTEL.

MYRRE is dun-makende, ende sterck fuyverende, versacht de verharde Lijf-moeder, ende opent die ghesloten is, set de Stonden ende doode Vrucht af, insonderheyd die **S**taete gheuoemt wert. De welke by **D**ioscorides anders niet en is, als de vettigheyd van Myrre met wat waters gheslapt, ende uytgehepft. By **S**erapio, ende d'ander Arabische Geneef-meesters, als oock in de Winckels werdt het **S**yrax liquidus gheuoemt, Haare krachten volghen **S**TYRAX ende **B**EELZUM.

BEYERSWYN ofte **C**astoreum, is de swezer van een viervoetigh beest, een dogh niet seer ongelijck, dan korter van voeten, met vijf teenen, ghelijck de Bergh-muyfen, **B**euer, **F**iber, ende **C**assor genoemt. Het leeft te water, ende te lande, ende treckt uyt beyde sijn voedsel.

Hier van is voor desen gheloofft gheweest, ende al van destighe Schrijvers betuyght, dat als hy nae-gejaeght werdt, wetende de oirfacck, zijn selven de swezeren af-bijt, ende alsoo ontkomt. *Redimunt, feyt Cicero, se en parte corporis, propter quam maxime expetuntur.* Waer op mede slaet de Poet **J**uvenalis in zijn 12. Schimp-dicht.

De Bever heeft de kunst om Jagers af te weren,
Schoon dat hem in den loop sijn trage leden deren;
Want als hy wort vervolghet of wel verneken sit,
Soo scheurt hy van hem af sijn edel manne-lid.
Het beest dat heeft verstant, en weet op vaste yeden
Dat hem de jager soeckt alleen om dese leden;
En daarom lijft het pijn, en mist sijn liefste deel;
Soo groot is sijn gedult, uyt liefde van 't gebeel.

De landen by **P**onius, dat men nu de **S**warte Zee noemt boven **C**onstantinopelen, plagten eertijts veel **B**everswijn uyt te leveren, ghelijck oock de Poet **V**irgilius ghetuyght in 't eerste boeck van sijn **L**antwininghe; daer hy verhaelt, dat elck Landt volgens sijnen aert wat bysonders voort-brenghet; wiens versen aldus ghevolghet zijn:

Siet hoe dat yder lant heeft sijn bescheyden aert,
En hoe het in de vrucht sijn wesen openbaert,
De geelen Indiaen, uyt sijn vermaerde landen,
Sint ons den Olifant, en sijn yvoire tanden,
Hondura geeft haer werw, Guinea 't edel gout,
En Pontus Beverswijn, en Belen ebben-hout,
Het suycker Pharnan boucken uyt het lustig Snyden
Koomt Wierrook, Muskehaet, en alle soete kryden,
Noch isser ander lant dat geeft ons root korael,
Of sijd, of sachte wol, of loot en vinnigh stael.
Dit sagh den ouden tijt, dat weten onse dagen,
Een lantschap kan alleen niet alle vrugten dragen,
Een yder geeft het sijn, al naer het gaven heeft;
So koomt het dat de mensch van al de werelt leeft.

Waer op den uytlegger **S**eruius ghechreeven heeft, dat het woordt **V**rosa **C**astorei beteyckent **V**ergiftigh Beverswijn. Want, seyd hy, al streckenle vele voor een Geneef-middel, soo scheidt evenwel de Swanghere Vrouwen door zijnen reuck van kindt. Maer is beeter dat **V**rosa verstaen werdt van den zwaren ofte stercken reuck, (daerom oock by andere gheleghentheyd **C**astoreus odor, voor stinckende by **P**linius ghebruyckt); die het **B**everswijn van hem geeft, waerom het oock **C**astoreum grave van den Poet **L**ucretius, ende in 't **G**riex **B**arysson, ende **B**romodes, dat is Swaer van reuck, ende **S**rinckende (ghelijck die woorden mede wel uytgheleydt zijn by Heer **C**laude **S**aulmaise, Ridder, ende Raetf-heer van den Koningh van **V**ranckrijk, in sijn **P**lin. **O**bservat. fol. 361. alwaer hy oock sehrijft dat het woordt **V**irus by de **O**ude voor quaden reuck, ofte stanck ghebruyckt wert) van **D**ioscorides gheheten is. De selve **S**eruius dwaeldt oock, als hy, siende op 't ghene verhaelt is, den

naem van *Castor* treckt à *castrando*, van lubben: dewijl dat gheen Latijnsch, maer een Griecx woort is, ende *Castor* komt van *Gaster*, dat is, buyck (waer van sommighe onse *Gasten* trecken, al of sy maer quamen om den buyck te vollen) die hy gansch dick, ende voor-uyt-stekende heeft, ghelijck hy oock uytghebeeldt wert van den grooten Rechr-geleerden *Alciatus* in zijn 152 Sinne-beelt; alwaer hy mede volght het ghemeene ghevoelen van al-bijten, daer het nochtans al van oudts wederleydt is by *Dioscorides*, segghende dat de Swerzen van de *Bevers* haer niet uytwaerts en begheven, ghelijck in de Bocken, maer datse, ghelijck in de Swijnen, ingetrocken, ende vast aen 't lijf staen, even-eens als de halve Pilaren in de muyr (want soo wert seer wel het Griecx woort *Proctupa* van den wel-ghemelden Heere *Saulmans* uytgheleydt in 't Fransch en demie *boffe*, fol. 1047.) ende over sulcx onmoghelijck te wesen dat het beest daer by konde komen, om deselvighe af te bijten. Wat den aert van het *Beverswijn* belanght, ick vinde al veel meer der Schrijvers, die het voor vergift igh ghekeurt hebben. De Poët *Lucretius* heeft het selvighe in sijn 6. boeck af-ghebeelt met dese versen:

*Est etiam in magnis Heliconis montibus arbor,
Floris odore hominem terro consueta necare.
Scilicet haecideo terris ex omnia surgunt;
Multa modis multis multarum semina rerum
Quod permista gerit tellus, permistaque tradit.
Nocturnumque recens eximium lumen, ubi acris
Nidore offendit naves, consopit ibidem:
Deycere ut privos qui morbus saepe sivevit:
Castoreoque gravi mulier sopita recumbit,
Et manibus nudum teneris opus effluit eii,
Tempore eo si odorata est, quo menstrua solvit.*

My en is oock niet onbekend dat de Arabiers, ende de nieuwe Gencef-mecsters, haer volghende, mede ghewach maecken van het vergift van de *Beverswijn*: maer ick en kan niet dencken, dat sulcx anders siet, als op 't ghene dat alreede bedorven, ende verrot is; want door de bedervinghe vervallen foodanighe dinghen lichtelick tot een quaetaerdighe, ende veninighe hoedanigheyt; ghelijck men siet aen Gerstige Noten, ende dierghelijcke. Nu het *Beverswijn* kan seer lichtelick bedorven, als vochtig, ende noch besloten zijnde in een blaefjen, te meer als het, om zijn vochtigheyt wel uyt te doen dampen, in gheen drooghe ende luchtighe plaes opghedroogt en wert. Maer anders wel waerghenomen zijnde, is het een seer bequaem Ghenecf-middel voor alle koude Ghebrecen der Hersenen, set neder door zinen stercken reuck de Lijf moeder, die als een bysonder dier (ghelijck de wijsgerighe *Plato* spreeckt) in den buyck van de Vrouwen woeldt, ende wel-ruyckende dinghen

volght, stinckende vliet. Met *Foley* in-ghenomen, drijft het Stonden, doode Vrucht, ende Na-gh-boorte af.

DUYVELS-DRECK wert gheuoemt nae zienen grooten stanck, ende in Brabant met den drolighen naem *Fierilonsansa* in de winckels *Assa foetida*, mede van wegghen den onaenghenamen reuck, waer door het bequaem is, om de Optijgingh van de Lijf-moeder neder te setten. Het is een gom, ofte sap van secker kruyt, dat noch niet wel bekendt en schijnt te wesen. Meest al de Kruyt-beschrijvers houden het te komen van *Laserpitium*, uyt Syrien, ofte Medyen, dan sulckx wert zeer gheleerdelick wederleydt van den nu meer wel-ghemelten Heere *Saulmaise*, fol. 360. van 't selfde boeck.

De gomme **GALBANUM** niet alleen van binnen ghebruyckt, maer oock buyten opgheleyt, doet de Stonden dooje Vrucht scheyden.

TACAMAHACA op een kool gheleydt zijnde, doet door haren zwaren reuck de Optijginghe des Lijf-moeders neder gaen, ende op de Navel plaester-ghewijs ghestreken, houdt deselvighe op haer plaes.

Al 't selfde doet oock de **CARANNA**.

SAG PENUM is een gomme, de welke met Honigh-water in-ghenomen zijnde, de Stonden krachtigh afdrijft, maer de Vrucht hindert.

OPOPONAX ondoedt, ende versacht de Optwellinghe, ende Hardigheyt van de Lijf-moeder van buyten opgeleyt zijnde, verweckt de Stonden, maer beschadicht de Vrucht.

(3) De Gencef-middelen, die ghehouden werden de Lijf-moeder te verstercken, zijn tweederhande. Sommighe gheven aen de selvighe kracht, ende behouden het Schepsel, andere onderhouden haer met een ghematighde worme, ende vertreende vloeyende vuyligheyt; zijn bitterachtigh ende weluyckende, op datse te ghelijck zouden openen, de natuurlijcke Worme als aenblafen, ende door de liefelijckheyt van den reuck de Lijf-moeder vermaecken. Van den eersten slagh zijn.

HERTS-TONGE, in de Apoteecken met den naem van *Bistorta* bekendt, is matelijck koel, ende droogh, stelpt door zijn t'amen-treckende, kracht de Stonden, versterckt de Lijf-moeder, behoudt ende onderhout het Schepsel, soo van buyten als van binnen gebruyckt met Noten Musfact ende Nagelen.

CORABEL soo in-ghenomen, als van onderen geset, hout de Stonden tegen, ende geeft kracht aen de Lijf-moeder, ende de Vrucht.

COSTUS heeft een verwerende kracht, verweckt het Water-maken, drijft de Maer-stonden af, suyvert de onsuiverheyt van de Lijf-moeder, soo in stovinghen, als beroockinghe ghebruyckt.

Helpt

Helpt oock tot het ontfangen.

NAGELN 't zy in-ghenomen met milde Wijn, 't zy van onderen gefet, verfachten de Opftijginghe, ende verquicken foo de Lijf-moeder, als oock de Vrucht.

NOTEN MUSCAT, ende **FOELYE** hebben de felvighe kracht.

SPICA NARDI verteert de onfuyvere Vochtigheydt, ende vloedt van de Moeder, ende helpt met roocken tot de Vruchtbaerheydt.

STYRAX fuyvert mede door het roocken de Lijf-moeder, de felvighe oock verdroogende, ende verfterkende, bedwingt de Opftijginghe, ende bereydt tot het Ontfangen.

AMBER-STEN in-ghenomen, ende gheroockt, heeft kracht om de Lijf-moeder, die al te vochtigh is, op te drooghen, ende te beletten dat ter quade vochtigh-heden groeyen. Daer-en-boven verfterckt hy, ende helpt tot lichter Ontfangen.

NARDUS-SAET gheroockt, doet de Stonden, die van weggen haer dichte ende tacyigheydt opgeftopt zijn, voort-komen, verwermt, drooght, ende verfterckt de Lijf-moeder.

CALMUS foo gedroncken, gefet, als geroockt, fet de Stonden af, drooght, ende verquickt de Lijf-moeder.

BENZON verteert met zijnen verdunnenden damp gheroockt ofte gheleydt, neemt wech de vloedt van de Lijf-moeder, ende verfterckt de felvighe, als oock alle Zenuachtige deelen.

MUSKEL JAET, **AMBER**, ende **ZIVET**, foo in-ghenomen, als van onderen ghesedt, verwecken, ende gheven kracht tot byfapen, verquicken met haren reuck de Lijf-moeder: de selve oock droogende, ende verfterkende, helpen daer-en-boven tot het Ontfangen. Sommighe gebruycken oock van onderen tot de Opftijgingh, dan alsoo sulckx niet en kan gheschieden, of den reuck fluyght nae bovene in den neus, foo en zoude ick dat niet geraden vinden.

(4) De Menghel-middelen, die strecken om de Lijf-moeder te verkoelen, ende haer overtollighe Stonden teghen te houden, zijn in den Apoteeck, Syroop van Queen, van Porceleyn, van Suyringh, van Wechbre, van Myrthus, die men kan mengen met Water van de selfde Cruyden: Trochiscs de Terra Sipillata, de Spodio, de Succino: Olye van Rosen, van Plompen, van Myrthus: Vng. Comittisse. Men kan oock op staende voet maecken eenighe Poeliers van Corael, Paerlen, Bloet-steen, Amber-steen, ende Bereyden Herfshoren, ofte de voorfz. Trochiscs, ende mengen de selvighe met Quec-kruyt, Conserf van Rosen, van Acacia, ofte eenighe andere 't famen-treckende.

Seker Vrouw, die foo stercken vloet hadde, dat

se by nae hgeftadigh van haer selven gingh, werde gheholpen, met Wechbre-water, ende Rode wijn, van elckx 3 lepels, gheslagen onder een Doeyer van een Ey, ende licht opghesoden, alledaegh des morgghens in-ghenomen, ende daer dan wat opgheslagen. Het was nauwlijcx twee drie daghen ghedaen, of de Vrouw bleef ghenesen. Het welck Dr. Forreest schrijft by hem dickwils alsoo bevonden te zijn. Onse Vroukens hebben onder haer voor wat neymelickx teghen den overtollighen Vloedt nae een misdracht, Geroocke Vlesch, dat ten minsten een jaer out is, het welck sy kleyn ghesneden in een aerde pan op 't vyer drooghen, om tot poeyer te brengen, dat gheven sy in met Rooden wijn, die wat 't famen-treckende is. Dit is een seer goet Geneesmiddel, ende niet minder dienstigh voor den Rooden loop, die ick weet daer mede gheholpen te zijn, nae dat andere dingen te vergeefs ghebesicht waren. Tot het selfde ghebruycken sy oock een gedrooghede en ghesloote Ockernoot, driemaal met Bier ofte Rode Wijn ingegheven, Men kan mede een Hippocras maecken op dese manier, N. Caneel, 1 onçe, Rode Roosen, 1 Drachme, andel-hout, Sp. Aromat, Ros. Diarhod. van elck een half drachme. Rode-Wijn, 1 pinte. Te famen gheweyckt, ende door een Hippocras-sack met fuycker gheleckt. Die het koelder begeert, magh in plaetse van Wijn, Wechbre-water, ofte dierghelijcke, nemen, nae gheleghentheydt.

Van buyten kan men maecken een Plaetster van Bolus in Azijn gewassen. 5 onçen, Draken-bloet, Mastick, van elck 1 onçe, Cypres-noten, Galnoten, Resen, Granaet-bloemen, van elck 1 loot; Alles kleyn ghewreven, ende ghemengt met soo veel Vng. Comittisse, ende Wasch, als genoch is tot de lijvigheydt ende sluyvigheydt van een Plaetster. Men zoude oock kunnen nemen Boone-meel, onder de slijmerigheydt van Gom, ofte Dragant vermengt, ende dat Plaetsters ghewijs op de Lendenen, ende 't Ghemacht gheleydt.

Vorder om de Maent-stonden te verwecken, ende de Lijf-moeder te fuyveren, werden in de winkels ghereet ghehouden Syroop van Venus-hayr, van Ysoop, van Malrove, van het Sap van Byvoet, ende de ghemengde van Gradi; Elel. Diacalaminthes; Trochiscs de Myrrha, die oock de Nagheboorte afdrijven, ende de Pillen van Sagapenum die mede kracht hebben, om een doot kint quijt te maken. Voor de Stonden is zeer bequiem dit Vrouwen-poeyr: N Saet van Sefeli, Cumijn, Fenckel, Savel-boom van elck 1 onçe. Galigaen, Zedoar. Foelje, Nagelen, van elck 1 drachme, Caneel een half loot, Saffraen 1 scrupel. Hier van zal men alle morgghen een viendeel loots in nemen met wat warme Wijn, ende Suycker. Ick heb hier toe in 't ghebruyck het volghende Poeyer, het welck wel om te besigen, ende

ganſch ghereet valt, alſoo het in een doot ken in de ſack ghedraghen, ende uyt de hant gegeten kan werden: N. *Ruſw Snael*, ofte *Naelden-vyffel* ſijn als ſtof op een marberſteen ghewreven, 1 loot. *Banael* 1 once, *Zuycker* 2 oncen: Alle gader tot een kleyn Poeder onder malkander vermenght Soo kan oock van buyten een Stovingh in 't werck gheſteldt werden, van de ghemelte Cruyden ghekoockt, ende 't ſelfde kan mede dienen om van onderen in te ſpreuten. Ghelijck men oock een *Peffus* maecten kan van de wortels van *Dicamnus*, *Ariſtolochee*, *Gentiane*, van *Myrbe*, *Syrax*, ende *Alaë*, met *Termenthijn* teſamen ghebracht. Om te doen verloſſen, als het kint wel ghekeert is, ende de Weens achter blijven, heb ick altijd ſeer goet ghevonden, het volghende Poerken met gheſuyckerden Rhijnſchen wijn ingegeven, N. *Troch. de Myrba*, een half drachme, *Boraes van Venetien* 1 ſcrupel, *Siffraen* 5 azen. Een Portugijs Geneef-meester *Amatus* prijft ſeer het volghende, 't welck niet veel het mijne en verſchilt: N. *Caneel*, de *Myrba*, van elcx een half drachme, *Siffraen* een half ſcrupel. De Françoifche profeſſor *Rondelet* hiel voor beſt het volgende *Drancxken*, N. *Siet van Lavender*, twee drachme, van *Weechbre Endroye*, van elcx 2 ſcrupels. Tot poeyer gheſtooten ende met Water van *Memmekens kruyt*, ende *Endroye* ingegeven. Onſen *Lobel* verheft de kracht van dit Poerken, ſelver oock om een doot kindt af te drijven: N. *Conf. Alkermes*, *Siet van Lavender*, *Weechbre*, *Endroye*, van elcx 2 ſcrupels, *Troch. de Myrba*, *Boraes*, van elcx 1 ſcrupel. Met wat *Byvoet-Water*, ende *Wijn* ingegeven. De ſelfde prijft oock het volghende: N. *Boraes* anderhalf drachme. *Caneel*, 2 ſcrupels. *Siffraen*, 5 azen, ingegeven als boven.

Eyndelick om de *Lijf-moeder* te verſtercken, ende het *Ontfangen* te bevorderen, zijn in den *Apoteeck El. de Gemmis*, *Aromaticum*, *Diaſatyrium*; de *Wortels van Satyrium*, ende *Eryngium gheconfit*. Men mach oock een *Roockfel* maeken van *Nardusſiet* 1 loot, *Syrax Calamitha*, *Amber-ſteen*, *Calmus*, *Spicanardi*, van elcx 3 drachme; *Rode Roſen*, 2 drachme, *Gestooren*, ende daer mede geroockt, Ofte deſen *Peffus*: N. *Benzoin*, *Liſchwortel*, *Rode Roſen*, van elcx 1 loot, *Zivet*, *Amber*, *Muskehaer*, van elcx 3 azen, *Geſtooren*, ende in een doeccken gebonden voor een poppen om te ſetten.

Het XIX. Capittel.

1. *Verſcheydenheyt der enckle Geneef-middelen voor de Gicht, ende andere pijn der Lidmaten,*
2. *Waer van Sommige den Brant ver kelen.*
3. *ende de Pijn verdooven.*
4. *Sinnighe verſachten*
5. *ende het overſchot van de pijnlike ſtoffe verteren.*

6. *Hoe uyt die Drooghen Mengel-middelen ghemaectt werden.*

(1)

DE Uytwendighe Ghebreecken, die op eenigh byſonder Deel, hiet zy met ofte ſonder *Swe-ringhe*, komen te vallen, alſoo ſy eygentlick raken de *HEELKONST*. die wy, in een byſonder Boeck verhandelen, ſoo en zullen wy alhier van de ſelvighe gheen ghewach maecten. Maer de geene, die veele Deelen te ghelijck aengrijpen, ghelijck *Gicht*, *Geraecktheyt*, *Schuddinghe*, ende *Treckinghe der Leeden*, *Pijn in de Gewrichten*, en al die uyt algheemeene *Sinckinghen* voortkomen, konnen alhier bequamelick gebracht werden. In de ghemelte Ghebreecken dan, nae dat het *Lichaem* wel gheſuyvert, ende de *Sinckinghen* opgehouden zijn, indien het overſchot van de *Vochtigheden* door inwendighe Geneef-middelen verdreven ende verdweenen te weſen, daer toe zullen bequaem zijn de *Simpelen*, die wy hier boven in 't 4. Boeck cap. 8. ſoo 't gheene het *Hoof* kan helpen, mede dienſtig is voor de *Zenuwen*. Maer eygentlick, ende in 't byſonder werden tot de *Pijn der Gewrichten* ghepreſen, *Alantwortel*, de *Wortel van Liſch*, ende *Acarus*, de *Bladren van Vel-Cypreſſe*, *Kleyne Santorye*, *Calamintbe*, de *grootte ende kleyne Sleutelbloemen*, ende den *Hermodaſtylus*, tot *Dranccken*, ofte ander *Mangelingen* bereydt: waer van ick terſtondt in 't byſonder zal ſprecken. Dan de hulpe van de verhaelde Ghebreecken te helpen, beſtaet oock in uytwendighe Heel-middelen, van de welke ſommighe in 't beginſel den *Brant*, ſoo daer eenigen is, leſſen, ende de *Sinckinghen* beletten, ſonder nochtans de *Vochtigheden* in 't onſteecken Deel vaſter te ſetten: eenighe ſtillen de *Pijn*, dewelcke ſonder onttekinge is: andere, de *Pijn* over zijnde, verdunnen de ingeſope *Vochtigheyt*, ende doen deſelve verteren ofte verdwijnen, om datſe metter tijt niet tot *klonters* ofte *knobbels* en zoude verharden.

(2) Wanneer dan in 't beginſel van de *Gicht*, *Pijn* ende *Brant* in de gewrichten van *Handen*, ende *Voeten* ſit, dan zullen dienſtig weſen de *ghedestilleerde Wateren van Roſen*, van *Weechbre*, ende van *Nachtſchade*, met het ſefte deel *Azijn van Roſen*. Want daer mede werm gheſtooft zijnde verlicht de *Onttekinge*, ſteut de *Sinckinghen*, ende verdrijft ten deele die alreede vergaderdt zijn, ende daerom by veele gehouden voor een recht Geneef-middel van de *Gicht*, ofte *Fledercijn*. Indien men in een half pint van den ſelvigen laet ſmelten een dragme *Campher*, dat ſal oock de andere *Gewrichte-pijn*, die al diep van binnen is, wech nemen. Dan hier in moet groote voorſichtigheyt gebruyckt werden, alſoo de inſinghende kracht van den *Azijn* wanneer men daer

daer mede't zy met *Camfer*, ofte alleen wilde stoo-
ven, de Pijn wel doet vergaen, ofte verdooven:
maer de Voeten beschadigh. Soo is te leefen by
Plinius in't eerste Capittel van sijn 23 Boeck, dat
M. Agrippa, zwagher van den Keyser *Augustus*,
onverduidigh van pijn zijnde, wilde liever het ghe-
bruyc ende't gevoelen van zijn Voeten mischen,
als de selve langer uytstaen, ende stooften zijn Voe-
ten in heeten *Azijn*. Soo hebben andere hare Voe-
ten in Sneegesteecken, waer door de selle Pijn wel
verdoofde, maer oock beledt is, dat de oirfaeck
niet en konde uyt-dampen.

De gemelte *Plinius* verhaelt nae *Vaaro*, alsoock
Quintilianus in sijn boeck de *ill. Grammat.* van een
Romeynsch ridder *Servius Clodius*, hoe hy door
onverduidighheit van Pijn gedwongen was, zijn be-
nen te strijcken met *Venijn*, ende dat hy daer met de
Pijn oock al't Gevoelen verloor.

Het Saet van **VLOEK-KRUYT** in eenige nat ghe-
weeckt, geeft een slijmerigheyt van hem nut ende
bequaem tot alle Onstekingen, van insonderheydt
tot de verhitte Pijn der Gewrichten.

Saet van **ALTHEA**, alsoock den **HEEMST-
WORTEL** selfs, ende de *Carlen* van **QUEEN**, le-
veren mede een slijmerigheyt uyt van geen miuder
krachten, voornamelyck indien se met *Water van
Nacht-schade* ofte van *Weechbrey* uyt-getrocken is.

(3) **BILSEN-KRUYT**, te weten de versche bla-
deren, ofte by haer selven, ofte met Geriten-meel
opgeleyt, beletten de heete ende scherpe Sinkingen,
verfachten alderhande Pijn, ende werden bequame-
lijk gedaen onder de Geneef-mengelingen daer toe
streckende.

Dureus, genees-meester van den Koninck van
Frankryck, getuycht *Enar* in *Hollers* 63. een he-
vige Gichte, nae't gebruycken van *Clysteren*, *La-
ten*, ende't *Wijndrincken* laten, met een stoving
van *bilsen-cruyde*, in *Soetemelck* ghekoockt, genesen
te hebben. Want, seyt hy, dat is een Pijn-stillen-
de middel, het welck de scherpe, ende quaet-aerdi-
ghe hoedanigheyt breeckt, de dunne vochtigheyt
verdickt, ende het deel niet en beschadigh. Want
het *Bilsen-kruydt* zijnde kout in den 4. graed, ver-
liest die groote verkoouende kracht door het koo-
cken in *Suete-melck*.

SCHERLINCK, ofte *Dulle Kervel* is uytter-
maten kout, ja volkomenlick in den vierden graed,
ende dien-volgende doodlick, als het in-genomen
wert. Ende die daer mede ontkomen (ghelijck men
eertijts te *Athenen* de misdadigen plach te doen) be-
ginnen in haer uyttersteden, als de kracht door
het *Lichaem* gheschooten is, een koude te verne-
men. Daerom oock kout ghenoomt by den Poëet

*Hunc inopem vidisti Athena
Nil prater goldas aufse conferre cicuta.*

Dit Kruyt is daer door te vermaerder, om dat de
Rechters van *Athenen* oock daer mede den vroomen,
ende wijfen *Socrates* omghebracht hebben:
Het welck ick, hoe wel het zoude moghen schijnen
ahier niet wel te paste komen, om even-wel den
Leeser een weynigh veranderingh van stoffe te ghe-
ven, wat hoogher sal ophalen. Als de stadt, ende
Gemeene-saecke van *Atheenen*, door die van *Lace-
demonien* onderghebracht was, ende dat sy daer
over dertigh Gouverneurs geset hadden, die van
weghen haer onverdraeghlicke regheringhe de xxx
Tyrannen ghenoomt waren, soo werde *Socrates* be-
schuldigh van eenen *Melitus*, dat hy de lonckheyt
bedorf, ende de Goden van haer Voor-ouders ver-
achte, ende nieuwe socht in te voeren. Alle vrome
Luyden waren hier over met *Socrates* seer bekom-
mert, ende den wel spreekende *Lyfias* schreef voor
hem een Verantwoordinghe, dewelcke hy hem
voor-ghelesen hebbende, soo seyde *Socrates*, Mij-
nen vrient *Lyfia*, het is een goet-ende treffelick
Gespreck, maer my even-wel niet passende. Want
het was meerder op sijn Advocaets ingestelt, als op
sijn Philosophs. Ende *Lyfias* daer op vraghende,
indien het Gespreck goet was, waerom dat het hem
dan niet en paste? Wel antwoorden hy, en konnen
niet Kleederen ende Schoenen wel ghemaect zijn,
ende my even-wel niet passen? Voor de Rechters
komende, ende zijnen beschuldigher ghehoort heb-
bende, werde van haer ghevraecht (ghelijck daer
de manier was) wat straffe hy meende verdient te
hebben. Waer op hy antwoorde: Voor het ghene
by my ghedaen is, meen ick, dat men my in *Pry-
taeco* (het welck aldier de grootste eer was, die sy
alleen aen deden de ghene, die op't hooghste van
de Gemeene-saecke wel verdient hadden) op het
ghemeen behoort te onderhouden. De Rechters
dese kloekmoedigheyt tot spijt opnemende, ver-
wefen hem te sterven: het welck hy met soo effen
ghemoet aen-nam, als of het hem niet eens aen en
hadde ghegaen. De langhe tijt, die hy, nae't vonnis,
noch ghevanghen was; en bestede hy niet als met
Godsalighe redenen van de Onsterffelijckheyt der
Zielen. ende dat daerom de Doot voor een eerlijck
man niet te vreesen en was. Dese ende dierghelijcke
redenen (beschreven by den wijs-gerighen *Plato*
in sijn boeck, *Phaedo* ghenemt) hadde hy tot het
laetste toe, met sijn goede Vrienden, die hem ge-
stadigh quamen besoecken, om van sijn wijsheydt
deelachtigh te werden. Als de ure des doots gheko-
men was, ende dat hem de wijs-gerige *Crito* vrag-
de, Hoe hy begraven wilde wesen? antwoorde, dat
het U lieuen goet dunckt, maer indien ghy my sult
kennen nemen, ende ick U niet en ontsap. En-
de met eenen in zijn selven lachende, ende hem
tot de omstanders keerende, Ick en kan desen *Crito*,
seyde hy, niet wijs maecten, dat ick dien *Socrates*

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

94.
 ben, die nu soo vele redenen voert: maer hy meent dat ick dat Lijck ben, dat hy terstont zien zal. Daerom vraeght hy, hoe ick begraven wil wesen. Maer 't ghene ick nu met veele redenen hebbe soecken te bewijzen, dat, als ick het Vergift sal ghedroncken hebben, niet langer by U lieden en zal wesen, maer gaen tot de gheluckigheydt der Saligen, sulckx schijnt te vergeefs van my tegens *Crito* gheseyt te zijn, doen ick te ghelijck U lieden, ende mijn selven trooltede. Nae dat hy noch een weynigh over dese stoffe met ghelijcke Godvruchtigheydt, ende Kloeckmoedigheydt ghesproocken hadde, soo quam den Dienaer van de Elf-mannen. Die hem groetende, seyde, *Socrates* ick en sie in U niet, dat ick altijd in andere ghesien hebbe. Want sy zijn ghestoort, ende vervloecken my, als ick haer aensegge, door last van de Magistraet, dat sy *Vergift* moeten drincken.

Maer ick heb U altijd ghekent, insonderheydt nu ter tijdt, den kloeckmoedighsten, den sachtmoedighsten, ende alderbesten man, die ymmermeer in dese plaetsch ghekomen is: ende ick ben nu oock wel verseeckert. dat ghy op mijn niet vergramt en zijt, maer op de ghene, die U bekent zijn, daer van ontsaek te wesen. Nu weet ghy dan, wat boodschap ick u brenghe. Vaert wel, ende souckt licht te dragen 't ghene wesen moet; ende daer mede hem omkeerende, gingh wegh al schreyende. *Socrates* den man nae siende, Vaert ghy oock wel, seyde hy, ende wy zullen dat alsoo bestellen. Ende met eenen hem nae de andere wendende, Wat een soeten man is dat, seyde hy, want hy en heeft hem niet alleen nu, maer altijd seer vriendelick teghen my ghedragen, ghelijck hy my nu noch beschreyt. Wel aen dan *Crito*, laten wy gaen doen, dat hy belast, ende

laet yemant het Venijn, so het al ghestoolen is, hier brengen. Ick gheloof, O *Socrates*, seyde *Crito*, dat de Son noch niet onder en is, ende ick weet wel dat andere, als sy dese boodschap ontfanghen, 't selfde seer laet in drincken, nae datse eerst haer selven met eten ende drincken wel ghetoeft hebben. Derhalven en ist niet van nooden, dat ghy U soo haest, daer is noch tijt genoegh over. Daer op sprack *Socrates*, Die Luyden, *Crito*, hebben gelijck. Want sy meenen daer wat mede te winnen, het welck in mijn

mijn g
 en zo
 ter dr
 len,
 end
 hebbe
 ders.
 daer n
 gaen
 de der
 welck
 Soera
 ghy h
 ander
 is, t
 werde
 Dit se
 hem a
 ander
 gesey
 huyl
 heel g
 de als
 ween
 wat b
 wen v
 d. n d
 vrolic
 behoe
 welge
 schae
 voele
 beswa
 bevol
 hadde
 vrag
 seyde
 oock
 staen
 wesen
 men
 Sprac
 pius e
 en ver
 bevee
 ander
 Heyd
 soen
 feren
 mend
 dat sy
 alle S
 het lie
 die de
 Socra
 van a

mijn geen plaats en heeft, die daer niet anders door en zoude winnen, wanneer ick het Venijn wat later dronck, als dat ick my selven tot spot zoude stellen, ghelijck of ick soo begerigh was om te leven, ende too spaersaem van 't gene ick niet meerder en hebbe. Wel aen dan doet mijnen sin, ende niet anders. *Crito* dit hoorende, wenckte den longen, die daer niet verre van daen en was. De longhen uytgaende, quam terstont wederom, mede brengende den ghenen, die 't Venijn zoude in-gheven, het welck hy in een beecker hadde, geftooten zijnde. *Socrates* hem siende, Wel aen, Fijnman, seyde hy ghy hebt hier verstant af, wat moet ick doen? Niet anders, antwoorden hy, als nae het in-gedroncken is, te wandelen tot dat ghy voelt U beenen stram, werden, ende dan te leggen; ende so zult ghy doen. Dit seggende, gafhy den beecker aen *Socrates*, die hem aennam garfch niet ontfel, noch eensighe veranderinge in verwe, ofte wesen vertoonende. Ende gelyckghende, de Goden te bidden, dat sijne verhuysinge mocht gelucksaligh wesen, zoo dronck hy heel gherust ende kloeckmoedig het Vergift in. Ende als alle d' Omstanders hier over seer jammerlick weenden, ende kermden, so seyde hy Wel Mannen, wat begint ghy; ick hebbe daerom meest de Vrouwen van my laten gaen, om datse fulex niet en zouden doen. Want ick hadde wel gehoort, dat men met vrolickheyt ende gheluck wenschinghe uyt dit leven behoort te reysen. Daerom hou U stil, ende weest welgemoet. D' ander en dat hoorende stonden beschaemt, ende kropten haer tranen in. Maer *Socrates* voelende in 't wandelen, dat sijn beenen begonnen te bewaren, gingh op zijnen rug legghen ghelijck hem bevolen was van den genen, die het Venijn bereydt hadde, die hem korts daer aen de voeten druckende, vragden, of hy dat wel voelden. Als *Socrates* neen seyde, so tasten hy hooger, ende bevont, dat her daer oock al kout, ende stijf was, ende seyde tegen de Omstanders, als het aen 't Herte komt, dan sal het gedaen wesen. De Venijnige kou was al tot de Maeg geklommen, ende het deckfel van sijn Lichaem werpende, sprack hy sijn laetste woorden, *Crito*, wy zijn *Esculapius* eenen haer schuldigh, beraelt hem doch, ende en versuynt het niet. *Crito* antwoorden, Al wat ghy beveelt, dat sal geschieden, ende vragden ofter niet anders en was, waer op hy niet meer en sprack. De Heydenen plachten in oude tijden *Esculapius*, den soon van *Apollo* (dat is de Son) eenen Haen op te offeren, als zijnde de bode van den dagh, ende opkomende Son, waer mede sy wilden te kennen geven, dat sy de Godlicke goetheyt ende weldadigheyt, die alle Sieckten geneeft schuldigh waren den dagh dat is, het licht van 't leven. Na sodanigen Geneef meester, die de sieckten van 't ghemoet helpen konde, hadde *Socrates* te voren gevraegt. Ende op 't laetste, als nu van alle sieckte der vrede ende twyffelinghe geneesen

zijnde, wilde Godt met offerhande bedanckt hebben. Aldus is gestorven de vrome *Socrates*, met so esfen gemoet, dat de Poëet *Iuvenalis*, daer hy tegens de wraeckgierigheyt invaert, hem beschrijft, niet eens te zoude willen geven hebben aen zijnen beschuldiger een deel van 't Vergift, dat hy door sijn toedoen moste drincken.

De wraeck is wonder soet, en die te mogen plegen

Daer vind' ick menig bryen ten hoogsten toe genegen;

En dit al menigmael om ick en weet niet, wat,

Door eenig mis-verstant ten quaetsten opgevat,

Het minste datter schort, en kleine beusel-saken,

Die konnen vinnig bloet, en gramme sinnen, maken;

Maer dit pleegt steps 't volck dat noyt en heeft geleert

Hoe dat men, nae den eyfch, sijn even schepsel eert,

Dat heeft de goede ziel Chrystippus niet geschreven,

Dat heeft oock Socrates, noch Thales oyt gedreven;

Dit was geduldigh volck, tot aen het duyster graf,

Dat nimmer enig quaet den quaden weder gaf.

Sulcken sterven, sulcken leven heeft onsen grooten *Erasmus* eenighe goede hope doen hebben over het toekomende leven van sodanige Wijzen, gelijk te sien is uyt de Voorreden, die hy gestelt heeft aen de *Tusculanische Vragen* van *Cicero*. Die van Athenen sagen oock wel haest wat sy ghedaen hadden, ende kregghen daer over so groot berou, dat sy al haer Speel-plaetschen deden toefluuten; die daer toe geradē hadden, uyt-banden; ende sijnen aenklager *Melitus* om hals brengen. Sy rechten oock ter eeren van *Socrates* op de vermaerste plaetsch van de Stad hem een Copere beelt op, dat sy van de treffelijcke meester *Lysippus* hadden doen maken. Dit sy genoeg, ende wel lichtelijck voor sommigē (die het konnen overslaen) te veel van *Socrates*. Dan gelijk de gene die buyten slants reysen; haer wel buyten den weg begheven, om yet fraeys, dat ter zijden afleydt, te besien, also en hebbe ick mede niet konnen laten wat buyten het voorgenomen spoor te treden, om by gelegenthey van *Scheerlinck*, te verhalen het heerlijck eynde van dien eerlijcken *Socrates*, het welck my so genuchlijck gevallen is, dat ick mijnen lust met geweld tegen gehouden hebbe, om niet breeder alle sijne andere stichtigge redenen te verhalen. Maer om weder op het par te keeren; daer ons *Socrates* af geleyt hadde. Al ist, seyt *Plinius* in 't 17. boeck van sijn Natuyrljcke Historie op 't 13. Capittel, dat *Scheerlinck* vergif is, ende gehaet door de openbare straffe van de Atheniensers, so moet nochtans sijn gebruyck tot veel dingen niet overgeslagen werden. Dit is insonderheit dat sijn bladeren saet, ende opgedroogt sap alderhande Pijn stillen, maer voornamelijcke, de gene, die uyt ontfekinghe veroirfaeckt is. Het vergif van den *Scheerlinck* heeft mede sijn tegengift, te weten den Wijn, ghelijck wy met een aemerckens waerdig exempel uyt *Lutrecht* in 't 2. deel, 1. boeck en Cap. 22. van schat der ongesontheyt, zullen aen wysen.

De verdoovende kragt hebben oock *MANDRAGORA*, groote ende kleyne *DONDERBAERT*, door de welcke als de onlydelike Pijn niet en kan gefilt werden, so raden sommige daer wat *Opium* by te doen, het welck meerder verdoovinge in 't gevoelen brengende, insonderheit in heete gebreken, alderley Pijn doet overgaen.

Maer hier in moet dapper voorfigtig gegaen werden. Want de verlichtenis, die door *Opium Scheerlinck Bilsen*, *Mandragora*, ende diergelijke komt, en geschiet niet door wech-nemen (gelick anders behoort) van de oorfaeck, die de pijn ende smerte verwekt: maer het Lidt, daer de weedom in is, wert alleen als voosch ende half doot gemaect, soo dat het de pijn niet en kan gevoelen. Waer op dan dese schade volgt dat als het Lit wederom tot zijn selven komt, de oorfaeck so veel te quader, dewijl het door de felle koude verfwackt, ende de naturlicke wermte seer vermindert is, wech genomen kan werden. Behalven dat ook in de grootte Ontstekingen door al te koude dingen lichtelick het kout-vyer gestoockt wert: gelick ick nog binnen weynig dagen gesien hebbe in een been, dat dapper ontdecken ende ghespannen was, alwaer Afijn ende Water, en evenwel noch werm gemaect, op-geleyt was. Hierom en sal men dusdanige verdoovende, ofte te seer verkouwende Geneef-middelen tot verligte van Pijn niet gebruyckē, als in de grootste noot, en wanneer de selve gansch onverdraglik valt.

(4) Derhalven is beter, om de Siecke niet te verachten, ofte het Lidt te hinderen, sodanige Middelen te gebruycken, die een versachtende kracht hebben, waer door sy den wedom konnen verfoeten.

MALUWE met Bladers, ende Wortelen in *Wijn*, ende *Azijn* gekookt tot op 't derde, ende dan *Roggen-meel* daer onder vermengt, tot een *Pap*, ende heet op-geleyt, wert seer geprefen van *Solenander*.

De *DORREN* van *EYEREN* onder *Olye* van *Rosen*, ofte van *Bollen* geslagen, hebben kracht om de Pijn te versachten.

MELCK met wolle lappen, heet om het Gichtigh deel geslagen, kan sonderling de Pijn stillen, insonderheit die even gemolcken is. Soo schrijft *Amatus Lusitanus. cap. 41. cent. 6.* van yemant, die met grouwelijcke Pijn gequelt was, een Geyt in zijn Kamer liet brengen, ende van haer de Melck op sijn Gichtig deel dede melcken, waer door hy terstont verlichting van sijn Pijn voelde. Men kan mede van de Melck een *Pap* maken met *Gersten-meel* gekookt, ofte daer in laten weecken een *Kruym van Witte-broot*, daer by doende *Doeyers van Eyeren*, ende wat *Saffraen*. Men mach oock het *Morch van Hoemst-wortel* onder de Melck vermengen, ofte hem daer in laten koocken. *Dr Forest* verheft, als wat wonders, een *Pap* van *Ende-kroos*, ende *Camillen*, in Melck gekookt, ende daer dan wat *Gersten-meel* by gedaen.

KAES, die versch is, alleen ofte met *Gerste-meel*

vermengt, versacht de Omtekinge, drijft de Sinckingen te rugge, ende versoet de Pijn in de gewrichten. Daer toe helpt mede oude beschimmede *Kaes*, in *Ham-sap* geweect: die oock de hardigheyt in de Gewrichten kan versachten.

OLYE van *KALFS-VOETEN* stillt de Gigt-pijn, ende wert aldus gemaect: De *Kalfs-voeten*, in stukken geslagen zijnde, werden geheel moruw gekookt ende de *Olye*, die op 't water drijft, af-gescheept. Den selven met *Brandewijn*, ende *Zout* gemengt, strijckt men op de Pijnelijcke Deelen.

KOEYER-MIS, ende *GEYTE-MIS*, insonderheit somers, als de Beeften in de wey gaen, versacht, ende verteert, verlicht Pijn ende Brant, ende met *Azijn* gemengt, doet de *Geswellen* verdwijnen.

VET van *ongewasschen Wol*, verwermt, ende versacht, ende verteert een weynig, stillt de Pijn, uyt wat oorfaeck, het zy alleen, ofte met *Rocf-olye*, ende *Wijn*, ofte met *Vrouwen-sch* opgeleyt: dat oock de *Wolle* met der *Yecken* selve doen kan.

Dit heeft den *Ed. heere Ridder Heynsius* beweegt om in sijnen *Aristarch. sacer*, het woord *Hysloop* by de *Euangelisten*, daer sy schrijven, hoe de *Kriegs-knachten* onsen Heere spottelijck laefden, te nemen voor *Osisp*, het welck in 't *Griecx* onghewassen wolle beteyckent, als of 't gene sommige goede herten aldaer mede gebracht hadden, om de pijn van de gerechteden wat de versachten, sy luyden de vuyle wolle mede de azynige spongye uyt schimp aen den stock gesteken hadden. Een uytlegginge niet minder geestig, als waerschiynelick.

OLYE 't zy alleen, ofte onder *Wijn* vermengt op de Gichtige gewrichten gestoof, versoet haer pijn.

WIEROOCK, ofte *ALUYN* onder *Wit van Ey* geslagen, versacht de Pyn: So doet oock *BUTYSEL* in versche *Gyl* van het dickste bier gekookt:

(5) Het overschot van de Pyn, en Vochtigheden wert verteert, en uytgetrocken door de volgende:

GERARD, ofte *Gerards-kruyt*, den *Hadijck* wel gelickende, gestooten, ende op de Leden, die van het *Flerofijn* gequelt zyn, geleyt zynde, versoet de Pyn, ende doet het *Geswel* vergaen, waerom het oock *Fleersijn-kruyt* genoemt is.

SLEUTEL-BLOEMEN, die oock, om de gelijcke nisse van haer bladeren, *Witte Betonye* genoemt werden, zyn heet ende droogh tot in den derden graed, 'samentreckende, verterende, ende af-vegende. *Werten* vordelick gebruyckt in alle koude gebreken der *Hersenen*, ende *Zenuwen*, insonderheit met *Salse*, ende *Marsolayne* ghekookt. Welcken dranck oock bequaem is voor de ghene, die Bevende Leden hebben, ofte Geraeckt ende Beroert zyn, het welck de oorfaeck is, dat de *Sleutel-bloemen* in 't *Latijn* oock werden oock nuttelijck geleyt op de Beroerde, ende Gichtige leden.

VELY-CYFRES van buyten opgeleyt, verdroogt ende verreert sonder merckelijke hitte ofte scherpigheyt, de Vochtigheden die diep in de swacke Deelen gedrongen zijn, ende versterckt oock de selvige.

Die drie soorten van **CALAMINTHE** over het gewricht gheleydt, verwerpen het selve, trecken de diep-gelegen Vochtigheyt uyt, ende zyn bequaem voor de Heup-pyn.

Saet van KERSE, als oock van **NETELEN**, is deelachtig van een brandende kracht, ende overwint daerom vaste ende hartneckige Pyne der Heupen.

Saet van AVERRONE met eenig bequaem nat ingedrencken, is goet tegens de Gicht, ende haer **Bladeren** geleyt op de harde Geswellen, die na de Onsteking van de Gicht overblijven, doen deselvige vergaen.

L O O C K van binnen ingenomen, ende van buyten met Honig opgeleyt, verdriefft de oirsaeck van de koude Heup-pyn.

A L A N T - W O R T E L, geneest de koude ende langdurige gebreken der Lidmaten, als oock de Heup-pyn, ende de Gewrichten, die door de groote vochtigheyt losch, ende uyt ter lidt schieten.

Het af-sietel van **Kleyn SANTORIE** dickwils met een Clysteer geset is seer bequaem voor de gene die met de Heup-pyn gequelt zyn; Want het treckt de vochtigheyt af, ende versacht de pyn. Maer het sap gedroncken, ofte oock het kruyt selve in Mede gesoden, helpt eygentlick de gebreken van de Zenuwen: ende met Olye op geslagen ende gepletterde Leden geleyt, brengt datelijck baet by.

H E R M O D A C T Y L U S treckt ende suyvert het dicke slijm uyt de Gewrichten, is nut voor de Gicht, so ingenomen, als van buyten paps-gewijs op-geleyt.

V Y G H - B O O N E N, of **Lupinen M E E L I N** Azyn ofte Mede gesoden ende met eenige warme Olye gemengt, verdriefft de Heup-pyn.

P I K E L van **Hering**, ende ander zoure Visch heeft een seer af-veghende kracht, ende is derhalven bequaem om de Gichtige vochtigheden te verteeren.

O P O P O N A X is een sap ofte gomme van een vrede soorte van **Panace**, nae de gedaente van **Ferula**, van buyten gedrachtigh, van binnen wit, bitter, van goeden reuck, broosch, ende in 't water smeltende. Het verfoert de weedom van de Gicht, alleen, ofte met het vleysch van rozynen daer opgeleyt.

B E L L I U M is mede een gomme ofte traen van eenen Indiaenschen boom, die noch niet geheel wel bekendt en is. Het beste is bitter sonder suyrigheyt, wel-ruyckende als **Zet-nagel**, wanneer het ghebrant wert, klaer als lijn, vet van binnen, ende broosch. Het verwermt, ende verdrooght in den tweeden graed, ende verdriefft de hardigheden, ende de knobbelen van de Zenuwen in Wijn gesmolten. Geneest daer- en-boven de Gescheurtheit, ende de gespanne, ghequetste, ende verstuyccte Zenuwen.

Ammoniacum, Sagapenum, ende Galbanum zijn alle drie een gomme, ofte sap van een besonder geslacht van **Ferula**, ende op verscheide plaetsen wassende.

A M M O N I A C U M vloeyt uyt een **Ferula**, die **Agassylis** genaemt is, ende in **Cyrenen** (een lant in **Airsycken**) als oock in **Libyen** by den tempel van **Iupiter Ammon**, (waer van het zynen naem heeit) groeyende. Voor het beste wert gehouden 't gene valt, ende suyver is, ende geen houtachtige splinters, steenachtigh gruys, ofte ander vuyligheit in en heeft, dat bitterachtig van smaeck, in kleyne stueckens verdecit is, van reuck na het Beverswijn wat treckende. Dese gom is warm, ende droog in den tweeden graed, ende is van de voornaemste onder de vermorwende ofte versachtende Geneef-middelen, geneest de verharde Milt ende Lever in Azyn geweect. Met Honingh, ende Peck vermengt, doet de harde Geswellen, ende Knobbels vergaen ende uytbreken, die aen de Gewrichten gewassen, ende van de Gicht gekomen zyn. Wert oock van binnen ingegeven een vierendeel loots swaer, ende jaeght dan af de taeye koude Fluymen, de selve uyt de verre leden nae hem treckende; ende is mitdien goet tot de Kortigheit ende Benautheyt van den Adem, Beslotenheyt van de Borst, Vallende-sieckte, Gicht. Heupe-pyn, ende alle Sieckten der Herffenen, Zenuwen, ende Uytwendige leden.

S A G A P E N U M is mede een sap vloeyende uyt een geslacht van **Ferula**, 't welck in **Medyen** wass, oock **Sagapenum** geheeten. De beste van dese gomme is, die lichtelik in 't water smelt, ofte van een gaet, scherp van smaeck, klaer van verwen, geel van buyten, ende wit van binnen, van reuck het loot wat gelijckende. Het verwermt tot in den derden graed, ende verdrooght in den tweeden, seer krachtig verderende, suyvert de Herffenen, ende is seer goet tegen de Hooftpyn, opelsye, Vallende-sieckten, Lammigheit, Treckinge der Zenuwen, ende voorts, van binnen, ende van buyten gebruykt, tot alle het gene wy den **Ammoniacum** toegeschreven hebben.

G A L B A N U M is oock een sap, ofte gomme van een geslacht van **Ferula** in **Syrien** wassende. **Metopium** genaemt. De beste is knorchtig, als van klonters vergadert, wat saet van zyn **Ferula** behoudende, niet vochtigh ofte droog, suyver, sterck, ende swaer van reuck, den wieroock van gedaente gelijck. Is van aert heet tot by-nae in den derden graed, droog by-nae in den tweeden, versacht, treckt uyt, ende doet scheyden ende vermag voorts al 't gene wy van de voorgaende gomme verhaelt hebben.

De gomme **T A C A M A H A C A**, waer van hier voren meerder gehandelt is, plaester-wijs gestreken, belet alle Sinckingen, versterck de Herffenen, Zenuwen, ende Gewrichten, verfoert alderhande Gicht, die van koude, ofte gemengde Vochtigheden haren oirspronck treckt. Tot alle het welke de gomme **C A R A N N A** noch krachtiger is.

BEVERSWYNIS werm, ende dun van deelen, bequaem voor de Zenuwen, wiens harde, ende hartneckige gebreken het geneest, van binnen ofre van buyten gebruyckt, als ook het Schudden ende Trecken van de Leden.

EUPHORBUM, van brandende hitte, ende sijne stoffe, doet de dicke ende taeye Vochtigheden, in wat plaatsche sy oock steken, scheidt, ende verteren, neemt wech de Ruysching, ende Pijn van de ooren, ende helpt de Gichtige.

(6) Uyt de verhaelde Droogen werden vele Mengel-middelen bereyt; sommige sachtelick Verkoelende, sommige Pijn stillende, sommige Verterende ende Verdroogende. Tot het eerste kan genomen werden een Stoving van Wateren uyt de verhaelde Kruyden getrocken, ofre van *Sap van Weechbre, Nachtschade, ende Rosen*, ofre oock van *Bilsen-kruyt*, indien de pijn zeer hevig is, daer onder een vierde deel *Azijn* gemengt.

Ofre indien de pijn diep in steekt, gelijk in 't geelit van de Schouder, Elleboogh, Heupe, dan dienter oock wat *Canfer* by gedaen, te weten in elck pont een half loot. Daer-beneffens is goet Slijm getrocken uyt *Quee-saer*, ofre 't *Saet van Vloey-kruyt*, ofre beyde op dese maniere.

N. *Saet van Queen, Vloey-kruyt*, van elcx 1. loot. Te samen op heete asch geweect in *Weechbre-wa-ser, Nachtschawater*, van elcx 2 ongen. Ende het Slijm door een stromijn gewronghen tot een smerinkje *Oxycratum* gedoopt, daer bovē over geleyt. Men kan oock de Kruyden tot een Papken in *Oxycratum* koken, sonder Ver, ofre Olye. Want geen Vettigheyt en dient op de onsteken deelen gebruyckt. Sulex geuygt selver van de Kaes *Sennertus*. Seker Gichtige, Ichrijt hy, plach met groot voordeel te gebruycken tot stillen van zyn pijn versche *Schapen-Kaes*, op het pijnelijck Deel geleyt, maer dickwils ververscht. Want soo drae hy door de hitte van 't Lidt began te ronnen, ende als boter uyt te geven, dan vermeerderden de pijn. *Solenander* schrijft 4. *Consil.* 24 dat seker Gichtig our man sijn selven aldus plag te helpen: Wanneer de pijn groot was, de plaatsch onsteken, ende geswollen, so nam hy *Zout, Asch, Water van een*

joncxken, ende *Azijn*, ende in die onder een gemengt doopten hy een wolle lap, ende leyde hem uytgeperst, dickwils op het Deel, daer de pijn was; dewelcke daer door meestendeel stude. De gemelte *Solenander* prijft het volgende Papken, als 'twelke sonder merckelijcke wermte verdrijft, de pijn stilt, ende de Gewrichten verterckt.

N. poeyer van twee ongen *gedrooghde roode Rosen* een ongen *Mastick*, een half vierendeel loot *Canfer*. ses ongen *Gersten-meel*, te samen in *witte Wijn* ghecoockt, gestadigh roerende, tot dat het dick wert, tot een papken, ende dan heel werm op-geleyt.

Als den brant over is, ende de seilighbeydt van de pijn wat afgenomen heeft, so sal men een Pijn-stillent papken maken van kruym van *Witte-broot* (gelijck hier voor oock verhaelt is,) aldus: N. *Kruym van Witte-broot* een half pont. Gekoockt in *Soete-melck*, tot dat het dick wert, ende dan in gestrooyt het poeyer van *Camille-bloemen, Meliloten*, van elcx 1 loot, *Roode Rosen, Salye*, van elcx een half loot, *Saffraen* 1. drachme tot een papken. Men doeter oock somtijts by *Olye van Camillen*, ofre *Leyen*. Waer toe mede bequaem is de volgende Strijcking. N. *Slijm getrocken met Camille-water uyt Lijn-saet*, *Saet van Hems-wortel, Eenugriek*, van elcx anderhalf ongen. *Olye van Leyen, Camillen, Violen*, van elcx 1 loot, *Gansen-vee*, ander half loot. *Saffraen*, 1 drachme. *Wasch*, soo veel van doen is tot een *Smaring*.

Ten laetsten doen de stoffe, die de pijn gemaect heeft, ende noch in de Leden steekt, verdwijnen *Empl. de Mucilagibus, de Meliloto, Oxycroceum*.

Maer stercker het volgende, N. *Gomme van Pijn-boom, Peck*, van elcx 1 ongen. *Wasch*, *Verckens-ruffel* van elcx 1 loot. *Wieroock, Hermedaeylen, Wortel van Lisch, Rauwe Swavel*, van elcx een half loot. *Olye van Lusch*, so veel noodigh is, tot een *Plaster*; ofre een van oude, ende stercke *Kaes*, met het *Sap* van een zoute *Ham* gewreven, 'twelck *Galenus* seer prijft, van de nieuwe Genees-meesters oock na-gevolgt wert, ende dieper Deelen, insonderheyt in de Heupe, mogen noch wel stercker gebruyckt werden, oock een *Sinapismus*, ofre *Vesicatorium*.